

ІСТОРИЯ ПРИДНІПРОВ'Я
XVIII – XX СТОЛІТЬ
В БІОГРАФІЯХ ТА ПОРТРЕТАХ

Кривий Ріг

2016

**Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Криворізький національний університет»
Криворізький педагогічний інститут
Історичний факультет**

Кафедра історії України та правознавства

Збірник тез

I науково-практичної студентської конференції

**«ІСТОРІЯ ПРИДНІПРОВ'Я XVIII – XX ст. В БІОГРАФІЯХ
ТА ПОРТРЕТАХ»**

(30 листопада 2015 року, м. Кривий Ріг)

*Конференція присвячується 85-річчю
Криворізького педагогічного інституту та
15-річчю кафедри історії України*

УДК 94(477.63)(092)(082)
ББК 63.3 (4 Укр)

Редакційна колегія:

Шайкан В.О. – зав. кафедри історії України та правознавства КПІ ДВНЗ «КНУ», доктор історичних наук, професор (голова редколегії)

Товстоляк Н.М. – кандидат історичних наук, доцент (укладач)

Печеніна Н.А. – кандидат історичних наук, доцент

Фінічева В.А. – керівник музею історії Криворізького педінституту

Історія Придніпров'я XVIII – XX ст. в біографіях та портретах :
збірник тез I науково–практичної студентської конференції (30 листопада 2015 р.) – Кривий Ріг, 2016. – 96 с.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за зміст і точність наведених фактів, цитат та інших відомостей.

ЗМІСТ:

Розділ 1. Історія Криворізького педагогічного інституту: особистісний вимір

Розумна Н., Тиханська Е. Професор Комаров Володимир Олексійович (1954-2011).....	6
Ляшенко А. Анатолій Васильович Дольчук: історик, краєзнавець.....	8
Щербак Я. Аніслав Антонович Матрос: історик, краєзнавець.....	11

Розділ 2. До 160-річчя від дня народження Д.І. Яворницького

Золотих Є., Кривицький О. Курінь козацького батька: до історії меморіального музею Д.І.Яворницького.....	14
Качан Д. О.М.Поль і Д.І.Яворницький (за епістолярною спадщиною академіка Д.І. Яворницького)	18
Товстоляк Н.М. С.В.Абросимова – дослідник життя та творчості Д.І.Яворницького.....	19
Попова А. Дмитро Іванович Яворницький в останні роки свого життя (за листуванням С.Д.Яворницької і Н.Д. Полонської – Василенко).....	23

Розділ 3. Постаті в історії української держави

Барабаш Д. Данило Велланський – проблеми дослідження долі українського інтелектуала	26
Бойко А. Павло Платонович Чубинський (за спогадами Гліба Лазаревського).....	28
Дояр Л.В. Давид Захарович Гельман – видатний діяч гірничої галузі (до 110 річниці від дня народження).....	31
Гонтар Д.А., Мачуладзе Б. Гетьман П.Скоропадський в історії України: державотворення крізь призму життя.....	35
Корнєв О. М.С.Грушевський та ідея української державності	40
Федько Д. Під знаменами анархії: Нестор Махно.....	44
Мажара Д. Кость Блакитний: отаман Степової дивізії.....	49

Розділ 4. Кривий Ріг та видатні криворіжці

Шабанін Д. Едуард Карлович Фукс: сторінки біографії видатного геолога та дослідника.....	52
Пасенко М. Криворізька старовина: фотосвіт Едуарда Фукса.....	55
Волошина І.О. Володимир Гіляровський як свідок початку урбанізації Криворіжжя.....	59
Бігун О. Архітектор В.Г. Заболотний і його план забудови Кривого Рогу.....	61
Богуненко О. Династії, гідні наслідування: батько – стахановець, сини – Герої Радянського Союзу.....	64

Сазонов М.	
Скульптор Олександр Васильович Васякін (до 90-річчя з дня народження).....	67
Барановський В.	
Велика Вітчизняна війна у граніті і мармурі (обеліски і меморіали Кривого Рогу).....	70
Коломонець К.	
Театральна династія Бельських.....	73
Уманець М.	
Одна сторінка з життя М.Пронченка.....	76
Бзезян К.	
Григорій Іванович Гутовський: славетні сторінки життя.....	80
Гришко А.	
Криворізька Зоя Космодем'янська.....	83
Костенко А.	
Отто Брозівський у пам'яті криворіжців.....	86
Трипадуш Т., Голубкова Е.	
Любов Яновська – письменниця, громадська діячка, особистість.....	88
Грубник Д.	
Збереження історичної пам'яті про Голокост: персоналістичний вимір.....	91
Єршов В.	
Стратегія виживання євреїв в роки Голокосту (на основі біографічних матеріалів).....	93
Олійник В.	
Краєзнавча колонка Тетяни Воронової.....	95

Розумна Наталія, студентка II курсу,
Тиханська Еліна, студентка II курсу;
Криворізький педагогічний інститут,
історичний факультет
Науковий керівник: к.і.н., доцент **Товстоляк Н.М.**,
Криворізький педагогічний інститут
кафедра історії України та правознавства

ПРОФЕСОР КОМАРОВ ВОЛОДИМИР ОЛЕКСІЙОВИЧ (1954 - 2011)

Кафедра історії України Криворізького педагогічного інституту була заснована наказом Міністерства освіти і науки України 1 вересня 2000 р. (з 2002 р. – у складі історичного факультету КПІ). Першим завідувачем кафедри став професор, доктор педагогічних наук Володимир Олексійович Комаров - відомий український вчений, педагог, який багато зробив для розвитку кафедри та української педагогіки. Він прожив недовге, але яскраве життя, залишив про себе добру пам'ять.

Архівні документи дозволили нам скласти його біографію. Володимир Олексійович народився 30 жовтня 1954 р. в м. Снежном Донецької обл. в сім'ї шахтера. У 1962 р. поступив до середньої школи м. Снежное, яку закінчив в 1972 р., поступив на заочне відділення історичного факультету Донецького державного університету. Влаштувався на роботу піонерським вожатим в Верхне-Андріївській школі № 8. Вже з вересня 1973 р. його було переведено на денне відділення. Після закінчення університету В.О. Комаров був направлений на роботу в СШ № 9 м. Торез Донецької обл., в якій він працював 10 років вчителем історії і суспільствознавства [1, арк 3-4].

З січня 1988 р. починає працювати в Криворізькому педагогічному інституті старшим викладачем кафедри педагогіки і психології, з листопада 1989 р. – на посаді доцента кафедри. У 1987 р. захистив дисертацію на звання кандидата педагогічних наук, у 1996 р. він захистив дисертацію на звання доктора педагогічних наук. З 1 вересня 2000 р. була створена кафедра історії України, яку він очолив. Кафедра проводила роботу, спрямовану на тісну працю і співробітництво з органами освіти. Були проведенні історичні читання на базі Жовтневого ліцею, надавалася науково-методична допомога вчителям історії, співробітники кафедри керували підготовкою учнів до олімпіад, історичних читань, конкурсів тощо.

Професор В.О.Комаров читав лекції з курсів «Наукові основи підготовчої діяльності студентів», «Історія педагогіки», лекцій з актуальних питань педагогіки на курсах підвищення кваліфікації вчителів. Співпрацював з педагогічними колективами шкіл Кривого Рогу. Проводив значну науково-дослідну роботу з теми «Педагогічні основи формування історичного мислення у старшокласників у процесі навчання».

В.О.Комаров є автором багатьох статей і робіт, але самою унікальною є навчальний посібник «Історія Криворіжжя» [2]. Це був перший в Україні навчальний посібник з історії рідного краю - Криворіжжя. Посібник розрахований на учнів 8-11 класів загальноосвітніх учбових закладів Криворіжжя. Дає можливість організувати проведення уроків з історії рідного краю, а також може бути використаний вчителями початкової школи як джерело додаткової інформації. В ньому є багато цікавих відомостей про Криворіжжя та використані схеми, таблиці, які зручні для порівняння і засвоєння матеріалу. А головною особливістю підручника є те, що в ньому надавались методичні вказівки вчителям, як вивчати конкретну тему. «Історія Криворіжжя» була надрукована на кошти міського відділу народної освіти, тиражом 1000 примірників, що допомогло забезпечити школи м. Кривого Рогу необхідним матеріалом. В останні роки життя Комаров В.О працював над другим виданням навчального посібника, але нажаль через брак коштів цього не сталося, він існує в електронному варіанті.

За результатами досліджень надруковано понад 80 наукових праць і 4 навчально-методичні комплекси. У 2002 р. В.О. Комаров отримав звання професор, у 2007 р. - звання «Відмінник освіти України».

Говорячи про Володимира Олексійовича, неможливо не згадати його дружину, надійну і найріднішу опору в його житті. Людмила Володимирівна Комарова, була не лише берегинею сімейного життя, але, як зазначає донька подружжя Олена Володимирівна, – « настоящим соратником».

Народилася Людмила Володимирівна 23 грудня 1954 року в с. Киричково Покровського району Дніпропетровської області, закінчила Орловську восьмирічну школу Покровського району, по закінченню якої - Покровську середню школу.

1972 року вступила на історичний факультет Донецького державного університету. З Володимиром Олексійовичем вони училися разом.

В 1975 році закінчила університет, отримав диплом історика, викладача історії і суспільствознавства. На той час добре володіла англійською та українською мовами. 10 років працювала в середній школі № 9 м. Торез Донецької області: з серпня 1977 по вересень 1982 - вчителем історії, далі - вихователем групи продовженого дня. У 1977 р. Володимир Олексійович та Людмила Володимирівна побралися, 25 квітня 1978 р. у молодого подружжя народилася донька Олена.

В січні 1988 р. Комарови переїзять до м. Кривого Рогу в зв'язку зі зміною роботи чоловіка. Людмила Володимирівна почала працювати в Криворізькому педагогічному інституті бібліотекарем. З 24 січня 1989 р. була призначена старшим бібліографом інституту, з червня 1991 рр. – завідувача відділу бібліотеки. Нажаль у березні 2004 р. Людмила Володимирівна була змушена звільнитися з роботи за паганим станом здоров'я, у березні 2007 р. її не стало. Для Володимира Олексійовича це було серйозним ударом, його здоров'я погіршилося, весною 2011 р. його не стало. Його педагогічну справу продовжує дочка, Олена Володимирівна Комарова, кандидат педагогічних наук, доцент, працює в Криворізькому педагогічному інституті, надала нам фото з родинного архіву.

Ця пара повинна стати для багатьох прикладом наслідування. Вони підтримували один одного як в сімейному, так і в науковій та творчій діяльності, зробивши величезний внесок у кафедру історії України. Варто завжди пам'ятати таких чудових людей!

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Архів Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет». – Особова справа: Комаров Володимир Олексійович. – 08.01.1988 – 26.01.2007. – 80 арк.
2. Комаров В.О. Історія Криворіжжя / В.О.Комаров. – Дніпропетровськ: Січ, 1992. – 165 с.

Ляшенко Аліна, студентка IV курсу,
Криворізький педагогічний інститут,
історичний факультет;
Науковий керівник: к.і.н., доцент **Товстоляк Н.М.**,
Криворізький педагогічний інститут,
кафедра історії України та правознавства

АНАТОЛІЙ ВАСИЛЬОВИЧ ДОЛЬЧУК: ІСТОРИК, КРАЄЗНАВЕЦЬ

Серед відомих постатей Дніпропетровської області і безпосередньо Криворіжжя не можна не відзначити історика Анатолія Васильовича Дольчука (1928–2006). Він

народився у с. Василівка Тульчинського району. Винницької обл. У 1949 р. закінчив історичний факультет Львівського державного педагогічного інституту, викладав історію, з березня 1956 р. по 1959 р. викладав історію марксизму-ленінізму у Криворізькому гірничорудному інституті. У 1957 р. захистив кандидатську дисертацію, з травня 1960 р. почав працювати доцентом кафедри марксизму-ленінізму Криворізького державного педагогічного інституту, виконуючим обов'язки завідуючого кафедрою (на період, коли П.Л. Варгатюк готував до захисту докторську дисертацію). Розпочав роботу над докторською дисертацією «Боротьба Комуністичної партії за розвиток Криворізького басейну в роки розбудови соціалізму та розгорнутого будівництва комунізму (1921–1965)» [1, арк. 3-3-зв.].

У 1974 р. була надрукована його монографія «Боротьба комуністичної партії за відбудову і дальший розвиток гірничорудної промисловості України (1921-1937)». На жаль, захист дисертації не відбувся, так як у 1975 р. йому довелося залишити кафедру у зв'язку з обвинуваченнями у націоналізмі.

Доценту, кандидату історичних наук, автору 6 монографій, 4 брошур, численних статей не дали можливості працювати за фахом, тому у 1975–1986 рр. він працював помічником, а потім машиністом екскаватора на руднику Новокриворізького гірничорудного комбінату. Лише в роки перебудови Анатолій Васильович повернувся в КДПІ, продовжив свої історико-краєзнавчі дослідження, основною темою яких була історія гірничої промисловості. У останні роки роботи на кафедрі історії України історичного факультету Криворізького державного педагогічного університету.

Анатолій Васильович хворів, але продовжував свої дослідження. Він був одним з ініціаторів проведення у жовтні 2001 р. ювілейних дубовобалківських громадських читань, присвячених 120-річчю гірничих розробок у Кривбасі. На читаннях прозвучала ідея музеєфікації колишнього будинку О.М.Поля, створення, необхідності збереження індустріальної історичної спадщини Криворіжжя. Матеріали збірника громадських читань, авторами статей якого були криворізькі краєзнавці, учні шкіл, студенти, свідчать про значний інтерес криворіжців до історії рідного краю. П.Л. Варгатюк та А.В. Дольчук є авторами історичного нарису з історії Криворіжжя «Рудна скарбниця Півдня», який залишається актуальним й до нашого часу.

Особливу увагу у своїй доповіді хотілося б приділити монографії А.В. Дольчука «Боротьба комуністичної партії за відбудову і дальший розвиток гірничорудної

промисловості України (1921-1937)», а також його спільній праці з П.В. Вартюком «Рудна скарбниця Півдня», так як обидві праці до сьогодні являються актуальними та важливими для історичного та краєзнавчо-розвитку Криворіжжя.

Почати хочеться з монографії «Боротьба комуністичної партії за відбудову і дальший розвиток гірничорудної промисловості України (1921-1937)» [2]. У ній висвітлюється керівна роль партії у боротьбі за відродження гірничорудної промисловості УРСР у відбудовний період (Криворізький залізорудний та Нікопольсько-Марганцевий басейни), розповідається про зростання парторганізацій на гірничорудних підприємствах, про форми їх діяльності. Не зважаючи на те, що Анатолій Всильович змушений був писати за провідною у той період марксистсько-ленінською методологією, в основу монографії увійшли масштабні гірничорудні дослідження. Також в монографії висвітленні основні шляхи розвитку гірничорудної промисловості Кривбасу у період з 1921 по 1937 роки. Поряд із цими даними автор зазначає стан рудників Криворізького району та Нікопольсько-Марганцівського басейну, встановлені вливання, які витрачалися на реконструкцію та відбудову гірничорудної промисловості. Розкривається суть та методика відновлення кадрів гірників.

Отже, можемо робити висновки про те, що дана монографія є історичним звітом відбудови гірничорудної промисловості на території нашого міста та області в цілому. Можна без перебільшення сказати, що праця А.В. Дольчука є першим офіційними сторінками історії становлення гірничорудної промисловості на Криворіжжі.

Наступною, не менш вагомою працею, є спільне видання А.В.Дольчука з П.Л. Варгатуком «Рудна скарбниця Півдня» [3]. Вона є першою офіційною краєзнавчою друкованою працею з історії рудної скарбниці Кривого Рогу. У книзі «Рудна скарбниця Півдня» розповідається про виникнення Криворізького залізорудного басейну, його розвиток за роки радянської влади, про участь трудящих Криворіжжя в боротьбі за владу Рад, за побудову соціалізму і створення його матеріально-технічної бази. Велике значення для історії гірничорудної промисловості нашого міста є великий фактичний матеріал, зібраний авторами.

Дане видання характеризує особливості географії і топографії Кривого Рогу. Праця складається з XIX розділів, об'єднаних за трьома напрямками: «Народження

басейну» (розповідаються особливості передісторії Криворіжжя, народження басейну та основні проблеми капіталовкладень та політичної обстановки), «Після Жовтня» (основні зміни під час відбудови та індустріалізації, а також особливості умов та основні проблеми під час Великої Вітчизняної війни), «Кривбас сьогодні» (відновлення рудної скарбниці після воєнних років, плани на майбутнє та опис стану Кривбасу з 1948 по 1966 рр.). I-V розділи написані П.Л.Варгатюком, VII-XVI розділи – А.В.Дольчуком, XVIII – XIX розділи написані ними колективно.

Отже, історичні дослідження Кривбасу Анатолія Васильовича Дольчука залишаються до нашого часу цінною науковою спадщиною, самого його – одним з засновників кращих традицій кафедри історії України та правознавства.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1.Архів Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет». – Особова справа: Дольчук Анатолій Васильович. – 15.10.1962 – 15.01.1995. – 63 арк.

2.Дольчук А.В. Боротьба комуністичної партії за відбудову і дальший розвиток гірничорудної промисловості України (1921-1937 рр.) / А.В.Дольчук. – Київ: Вища школа, 1974. – 183 с.

3.Варгатюк П. Рудна скарбниця Півдня / П.Л.Варгатюк, А.В.Дольчук. – Дніпропетровськ: Промінь, 1966. – 160 с.

Щербак Ярослав, студент II курсу,
Криворізький педагогічний інститут,
історичний факультет;

Науковий керівник: к.і.н., доцент **Товстоляк Н.М.**,
Криворізький педагогічний інститут,
кафедра історії України та правознавства

АНІСЛАВ АНТОНОВИЧ МАТРОС: ІСТОРИК, КРАЄЗНАВЕЦЬ

Матрос Аніслав Антонович – відомий криворізький історик, краєзнавець, педагог. Він народився 17 червня 1938 р. у м. Кривий Ріг, навчався в школі № 27. Аніслав Антонович закінчив гірничорудний технікум, отримав спеціальність технік-геолог, а потім історичний факультет Одеського державного університету. Свої історико-краєзнавчі дослідження А.А. Матрос продовжив під час роботи старшим науковим співробітником, а в подальшому - заступником директора Криворізького історико- краєзнавчого музею у 1969–1972 рр. Після закінчення аспірантури у 1975 р.

він почав працювати в КДПІ: 1975–1981 – старший викладач кафедри марксизму-ленінізму, 1981 – старший викладач кафедри історії КПРС та філософії, 30 січня 1981 р. захистив кандидатську дисертацію.

У 1982–1986 рр. – доцент кафедри, а потім завідувачим кафедрою політичної історії. Аніслав Антонович є автором понад 70 наукових праць [1, с. 18]. А.А. Матросом було розроблено навчальний курс «Основи історичного краєзнавства в середній школі», він збирав матеріали з історії Криворізького державного педагогічного інституту. В результаті цієї роботи була створена цінна історична збірка пам'яток, що стала основою музею Криворізького державного педагогічного університету, відкритого у 2000 р.

А.А. Матрос організовував практику студентів в Криму разом із студентами Московського державного університету, планував продовжити співпрацю вищих навчальних закладів на археологічних розкопках в Херсонесі. Орієнтувався на академічний розвиток історичного факультету Криворізького державного педагогічного інституту.

Був членом редакційної збірки «Історія Криворіжжя» [2]. Матеріали книги висвітлювали важливі напрямки наукової, пошукової, навчальної та виховної роботи вчителів історії, мови й літератури, географії, народознавства, охорони природи. Статті збірника розкривають важливі етапи історії Криворіжжя із залученням нових документів та літературних джерел. Збірник містить статті про досвід краєзнавчої роботи в загальноосвітніх закладах, дослідження проблем історії, культури, природи рідного краю, життя наших видатних земляків, які зробили вагомий внесок у славетні сторінки історії Криворіжжя та України. Це була перша спроба аналізувати історію Криворіжжя фахівцями, дослідниками вищої та середньої школи різних поколінь.

Аніслав Антонович Матрос зробив вагомий внесок у розвиток історичного краєзнавства. Дякуючі йому розпочалося систематичне дослідження історії краю, у тому числі – життя, підприємницької та громадської діяльності О.М.Поля. Було започатковано історичні читання, присвячені пам'яті О.М.Поля [3]. На жаль, передчасна смерть перервала всі плани. Зараз його донька, Вікторія Аніславівна Фінічева, продовжує справу батька, керуючи роботою музею КДПІ.

Серед інших цінних проектів А.А. Матроса було проведення розкопок на Криворіжжі силами студентів КДПІ та Криворізького історико–краєзнавчого музею, у тому числі – святилища «Горка».

Нами було проведено опитування учнів А.А.Матроса, серед них – декан історичного факультету Криворізького педагогічного університету, кандидат історичних наук, доцент Тарасов А.В. Він згадує: «Перші наукові кроки у мене були пов'язані саме з Аніславом Антоновичем, він запропонував написати роботу з археології, яка стосувалася краєзнавства Криворіжжя. Він працював у нашому міському краєзнавчому музеї і тому в нього були певні напрацювання і бачення необхідності дослідження Кривого Рогу. Для мене це був теж певний виклик, ми їздили вдвох на конференцію в місто Дніпропетровськ. Це було на першому курсі, тому це був відповідальний виклик як для студента першого курсу. Була написана невелика доповідь з цього приводу».

Аніслав Антонович керував та читав на нашому факультеті курс «Археології», організовував археологічні дослідження простих пам'яток, які зникали, це була перша археологічна практика у населеному пункті Верабове.

Аніслав Антонович міцно опікувався питанням краєзнавчих досліджень, організацією їх на нашому факультеті. Він збирав людей пов'язаних із краєзнавством, перші напрацювання з'явилися завдяки йому».

Отже, подальше дослідження життя та науково-педагогічної діяльності А.А.Матроса представляє значний дослідницький інтерес та має бути продовжено.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1.Архів Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет». – Особова справа: Матрос Аніслав Антонович. – 27.12.1975 – 18.05.2003. – 67 арк.

2.Історія Криворіжжя: сучасний погляд на історичні періоди, постаті та краєзнавчі дослідження: збірка статей / Укладач А.А.Матрос. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2001. – 160 с.

3.О.М.Поль і розвиток гірничої промисловості в Криворізькому басейні: Матеріали громадських читань / Укладач В.В.Стецюк. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2002. – 208 с.

Золотих Єлизавета, студентка II курсу,
Кривицький Олексій, студент II курсу,
Криворізький педагогічний інститут,
історичний факультет;
Науковий керівник: к.і.н., доцент **Товстоляк Н.М.**,
Криворізький педагогічний інститут,
кафедра історії України та правознавства

КУРІНЬ КОЗАЦЬКОГО БАТЬКА: ДО ІСТОРІЇ МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО

У листопаді 2015 р. напередодні 160-річчя відомого українського вченого, академіка, музеєзнавця, громадського та культурного діяча Дмитра Івановича Яворницького (1855-1940) відбулася презентація путівника «Курінь козацького батька», присвяченій меморіальному будинку – музею Дмитра Івановича. Це перший змістовний путівник про будинок Д.І.Яворницького. Його автори-упорядники, наукові співробітники Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І.Яворницького, А.І.Перкова і Н.Г. Чередник. Путівник присвяченій оселі, в якій академік прожив з 1905 до 1940 р. Автори розповіли про повсякденне життя знаменитого історика, археолога, етнографа, фольклориста, філолога, проілюстрували його життя численними фотографіями, що дозволяє нам своїми очима побачити домашні інтер'єри, кімнати, процес наукової творчості, спілкування Дмитра Івановича з людьми, наукову творчість, відчутти особистість власника будинку та його родичів, друзів. Путівник написаний емоційно, з великою повагою до Дмитра Івановича, не можна відірвати погляд від фотографій. У путівнику розповідається про історію меморіального будинку, описуються його кімнати: вестибуль, мезонін, передпокій, кабінет, вітальня, їдальня. У путівнику подано основні дати життя та діяльності Д.І.Яворницького.

Перші рядки путівника налаштовують читача на ліричний настрій, готують його до сприйняття нового, невідомого. Цікавого та цінного...: «Душа перебуває у трепетному мовчанні, коли ступаєш на землю, уславлену життям відданих народів і людей...Цей затишний куточок, де серед оксамитової зелені знаходиться охайний будиночок, в якому жив і працював Нестор Запорожжя - Дмитро Яворницький. Усвідомлення того, що саме тут ще й досі вирує козацький дух, Дмитром Івановичем підтримуваний, надає навіть звичайним речам особливого значення. «Ефект присутності» автора підсилюють окуляри, ніби щойно залишені на столі, ціпки, що й

досі випромінюють тепло його правиці. Переходячи з кімнати в кімнату, де все зберігає неповторні риси особистості господаря, нагадує про його титанічну працю на ниві українознавства, ми на мить стаємо його сучасниками, спілкуємося з ним, глибше розуміємо його. У цьому і є величезне значення меморіальних місць» [1, с.3].

Меморіальний будинок-музей вченого було відкрито у 1988 р. Кімнати відновлено такими, якими вони були за життя Д. І. Яворницького в 1930-х роках: вестибюль, передпокій, кабінет, вітальня, їдальня, мезонін. Розглянемо й ми з вами деякі кімнати будинку за допомогою путівника.

«Колезький асесор Д. І. Яворницький купив за 300 карбованців у статського радника Г. М. Маркевича «пустопорожнє дворове місце» для садиби. Ділянка мала 1478 кв. м. і знаходилась на розі Дворцової площі та Соборного провулку. 7 липня 1904 р. постановою Катеринославської міської управи йому було дозволено побудувати кам'яний під залізом одноповерховий будинок та двоповерхову повітку, а також погріб, поряд з якою трохи пізніше - дерев'яний льодовик» [1, с.7]. Неподалік був краєзнавчий музей, одним з фундаторів якого він був. Будинок було побудовано у 1905 році за проектом його доброго знайомого, місцевого інженера-архітектора Я. А. Бродницького. Ганком будинок виходив на Потьомкінський палац. По обидва боки ганку, вздовж паркану, тяглися до сонця кущі жовтої акації. Перед вікнами кабінету шумів дуб, посаджений вченим, як символ сили козацтва. З західної сторони паркану ріс дуб, на протилежній - дві сосни (одна з них розбита снарядом під час Другої світової війни, а друга росте і нині). Садиба була створена вченим так образно і символічно, що будь-хто потрапляючи сюди, відчував себе в самому серці історії й культури України. Ще у 1923 р. академік склав заповіт на користь своєї дружини, С.І.Яворницької, яка після його смерті у 1940 р. попросила створити в ньому музей вченого, залишив за собою три кімнати, кухню та туалет, а після її смерті у 1943 р.

Після смерті Д. І. Яворницького за його власним заповітом від 01.09.1923 року все майно і садиба переходили у власність його дружини Серафими Дмитрівни. Піклуючись про долю будинку, вона звернулася до міської ради з проханням створити у ньому музей вченого. У 1943 році пішла з життя дружина Д. І. Яворницького - Серафима Дмитрівна. До 1962 року в садибі залишалися жити дві її сестри та хатня робітниця

Через аварійний стан будинку в 1974 році кімнату-музей було зачинили для відвідувачів. Вчена рада історичного музею порушила питання про реставрацію та відновлення меморіального будинку-музею, дозвіл від виконкому міської ради був отриманий лише 27 січня 1982 року. Науковці історичного музею зробили велику роботу, з розшуку матеріалів для реставрації меморіального будинку та створення там експозиції. Відвідувачів зустрічає унікальний розпис - «Тарас Бульба з синами», виконаний учнем І. Ю. Рєпіна Миколою Івановичем Струнніковим у 1920 році.

Круті східці ведуть на другий поверх в мезонін. За життя вченого це була кімната і відпочинку для гостей, а також і для самого господаря, коли вона була порожньою. З другого поверху відкривався чудовий краєвид: Дніпро та задніпровські стели [1, с.27].

З вестибюлю двері ведуть у передпокій. На скрині, в якій за життя господаря зберігалися різні речі, намальована голова запорожця з розмаяним на вітрі оселедцем. Автором цієї роботи є М. І. Струнніков, який свого часу зазнав великого впливу Д.І.Яворницького у відтворенні теми історичного минулого українського народу. Навесні 1919 року, художник переїхав із сім'єю до Катеринослава, де певний час працював у музеї разом з Дмитром Івановичем, допомагаючи вартувати музей від пограбування в бурхливі роки Громадянської війни [1, с.31].

Святая святих – кабінет. Без пишноти ще відчуваєш святість аніж академізм. Непорушні в чеканні на дотик руки господаря шафи з книгами, канапа, секретер, бюро, незакінчені рукописи. А на стінах з поглядом вічності - світлини, котрі складають історію взаємин Дмитра Івановича з відомими вченими, культурними діячами, представниками української літератури, а також засвідчують його прихильність до історії України, до свого народу. За його життя ця кімната була недоступною для гостей. Тут панувала створена вченим атмосфера творчої гармонії, наукового затишку. Це був маленький світ власних думок, пошуків, переживань Д. І. Яворницького. Кожна річ у кабінеті - то вість з минулого, його відгомін. Куточком особливого значення в кабінеті є робочий стіл. Тут власні речі вченого, його рукописи, фотографії близьких серцю людей [1, с.37].

У будинку вченого було дуже багато книг У двох шафах - ті з них, що збереглися, Крім спеціальних книг з історії, були також дослідження з археології, етнографи, фольклору, лексикографа, різноманітні словники, художня література. В

кабінеті є і фото матері Д. І. Яворницького - Ганни Матвіївни (фото батька Івана Якимовича не збереглося).

У вітальні, найбільшій кімнаті будинку, збиралися гості. На піаніно - ромоданівський рушник, козаки білим по білому вигаптували: «Батьку Дмититре, не забувай ромоданівських козаків». На стінах вітальні - картини, подаровані господарю відомими художниками: «Українка» (1887 р.) Ф. Бондаренка, «Дівчина в українському костюмі» Баришникові «Козак з люлькою» М. Струннікова. Широта інтересів Д. Яворницького, щирість, рідкісний талант оповідача - це вабило до нього людей, сприяло творчому спілкуванню. Бували в гостях у «Козацького батька» Д. Яворницького у письменники Павло Тичина і Максим Рильський, Павло Усенко і Остап Вишня, художник-баталіст Микола Самокиш і славіст Агатангел Кримський, діячі українського театру [1, с.65].

Ідальня - проста і сонячна кімната з двома вікнами, які виходять у двір, у цій кімнаті сім'я збиралась тричі на день. Скромний і невибагливий у звичках, Дмитро Іванович на сніданок вживав тільки каву з бутербродом; на полудень, - чай з печивом, частіше - протоквашу з сухарями. Обідали завжди о 15 годині. Найчастіше до обіду подавали улюблену страву господаря - борщ, слава про який виходила далеко за межі будинку, бо в цій козацькій оселі він був особливо смачний. До обіду часто запрошувалися друзі та знайомі, з якими господарі в атмосфері невимушеного спілкування говорили про історію, сучасні проблеми. На стінах, як і раніше, полотна відомих художників [1, с.75].

Зараз заснований вченим історичний музей справедливо має ім'я свого фундатора академіка Дмитра Івановича Яворницького і є одним з найбільших музеїв України. Серед значних наукових здобутків науковців музею – література про життя та творчість Д.І.Яворницького. Без сумніву путівник «Курінь козацького батька» - цінне наукове дослідження життя та наукової творчості Д.І.Яворницького.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Курінь козацького батька. Путівник по меморіальному будинку-музею академіка Д.І.Яворницького / Автори-упоряд.: А.І.Перкова, Н.Г.Череднік. За заг. ред. Н.І.Капустіної. – Дніпропетровськ, 2015. – 94 с.

Качан Дарина, студентка II курсу,
Криворізький педагогічний інститут,
історичний факультет,
Науковий керівник: к.і.н., доцент **Товстоляк Н.М.**,
Криворізький педагогічний інститут,
кафедра історії України та правознавства

О.М. ПОЛЬ І Д.І.ЯВОРНИЦЬКИЙ (ЗА ЕПІСТОЛЯРНОЮ СПАДЩИНОЮ АКАДЕМІКА Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО)

Взаємовідносини знаменитих краєзнавців Катеринославщини Дмитра Івановича Яворницького (1855-1940) і Олександра Миколайовича Поля (1832-1890) не так часто були в полі зору дослідників минувшини. Відомо, що Дмитро Іванович неодноразово бував у Олександра Миколайовича, вони обидва захоплювалися історією, обмінювалися інформацією. У фондах Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І.Яворницького збереглися листи подружжя Полів до Д.І.Яворницького. До каталогу «Епістолярна спадщина академіка Д.І.Яворницького» включено 6 листів О.М.Поля та 29 листів його дружини О.С.Поль (?-1916) до Д.І.Яворницького [1, с. 96-97]. Вони були надруковані у шостому випуску «Епістолярна спадщина академіка Д.І.Яворницького: Листи друзів, приятелів і знайомих до Д.І.Яворницького» [2, с.205-220] і представляють значний інтерес для дослідників.

З листів О.М.Поля до Д.І.Яворницького відомо, що з 1884 р. Олександр Миколайович постійно допомагав молодому історику, надсилаючи йому відомості про місцевості Кривого Рогу, топоніміку, топографію, історичні пам'ятки Криворіжжя, консультував його з різних питань. Зі змісту листів відчувається, що вони обмінювалися артефактами, так 12 липня 1889 р. він додає до листа дві карти та книгу [2, с.209]. Ці матеріали були використані Д.І.Яворницьким при написанні дослідження «Вільності запорізьких козаків: історико-топографічний нарис». Це дозволило йому створити опис екосистем Запорізького краю, започаткувати вивчення важливої проблеми природокористування на території краю, що дуже цікавило О.М.Поля, чому він присвятив своє життя.

Дмитро Іванович листувався з Ольгою Семенівною Поль, дружиною О.М.Поля. В основному їх листування мало приватний характер, але деякі рядки з листів свідчать про долю музею О.М.Поля. Одразу ж після раптової смерті О.М.Поля

виникли серйозні проблеми з музеєм О.М.Поля. Існувала загроза продажу його з аукціону за борги. Але зусиллями впливових друзів О.М. Поля ця болюча ситуація була вирішена, а 11 травня 1912 р. О.С.Поль подарувала катеринославському музею, де був директором Д.І.Яворницький, значну частину колекції чоловіка. У листі від 3 жовтня 1912 р. О.С.Поль повідомляла Дмитра Івановича, що вона приїхала і готова перевозити музей [2, с.216], а також у іншому листі вона пише про картини, які передає музею [2, с.218].

Отже зміст листів подружжя Полів до Д.І.Яворницького ілюструє мережу інтелектуальних зв'язків культурної еліти Наддніпрянської України. Основними завданнями дослідників на майбутнє – пошук епістолярних джерел, зокрема листів, що мають відношення до двох знаменитостей – Д.І.Яворницького та О.М.Поля.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Каталог музейної колекції. – Дніпропетровськ: Пороги, 1992. – 221 с.
2. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 6: Листи друзів, приятелів й знайомих до Д. І. Яворницького / Укладачі: С. Абросимова, В. Бекетова, Н. Василенко, В. Єршов [та ін.]; за заг. ред. Н Капустіної. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2012. – 848 с.

Товстоляк Надія Миколаївна,
к.і.н., доцент
Криворізький педагогічний інститут,
кафедра історії України та правознавства

С.В.АБРОСИМОВА – ДОСЛІДНИК ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТІ Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО

Світлана Вікторівна Абросимова працювала провідним науковим співробітником Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького. Вже зараз можна сказати – її можна віднести до людей, що залишають про себе добру згадку і вдячність нащадків на довгі роки. Як і у свій час Дмитро Іванович Яворницький, Світлана Вікторівна була душею історичного музею, співробітником, втрату якого ще довго буде відчувати музей та його колектив, фахівці історичної науки.

Головним науковим проектом її життя судилося стати багатотомній «Епістолярній спадщині Д. І. Яворницького». Шостий, останній випуск за її участю та присвячений її пам'яті, був надрукований у 2012 р. У передмові колеги розповіли про

життєвий шлях та самовіддану наукову працю С. В. Абросимової. Вона народилася 20 червня 1953 р. у м. Кайшадоріс Литовської РСР у родині військовослужбовця, яка у 1965 р. оселилася у Дніпропетровську. У 1970 р. Світлана закінчила середню школу, в 1976 р – історичний факультет Дніпропетровського державного університету. Спочатку викладала у школі, а з січня 1977 р. почала працювати старшим науковим співробітником відділу фондів Дніпропетровського історичного музею, в якому пропрацювала 34 роки. З 1978 р. вона була зберігачем книжково-архівного фонду музею, а це – 100 тис. одиниць музейних предметів, що складає 2/3 від загального музейного зібрання [1, с.3].

За роки роботи вона ретельно систематизувала книжковий та архівний фонд, могла швидко надавати документи, складати наукові довідки з різних галузей спеціальних історичних дисциплін, а головне – знала зміст документів, що мали відношення до Дмитра Івановича Яворницького та його оточення. За науковими консультаціями до неї зверталися сотні дослідників не лише України, але з інших країн. Як пишуть її друзі, Світлана Вікторівна була невичерпним джерелом знань, її наукова ерудиція, евристичні можливості, широкі знання історії, джерел допомогли багатьом науковцям у їх наукових дослідженнях [1, с.4]. Її часто запрошували бути офіційним опонентом на захисті дисертацій з історичних спеціальностей, зверталися з проханням скласти рецензію на дисертацію. Цінну допомогу під час роботи над кандидатською дисертацією надала С. В. Абросимова і мені особисто, в подальші роки ми часто зустрічалися на наукових конференціях, красноречивих читаннях.

У червні 1978 р. Світлана Вікторівна захистила кандидатську дисертацію «Документи Литовської метрики як джерело з історії міст України першої половини XVI століття» під науковим керівництвом відомого українського історика М. П. Ковальського. З кінця 80-х років XX ст. головною темою її наукових досліджень стає життя та наукова діяльність Д. І. Яворницького. Дніпропетровський національний історичний музей має велику унікальну музейну колекцію листів Дмитра Івановича та листів до нього. Їх вивчення, систематизація, комплексне наукове дослідження, пошук і вивчення його наукової спадщини в інших музейних та архівних установах стало основою унікального наукового проекту світового значення - багатотомного видання епістолярної спадщини академіка Д. І. Яворницького (лише у фондах музею її колекція містить близько 6400 листів). Групу фахівців очолила С. В. Абросимова.

У 1992 р. під науковим керівництвом С. В. Абросимової було видано каталог музейної колекції епістолярної спадщини Д. І. Яворницького (фонд № 10). До нього було включено листи 1545 персональних кореспондентів Дмитра Івановича, а також 172 листа з установ інших країн [2, с.4]. Каталог складається з листів кореспондентів, іменного покажчика персональних кореспондентів, колективних кореспондентів, покажчику імен, що згадуються в анотаціях, географічного, предметного, бібліографічного покажчиків.

У 1997 р. було видано перший випуск «Епістолярної спадщини Д. І. Яворницького», до якого було включено листи вчених до нього – 821 лист 141 кореспондента за період з кінця 1870-х рр. до 1940 р. [3]. У передмові до випуску Світлана Вікторівна зауважила, що при значній увазі дослідників до листування Дмитра Івановича, такий проект має значення для її наукового дослідження. До того ж листування є важливою формою опосередкованої соціальної комунікації і, відзначаючись поліфункціональністю, віддзеркалює усю сферу життєдіяльності людини [3, с.5]. Вже тоді історики України та зарубіжжя мали можливість оцінити значення такого роду наукових видань.

Через два роки було надруковано другий випуск епістолярної спадщини, до якого було включено 457 листів 88 кореспондентів – діячів культури до Д. І. Яворницького за період з 1883 р. до 1940 р. [4]. У третьому випуску, який було надруковано у 2005 р., вміщено 793 листи 120 музейних діячів - кореспондентів Дмитра Івановича [5].

Четвертий випуск був присвячений 150-річчю з дня народження вченого, до нього було включено 490 листів Д. І. Яворницького до діячів науки і культури, які зберігаються у різних бібліотеках, архівах та музеях України та інших держав [6]. У передмові упорядники надали змістовну біографічну довідку про життя та наукову творчість Д. І. Яворницького.

П'ятий випуск епістолярної спадщини містить 787 листів 82 кореспондентів – листи рідних, друзів і знайомих до Д. І. Яворницького, майже всі вони знаходяться у фондах Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького [7].

Шостий, останній за життя С. В. Абросимової, випуск нараховує 703 листи від 195 кореспондентів – друзів, приятелів та знайомих Д. І. Яворницького за 1879 – 1940 рр. [1, с.7].

Архітектоніка кожного випуску представлена вступною статтею, текстом листів мовою оригіналу, науково-довідковим апаратом (коментарі до кожного листа, покажчики: кореспондентів, іменний, географічний, предметний, біографічний, бібліографічний, попередньої публікації листів даного збірника, список умовних скорочень). Переважна більшість листів опубліковані вперше. Наукове видання «Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького» залишається цінним джерелом знань з історії України та спеціальних історичних дисциплін. Отже, сучасні дослідники мають можливість вільного доступу до рідкісних історичних джерел, мають можливість користуватися ґрунтовним науковим апаратом кожного випуску.

Під час роботи з архівними матеріалами С. В. Абросимова ретельно вивчила всі періоди життя вченого, його наукову спадщину. Якщо проаналізувати список її публікацій, можна зробити висновок – з 188 публікацій Світлани Вікторівни 80 – присвячені Д. І. Яворницькому, колу його друзів та однодумців [1, с.831-843].

У 1991 р. відомий дніпропетровський краєзнавець професор А. К. Фоменко подарував музею книгу Д. І. Яворницького «Запорожье в остатках старини и преданиях народа» випуску 1888 р. Вона мала авторські правки рукою Дмитра Івановича, які свідчили про те, що він готував друге видання своєї книги. Разом із Н. Є. Перковою С. В. Абросимова підготували до друку друге видання, надруковане у 1995 р. У 2005 р. напередодні 150-річчя від дня народження Д. І. Яворницького побачило світ третє видання, до якого ними було складено науковий апарат. «Запорожжя в залишках старовини і переказах народу» - цінне історико-краєзнавче дослідження, до якого включені відомості про місцевих жителів, дослідників краю.

Отже, наукова діяльність Світлани Вікторівни Абросимової присвячена не лише конкретним історичним дослідженням, але й містить багато біоісторіографічного матеріалу, що підтверджує високий рівень її джерелознавчих та історіографічних досліджень, залишає за нею по праву славу неперевершеного дослідника життя та наукової творчості Д. І. Яворницького.

ДЖЕРЕЛА:

1. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 6: Листи друзів, приятелів й знайомих до Д. І. Яворницького / Укладачі: С. Абросимова, В. Бекетова, Н. Василенко, В. Єршов [та ін.]; за заг. ред. Н. Капустіної. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2012. – 848 с.
2. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Каталог музейної колекції. – Дніпропетровськ: Пороги, 1992. – 221 с.
3. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 1: Листи вчених до Д. І. Яворницького / Упоряд.: С. В. Абросимова, А. І. Перкова, О. В. Піцик та ін. – Дніпропетровськ: Гамалія, 1997. – 888 с.
4. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип.2. Листи діячів культури до Д. І. Яворницького / Упоряд. С. В. Абросимова, Н. Є. Василенко, А. І. Перкова та ін. Вступ. ст. С. В. Абросимової. – Дніпропетровськ, 1999. – 460 с.
5. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип.3: Листи музейних діячів до Д. І. Яворницького / Укладачі: С. В. Абросимова, Н. Є. Василенко, А. І. Перкова та ін.; за заг. ред. Н. Капустіної. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005. – 740 с.
6. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип.4: Листи Д. І. Яворницького до діячів науки і культури / Упоряд. С. В. Абросимова, Н. Є. Василенко, А. І. Перкова та ін.; за заг. ред. Н. Капустіної. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005. – 500 с.
7. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип.5 / Укладачі: С. В. Абросимова, Н. Є. Василенко, А. І. Перкова та ін.; за заг. ред. Н. Капустіної. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2010. – 952 с.

Попова Анна, студентка IV курсу,
Криворізький педагогічний інститут,
історичний факультет;
Науковий керівник: к.і.н., доцент **Товстоляк Н.М.**,
Криворізький педагогічний інститут,
кафедра історії України та правознавства

ДМИТРО ІВАНОВИЧ ЯВОРНИЦЬКИЙ В ОСТАННІ РОКИ СВОГО ЖИТТЯ (ЗА ЛИСТУВАННЯМ С.Д.ЯВОРНИЦЬКОЇ І Н.В. ПОЛОНСЬКОЇ – ВАСИЛЕНКО)

Відомий український історик Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко була знайома з Дмитром Івановичем Яворницьким з молодих років, а з його дружиною Серафімою Дмитрівною у 30-ті роки ХХ ст. постійно листувалася. Копії листів С.Д.Яворницької до Н.В.Полонської-Василенко, що є у фондах Дніпропетровського національного музею Д.І.Яворницького, висвітлюють останні, важкі роки його життя [1]. Оригінали листів знаходяться у Державному музеї-архіві діячів літератури і мистецтв України у Києві.

Як відомо з біографії Дмитра Івановича Яворницького, з середині 1930-х рр. на відомого вченого активно писалися доноси та обвинувачували в так званому «буржуазному націоналізмі». Не дивлячись на це, Д.І. Яворницький активно пише

наукові праці, збирає етнографічні матеріали та проводить археологічні розкопки. Але вже на початку 1930х рр. життя академіка починає докорінно змінюватися.

1 липня 1929 р. за підтримки академіка Д.Багалія Дмитра Івановича разом з М.Яворським та М.Слабченком обрали дійсним членом ВУАН. Але масовий більшовицький терор, що розпочався невдовзі, обірвав наукову діяльність історика. У 1930–1939 рр. його твори майже не публікувалися, наукові установи, які він очолював, були ліквідовані, сам Д.Яворницький зазнав цькування і гонінь. 27 серпня 1933 р. в місцевій партійній газеті «Зоря» з'являється стаття – донос А.Горба «Кубло націоналістичної контрреволюційної пропаганди (Про роботу історико-археологічного музею)», після якої вдома у Дмитра Івановича зробили обшук і «вичистили з музею як контру».

Особливо боляче Дмитро Іванович переживав втрату свого «дітища» - музею, нові директори не мали навіть наміру зустрітися з колишнім власником музею, історичні експозиції з історії Гетьманщини та козацького періоду визнавалися як націоналістичні та вилучалися. Про це 16. 01. 1934 р. С.Д.Яворницька повідомляла Н.Д.Полонську-Василенко: «Новый директор музея некий Карпенко из Харькова усиленно переделывает по новому музей. Все, говорят, выносятся, переносится то в сарай, то в подвал. Вообразите, сколько попорчено экспонатов и как мучится Яворницкий!» [1, с.277]. У листі від 03.02.1935 р. Софія Дмитрівна пише: «Дорогое детище Дмитрия Ивановича много переживает с тех пор, как его отец оставил его. Уже сменилось три директора, сейчас им управляет некая Зак. Знаю одно: её сестра, некая Бронштейн, продавала чрезвычайно дешёвые и некрасивые шлёпы на третьестепенной улице» [1, с.285].

Незважаючи на всі незгоди в житті видатного вченого дуже гостро відчувалась проблема відсутності грошей. Особливо це відчувалося в роки Голодомору. Надання Д. Яворницькому звання академіка та присвоєння академічної пенсії не допомогли в вирішенні цієї проблеми. Спочатку йому було присвоєне пожалування в розмірі 150 карбованців на місяць, але дуже часто навіть цих грошей академік не отримував. Дуже часто він з дружиною голодував, не міг отопити власний будинок та не мав коштів на ліки. З листа С.Д. Яворницької до Н. Д. Полонської-Василенко від 22.01.1934 р: «Дмитрий Иванович так внешне изменился после всей этой трагедии, отсутствие денег чрезвычайно угнетало его. Я часто слыхала от него, что неужели же

за 53 года работы его обрекли на нищенство. Говорилось уже о том, что придется продать библиотеку и многое другое» [1, с.277].

Через брак коштів Дмитро Іванович Яворницький не міг відвідувати сесії ВУАН та конференції, на які його запрошували. Дуже часто вченого обкрадали: не видавали цілі суми пенсій, замовчували про надбавки. А коли він починав скаржитись у вищі органи, його листи та прохання зникали невідомо куди. Був навіть такий випадок коли вченого обікрали у власному будинку: «Дмитрия Ивановича обокрали без меня, взяли два его лучших костюма, ему не в чем ехать в блестящую столицу...» [1, с. 287]. Про це все Н.Д.Полонської-Василенко розповідала Серафіма Дмитрівна, просила порад, а головне, намагалася з її допомогою покращити життя Дмитра Івановича. Наталія Дмитрівна змогла добитися перегляду розміру пенсії, вона була збільшена вдвічі. Але не можна було повернути здоров'я, сили.

У ці важкі для вченого часи поряд з ним була єдина вірна та по справжньому близька людина - жінка вченого, Серафіма Яворницька. Вона підтримувала його у важкі часи, лікувала від хвороб та переписувала його твори. Вона одна з не багатьох, хто допоміг вченому пережити всі ті незгоди, які випали на його долю. Разом з ще одним близьким для Яворницького другом – Наталією Полонською – Василенко, Серафіма Дмитрівна писала листи – прохання, дізнавалась про всі новини наукового світу.

5 серпня 1940 року Дмитро Іванович Яворницький помер від хвороби. 09.08.1940 С.Д.Яворницька написала про останні дні Дмитра Івановича: «Страдал ли мой дорогой Дмитрий Иванович? До самой смерти, все 10 месяцев тяжелых болезней, все ночи, все дни!...Если увидите Константина Григорьевича Воблого он вам расскажет, как мы хоронили «голову козацкую», як казала йому Олена Пчылка. Нема...» [1, с.296].

Після смерті Дмитра Івановича нічого не змінилося, Академія не брала ні бібліотеки, ні його рукописів. Пенсію у С.Д. Яворницької відібрали, а з будинку зробили меморіальний музей. Але їй було дозволено жити в тому будинку, для чого виділили кілька кімнат. Листи Серафіми Дмитрівни Яворницької до Наталії Василівни Полонської-Василенко – цінне історичне джерело, що дозволяє відновити справжню історію періоду сталінського тоталітарного режиму.

ДЖЕРЕЛА:

1. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип.4: Листи Д. І. Яворницького до діячів науки і культури / Упоряд. С. В. Абросимова, Н. Є. Василенко, А. І. Перкова та ін.; за заг. ред. Н. Капустіної. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005. – 500 с.

Барабаш Діна, учениця 11 класу,
Криворізький Центрально-Міський ліцей (м. Кривий Ріг),
Дніпропетровське територіальне відділення МАН України, гурток «Юний науковець
«МАНУМ» ДОР» (відділення історії)),
Науковий керівник: к. і. н., доцент, **Барабаш Н. О.**,
керівник гуртка «Юний науковець «МАНУМ» ДОР» (відділення історії))

ДАНИЛО ВЕЛЛАНСЬКИЙ: ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОЛІ УКРАЇНСЬКОГО ІНТЕЛЕКТУАЛА

Протягом останніх двох десятиліть в українській гуманітаристиці відбуваються значні трансформації. На новітньому етапі розвитку української науки біографічні розвідки поступово переходять на якісно новий рівень: від традиційного поетапного відтворення фактів біографії – до інтелектуальної біографії. Увага вчених дедалі більше зосереджується на висвітленні безперервних взаємозв'язків людини та соціокультурного середовища, що її оточує, з'ясуванні світогляду та особливостей формування життєвих пріоритетів особистості.

Ім'я Данила Кавунника-Велланського (1774–1847), вихідця з Чернігівщини, найчастіше асоціюється з важливим етапом становлення російської фізіології, розвитку якої ця непересічна особистість присвятила майже 40 років свого життя. Розтиражованим є образ Велланського-шеллінгівця, сформований ще за життя вченого завдяки його активній пропаганді ідей німецького класика. Утім до сьогодні відсутні дослідження присвячені комплексному вивченню інтелектуальної спадщини Д. Велланського та його впливу на культурні рухи України й Росії першої половини XIX ст..

Перші біографічні розвідки присвячені Д. Велланському з'явилися ще у XIX столітті, однак у цих розвідках він постав як природодослідник та медик. Така ж тенденція зберігалась й у радянську добу, коли ім'я Д. Велланського частіше згадувалось у дослідженнях з історії фізіології. Лише останнім часом почали з'являтися розвідки, у яких робиться спроба подолати упередженість та надати належну оцінку діяльності вченого.

При намаганні відтворити «індивідуальну історію» філософа-інтелектуала Данила Велланського доречно використовувати сукупність доступних его-джерел. Особливий інтерес для дослідників інтелектуального світу Д. Велланського мають спогади про нього Миколи Розанова, опубліковані у 1867 році. Свої спомини про філософа він перемежовує цитатами із листів Д. Велланського до нього та князя В. Ф. Одоевського. Крім особистих вражень від спілкування з філософом та інформації біографічного характеру, отриманої при спілкуванні з ним, автор спогадів подає повідомлення про Д. Велланського із «Материаллы для истории Медико-Хирургической академии» (1850 р.), а також перелік його перекладів та творів із каталогу російських книг Смирдина (15 позицій) [4].

Опублікованим є листування Данила Михайловича Велланського із земляком і другом дитинства Михайлом Васильовичем Білозерським, що тривало понад двадцять років й являє приклад довірливо-дружнього особистісно орієнтованого спілкування. Цей масив листів був надрукований О. Лазаревським 1897 р. у «Киевской старине». У вступній статті Олександр Матвійович повідомляє, що листи йому було надано вдовою Миколи Михайловича Білозерського Варварою Іванівною, у паперах якого вони зберігалися до його смерті. Разом з листами В. Білозерська передала також записи переказів про Д. Велланського, занотовані її чоловіком.

Наразі оригінали листів Д. Велланського до М. Білозерського зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Вони вже привертали увагу дослідників, однак виступали лише своєрідним фоном при відображенні наукових і світоглядних засад діяльності Данила Михайловича Велланського. Саме ці джерела надають можливість створення проекту реконструкції «індивідуальної історії» вченого Данила Велланського відповідно до настанов вітчизняних дослідників інтелектуальної історії й виокремити у інтелектуальній біографії Д. Велланського три основні періоди: доакадемічний, академічний та «присмерк життя». Джерела засвідчують, що протягом усього свого життя Данило Велланський залишався вірним головному принципу натурфілософського романтизму – визнанню світоглядного значення філософії. Він відстоював цю ідею та пропагував її серед своїх послідовників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. А[лександр] Л[азаревский]. Письма Данила Михайловича Велланского (1805–1834 гг.) / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1897. – № 11. – С. 289–310.
2. Андросова-Байда Д. О., Барабаш Н. О. До історії взаємин Д. Велланського з М. Білозерським / Д. О. Андросова-Байда, Н. О. Барабаш // Ніжинська старовина: Збірник регіональної історії та пам'яткознавства. (Серія “Пам'яткознавство Північного регіону України”, № 5): Зб. наук. пр. / Посохов С.І. (гол. ред.), Коваленко О.Б. (заст. гол. ред.), Титова О.М. (заст. гол. ред.), Бойко О.Д., Верба І.В., Верменич Я.В. [та ін.] ; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК. Вип. 16 (19). – К : Центр пам'яткознавства НАН України, 2013. – 184 с. – С. 141 -149
3. Велланський (Кавунник) Данило / Енциклопедія українознавства. Словникова частина – Т. 1. (Перевидання в Україні). – Львів, 1993. - С. 227.
4. Розанов Н. И. Воспоминания о Данииле Михайловиче Велланском / Н. И. Розанов // Русский вестник. – 1867. – Т. 72 (Ноябрь). – С. 99 -137.
5. Стеблина О. М. Вплив наукової діяльності Д. Велланського на формування вітчизняного романтичного світогляду / О. М. Стеблина // Гілея : збірник наукових праць. – К., 2009. Вип. 23 – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_23/Gileya23/F4.pdf

Бойко Анна, студентка III курсу,
Криворізький педагогічний інститут,
історичний факультет;
Науковий керівник: к.і.н., доцент **Товстоляк Н.М.**,
Криворізький педагогічний інститут,
кафедра історії України та правознавства

ПАВЛО ПЛАТОНОВИЧ ЧУБИНСЬКИЙ (ЗА СПОГАДАМИ ГЛІБА ЛАЗАРЕВСЬКОГО)

Гліб Олександрович Лазаревський (1877-1949) – син відомого українського історика, громадського та суспільного діяча Олександра Матвійовича Лазаревського. Родина Лазаревських – яскраві представники українського національного відродження XIX ст. Брати Олександра Матвійовича Василь, Іван, Михайло, Федір та Яків Матвійовичі Лазаревські були людьми епохи Т.Г.Шевченка, безпосередні учасники багатьох подій. Гліб Олександрович належав до наступної генерації того покоління. Він отримав університетську освіту, знав і цінував здобутки покоління свого батька та його однодумців. Разом із навчанням на юридичному факультеті він виконував доручення батька щодо видання та розповсюдження журналу «Київська старовина». Саме там було надруковано його перші публікації. Гліб Лазаревський добре знав членів редакції журналу «Київська старовина», адже це було і його життя.

Вперше спогади Г.О.Лазаревського було надруковано на сторінках журналу «Українська література» у 1943-1944 рр. Спогади стали причиною переслідування їх автора з боку представників радянської влади. Лише після здобуття Україною незалежності в «Бібліотеці українознавства», заснованої у 2004 р., було надруковано збірник праць О.М.Лазаревського під назвою «Київська старовина» [1]. Першою працею збірника є «Київська старовина. Статті, спогади, дослідження Гліба Лазаревського». Спогади містять унікальні матеріали про життя, наукову та громадську діяльність багатьох відомих українців кінця ХІХ – початку ХХ ст. Серед них – спогади про відомого українця Павла Платоновича Чубинського (1839-1884). Більшість сучасних українців знають його лише як автора рядків гімну сучасної України.

П.П.Чубинський – український етнограф, фольклорист, поет, громадський діяч. Він закінчив юридичний факультет Санкт-Петербурзького університету, працював у Києві, співробітничав з журналом «Основа», був членом старої громади, працював у недільних школах. У 1862 р. за антиурядову діяльність був засланий до Архангельської губернії. Саме там він проводив статистичні та етнографічні дослідження Архангельської, Пермської, Вологодської, В'ятської губерній. Після звільнення з 1869 р. він за дорученням Російського імператорського географічного товариства очолював етнографічні експедиції в українських, білоруських та бессарабських губерніях. Ним було написано «Нарис народних і юридичних звичаїв і понять у Малоросії» (1869), впорядковано та видано «Праці етнографічної експедиції в Західно-Руський край, спорядженої Імператорським географічним товариством. Південно-західний відділ. Матеріали і дослідження, зібрані дійсним членом П.П.Чубинським у семі томах» (1872-1879). П.П.Чубинський був секретарем цього відділу. За свою наукову діяльність він був відзначений золотими медалями Російського географічного товариства (1873), Міжнародного етнографічного конгресу в Парижі (1875), Уваровською премією (1879).

Г.О.Лазаревський згадує про П.П.Чубинського зі щирим почуттям. Серед головної причини життєвих негаразд Павла Платоновича він називає особисту ненависть до нього впливового генерала і столичного градоначальника Ф.Трепова. Ця історія нагадує сюжет оповідання О.Пушкіна «Дубровський». Федір Трепов і Платон Чубинський були сусідами: хутірець Чубинських був на кордоні великих

землеволодінь багатія Трепова. Вони приятелювали, а потім посварилися. Гордий Чубинський не побажав коритися Трепову, останній зненавидів усіх Чубинських. Старий генерал Трепов, дізнавшись про українофільські та революційні погляди молодого Павла Чубинського, «ужив усіх заходів, і «небезпечного» двадцятитрьохлітнього Чубинського було адміністративно заслано до Архангельської губернії [1, с.76-77].

Далі в своїх спогадах Г.Лазаревський розповідає про те, що талановитий засланець привернув увагу «місцевого начальника». Йому надавалися відповідальні доручення, він працював в судовій галузі, робив ґрунтовні етнографічні дослідження. Російське імператорське географічне товариство призначило політичного засланця керівником експедиції для етнографічного дослідження краю.

У 1869 р. йому було дозволено повернутися на батьківщину, але без права проживати у Києві. Його запросив до себе в Городище на Черкащині член старої громади Платон Смиренко. Там П.Чубинський і зробив свою знамениту етнографічну експедицію, результатом якої став семитомник згаданих нами наукових досліджень, за яку він отримав золоту медаль.

Г.Лазаревський згадує, що П.Чубинським у ті роки було випущено книгу його віршів «Сопілка» під псевдонімом «Павлусь», він пише фахові статті з цукроваріння. У 1871 р. його було обрано секретарем Південно-Західного відділу російського географічного товариства, що дозволило йому проживати у Києві. У Києві П.Чубинський оселився на Львівській вулиці в будинку Коцюбинського. Але після Емського указу від 18 травня 1876 р. владою було прийнято рішення про негайне висилання з Києва «як невинуватих українофілів» Михайла Драгоманова (він тоді вже був за кордоном) та Павла Чубинського. Колекції П.Чубинського, його бібліотеку, що були справжнім етнографічним музеєм, довелося збувати за безцінь, наспіх [1, с.78]. Справа в тому, що виїхати йому треба було негайно, грошей, як завжди, не було.

До 1879 р. він працював у столиці у Міністерстві шляхів сполучення, але у 1879 р. його розбив параліч. Сказалися роки переслідувань та неспокійне життя. Йому дозволено було повернутися до себе на хутір. У 1882 р. з ним трапився другий удар, але міцний організм П.Чубинського боровся, лише у січні 1884 р. він пішов з життя. Г.Лазаревський згадує, що в особистому житті йому не повезло, його дружину,

росіянку за походженням, цікавили лише гроші. Г.Лазаревський, розповідаючи про П.Чубинського, пише: «Велику спадщину залишив по собі Павло Чубинський. Щоб могла дати ця людина за нормальних умов життя! Етнографія, поезія, право, цукроваріння, залізничне питання – в усіх цих галузях він працював, і всі його роботи були визначними. Деякі вірші Чубинського вважали навіть за Шевченкові» [1, с.79]. Г.Лазаревський розповів про останні роки життя П.Чубинського. Людина була у важкому стані, але намагалася ще працювати. Він помер у сорок п'ять років, з яких десять років він був у засланні, а чотири – не вставав з ліжка.

Спогади Г.Лазаревського містять великий матеріал про старих українців, нашу національну еліту, яка назавжди залишилася у пам'яті їх нащадків, вони заслуговують на увагу дослідників та простих українців.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Лазаревський Г.О. Київська старовина // Г.О.Лазаревський. – Київ: МАУП, 2007. – 624 с.

Дояр Лариса Василівна,
кандидат історичних наук, доцент
ДВНЗ «Криворізький національний університет»,
кафедра історії та українознавства

ДАВИД ЗАХАРОВИЧ ГЕЛЬМАН – ВИДАТНИЙ ДІЯЧ ГІРНИЧОЇ ГАЛУЗІ (ДО 100 РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Криворіжжя казково багате на корисні копалини. Однак, головним його багатством завжди були люди. Одним із видатних діячів гірничорудної промисловості міста та колоритною фігурою відомого на увесь світ Криворізького гірничорудного інституту був Давид Захарович Гельман. У цьому році йому виповнилося 110 років від дня народження. Ювілейна дата, власне, і стала мотиватором даного дослідження.

Історіографію персоналії Д.З. Гельмана започаткував невтомний криворізький дослідник, краєзнавець В.П. Бухтіяров [3, с. 242]. Першоджерельною базою для даної розвідки стали матеріали архіву та експозиції Музею історії Криворізького національного університету [1, 2]. Архівна справа Д.З. Гельмана з фонду «Персоналій» у науковому обігу дотепер не перебувала.

Видатний радянський науковець Давид Захарович Гельман (1905-1980) мав типову для післяжовтневих часів біографію. Народившись 21 січня 1905 року у

містечку Зіньков, що на Хмельниччині, майбутній співробітник Інституту гірничої справи Академії наук УРСР вже у 16-тирічному віці розпочав активну трудову і громадську діяльність: впродовж 1921-1923 рр. очолював районний комітет бідноти у місті Проскурів. У 1923-24 рр. Давид Гельман працював у структурі міського комунального господарства, допоки не вступив до Харківського геодезичного інституту. Достеменно невідомо, чому юнак покинув навчання на третьому курсі ХГІ, принаймні, документи, що зберігаються в архіві Музею історії нашого університету, про це не повідомляють.

Свою повну вищу освіту Д.З. Гельман отримав у Дніпропетровському гірничому інституті, провчившись там з 1926 по 1930 рр. Саме така «географія навчання» визначила подальшу долю молодого фахівця: вже з 1929 року Давид Захарович працював на гірничорудних підприємствах Кривбасу: спочатку (1929-1930 рр.) був маркшейдером Першотравневої шахти, потім (1930-1931 рр.) маркшейдером Південного тресту «Руда», з січня по березень 1931 р. був відповідальним маркшейдером руднику «Жовта ріка». З квітня по жовтень 1931 р. Давид Гельман перебував у лавах Робітничо-Селянської Червоної Армії – свою службу у якості курсанта він проходив у легендарному Севастополі.

Демобілізувавшись, Д.З. Гельман повернувся у Кривий Ріг. Він працював начальником відділу в інституті «Гіпроруда» (1931-33 рр.), головним маркшейдером тресту «Руда» (1933-37 рр.), керівником наукової теми у Науково-дослідному гірничорудному інституті (НДГРІ) (1938 р.).

У 1934 р. розпочалася науково-педагогічна біографія Д.З. Гельмана: до моменту відправки на фронт у липні 1941 р. Давид Захарович працював викладачем КГРІ на умовах сумісництва – викладав маркшейдерську справу і геодезію. Одночасно, з липня 1938 р. по липень 1941 р. він був викладачем і деканом маркшейдерського відділу гірничого технікуму, що розташовувався у правому крилі найстарішого навчального корпусу нашого університету на вулиці Пушкіна, 37.

Довгі п'ять років (з липня 1941 р. по березень 1946 р.) Давид Захарович Гельман перебував у лавах Радянської Армії. Воював він мужньо, про що свідчать високі бойові нагороди – медаль «За оборону Сталінграду» (вручена у штабі фронту у 1942 р.), ордени «Червона Зірка» та «Вітчизняна війна» 2-го ступеню (вручені у 1945 р. у штабі 38-ої армії), медаль «За перемогу над Німеччиною» (вручена у 1945 р. у штабі

4-го Українського фронту). В архівній справі Д.З. Гельмана зберігається унікальний військовий знімок, зроблений у квітні 1945 р. у звільненому Радянською Армією від нацистів Ратіборі [німецька назва польського містечка Рацибуш – Л.Д.]. Крайнім праворуч у верхньому ряду увіковічнений Давид Захарович Гельман. Слід зазначити, що Д.З. Гельман належав до командного складу радянських топографічних військ, у якості офіцера запасу він мав звання капітана.

Після війни Давид Захарович повернувся на викладацьку роботу: з квітня 1946 р. по липень 1957 р. він працював у Криворізькому гірничорудному інституті спочатку викладачем, а з вересня 1951 р. завідувачем кафедри геодезії і маркшейдерської справи.

Впродовж 1957-1969 рр. у біографії Д.З. Гельмана спостерігається найвищий злет – він працює старшим науковим співробітником Інституту гірничої справи Академії наук УРСР. Сам інститут розташовувався у місті Сталіно [сучасний Донецьк – Л.Д.], але у Кривому Розі діяла лабораторія, що займалася проблемою безпеки праці гірників. Тож, Давид Захарович Гельман стояв у витоків заснування Всесоюзного науково-дослідного інституту безпеки праці гірників (ВНДІБПГ). На пенсію у 1969 р. він пішов з посади заступника по науці тогочасного Інституту рудничної вентиляції.

Громадське обличчя Д.З. Гельмана завжди було бездоганим. Впродовж 1935-39 рр. він був депутатом Криворізької міської ради, у березні 1943 р. – вступив до лав Комуністичної партії Радянського Союзу, у 1950-52 рр. був членом Пленуму Дніпропетровського обласного комітету профспілок працівників ВНЗів. За успішну фахову і активну громадську роботу Д.З. Гельман у 1954 р. був нагороджений орденом «Знак Пошани».

Наукова біографія Д.З. Гельмана позначилася такими подіями, як: отримання диплома кандидата технічних наук у 1951 р.; отримання атестату доцента у 1952 р.; отримання атестату старшого наукового співробітника у 1959 р. Переважна частина наукового доробку Давида Захаровича присвячена проблемі безпеки праці у гірничій галузі.

Захистивши дисертацію у Донецькому ордена Трудового Червоного Прапора індустріальному інституті ім. М.С. Хрущова 11 червня 1951 р., Давид Захарович підвів підсумок своєї багаторічної наукової діяльності з проблеми маркшейдерської зйомки і контролю під час очисних робіт на шахтах Криворізького залізорудного

басейну. В авторефераті дисертації говориться, що Д.З. Гельман вже у 1938 р. розробив авторську методику підрахунку втрат руди під час її видобутку, а у 1939 р. ця методика була застосована на шахтах Кривбасу. У 1949 р. Головне Управління Державного гірничого нагляду СРСР затвердило цю методику для застосування на залізрудних шахтах Уралу. Інженер Гельман винайшов прилад (колонку) для встановлення теодоліту, рішенням тресту «Кривбасруда» цей прилад був направлений на серійне виготовлення.

У 1964 р. співавторська наукова праця Гельмана була надрукована у 5-ому номері знаменитого «Гірничого журналу» [у цьому році виповнилося 190 років від заснування цього часопису – Л.Д.]. Разом зі своїм аспірантом Л.М. Могилевським Д.З. Гельман на сторінках «Гірничого журналу» (№ 7 від 1971 р.) оприлюднив дослідження з проблеми знепилювання повітря під час видобутку руди комбайном МБЛ. Давид Захарович Гельман – автор «Інструкції з безпечного ведення маркшейдерських робіт на гірничорудних підприємствах», автор «Типового Стандарту підприємств» у розділі «Система стандартів безпеки праці», зокрема, він уклав «Порядок проведення «Дня безпеки праці», інструкцію «Культура виробництва. Рівень і стимулювання роботи» тощо. Д.З. Гельман співпрацював з фундатором наукових досліджень з видобутку криворізьких руд, професором О.І. Стешенком.

Давида Захаровича Гельмана як свого наукового наставника шанували дослідники Ф.Г. Гагауз, М.К. Кунін, М.А. Минко, В.М. Кучер, О.П. Янов, Я.Д. Паршин, А.Ф. Оконецький, Ф.З. Френкель, С.П. Попович, В.С. Богачевський та ін. Не всі з перерахованих були аспірантами Гельмана, однак, усі вони високо цінували науковий доробок Давида Захаровича.

Проживши героїчне, цікаве, насичене подіями життя, Д.З. Гельман помер на 76-ому році життя, залишивши після себе добру пам'ять і солідну наукову спадщину.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Архів Музею історії ДВНЗ «Криворізький національний університет». – Ф. 1 «Персоналії». – Оп. 2. – Спр. 46 «Гельман Давид Захарович».
2. Експозиція Музею історії ДВНЗ «Криворізький національний університет». – Зала № 3. – Тематична виставка до 110-ої річниці від дня народження Д.З. Гельмана.
3. Енциклопедія Криворіжжя у 2-х т./ [упоряд. В.П. Бухтіяров]. – Кр. Ріг: ЯВВА, 2005. – Т. 1. – Кр. Ріг: ЯВВА, 2005. – 704 с.

Гонтар Д. А., учитель історії та правознавства,
Криворізька загальноосвітня школа № 109
керівник героїко-патріотичного гуртка «Навчання доблесті і слави»
Мачугадзе Богдан, учень 11 класу,
Криворізька загальноосвітня школа № 109
член героїко-патріотичного гуртка «Навчання доблесті і слави»

ГЕТЬМАН П. СКОРОПАДСЬКИЙ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЖИТТЯ

*Хай буде, що буде, а йти на це діло я мушу. Потраплю врятувати
мій край - буду щасливий, не здолаю цього зробити - буду мати чисту
совість, бо не маю я особистих цілей
П. Скоропадський «Спомини»*

На думку В.Верстюка, історія гетьманської держави залишається цікавою, але погано прочитаною сторінкою історії Української революції [2, с. 201]. Інтерес, який нині виявляють до періоду гетьманату широкі кола дослідників і громадськості, свідчить про те, що потреба в об'єктивному висвітленні подій 1918 р. – переосмисленні штапованого трактування гетьманської доби – усе більше зростає. Вивчення діяльності П.Скоропадського дає змогу проаналізувати досягнення і прорахунки наших співвітчизників у царині державотворення на початку ХХ ст. та використати їх досвід у розбудові самостійної української держави на початку ХХІ ст.

Мета статті – висвітлити вплив виховання на становлення національно-державницьких поглядів П.Скоропадського, проаналізувати причини падіння гетьманського режиму в Україні.

Проблема внутрішньої мотивації та впливу родинного оточення на формування світогляду та стратегії розбудови державних структур П.Скоропадського в сучасній історичній науці залишається майже невивченою. На матеріалах родинного листування П.Скоропадського розкривається його сприйняття Першої світової війни, в якій він брав найбезпосереднішу участь, розглядаючи її як важку, невдячну справу. Не гнався за чинами, мріючи залишити після війни службу. До німців ставився з певною повагою, визнаючи їхню завзятість та дисципліну, але жодної згадки про можливість перемоги Німеччини в його листах немає. Спростовуються також поширені стереотипи про властолюбство, кар'єризм, політичне невігластво майбутнього гетьмана України [3, с. 80]. Однак аналіз психолого-мотиваційної та

світоглядної палітри державотворчих пошуків П.Скоропадського в них не висвітлено. То ж вважаємо за доцільне дослідити саме цей аспект його діяльності.

П.Скоропадський народився 3 травня 1873 р. у німецькому курортному місті Вісбадені. Виріс в українській родині, де переважали козацькі звичаї та традиції.

Німеччина відіграла важливу роль в житті гетьмана. Тут він почав зростати, але з часом покинув її та, завдячуючи німецьким військовикам, став главою, а пізніше й очільником Української Держави, тим самим досягнувши вершини своєї політичної діяльності.

Батько гетьмана, Петро Іванович Скоропадський (1834 - 1885 рр.), професійний військовий, воював на Кавказі; 1865 р. в чині полковника звільняється з армії та бере активну участь у громадському житті Стародубщини, перебуваючи на посту повітового предводителя дворянства. Був мировим суддею, головою шкільної ради на Стародубщині.

Мати – Марія - походила із стародавнього козацького роду Миклашевських, а тітка - Єлизавета Милорадович (Скоропадська), активістка Полтавської громади, стала засновницею Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, а також багатьох народних шкіл і бібліотек [2, с. 202].

Через те, що батько часто був у роз'їздах, визначну роль в піклуванні маленького Павлика набув Іван Михайлович Скоропадський (1805-1887 рр.), дід П.Скоропадського. У 5-річному віці його привезли на Україну. Розмовляючи лише німецькою, жив у Тростянці на Чернігівщині, серед реліквій батьківського маєтку – старовинних портретів козацької старшини та зброї, розвішаної по стінах. Дідусь Іван Скоропадський, в минулому - гетьман Лівобережної України, чудово володів українською й давав онукам читати книжки цієї мовою. Саме тут, можна сказати, що важливу роль у формуванні позитивного ставлення до свого старовинного козацького роду та до героїчної української минувшини відіграв ще змалку саме його дідусь.

У спогадах «Моє дитинство в Україні» П.Скоропадський згадує: «Перші українські враження мені нав'язані в будинку мого діда. Але тут є потреба точно встановити, якими вони були. Україна розумілася як славне минуле, але ніяк не пов'язувалася з сучасним, іншими словами, ніяких політичних думок, пов'язаних з відновленням України, не було. Моя вся родина була глибоко віддана російським царям, але в усьому підкреслювалося те, що ми не великороси, а малоросіяни, як тоді

говорилося, знатного походження. В домі всюди висіли старі портрети гетьманів та різних політичних і культурних діячів на Україні, було кілька зображень старовинних «Мамая». Українські пісні постійно співали в домі. Дуже поважали бандуристів, що співали свої думи, причому дід їх завжди щедро винагороджував. У домі одержували «Киевскую Старину», читали й обгово-рювали книжки Костомарова та інших українських письменників. Висів між гетьманами портрет Мазепи, такий ненависний всякому росіянинові, в домі перед ним не схилялись, як це роблять тепер українці, вбачаючи в ньому символ української самостійності, а мовчки ставилися з симпатіями, причому тільки обурювались, що досі в соборах під час Великого посту Мазепу піддавали анафемі, і сміялися з нелогічності, що в Києві одночасно в Софіївському соборі піддають анафемі, а в Михайлівському монастирі за нього, як за творця храму, возносять молитви за упокій його душі. Суворо дотримувалися старих українських звичаїв не тільки в хатньому побуті, але намагалися дотримуватись і в релігійних обрядах, там, де старі українські різнилися з новими російськими. ...Дід добре розмовляв українською, а нас українській мові спеціально не навчали, проте українські книги читати давались» [6, с. 12]. Як бачимо, родина у П.Скоропадського була патріотично налаштована та заклала в ньому усі цінності їхнього козацького роду, навчала у лоні українських традицій та повазі до старших представників їхнього роду, більше того-навчила любові до рідної землі.

Лютнева революція в Петрограді та революційні події у Києві заскочили зненацька П.Скоропадського. Він патологічно не сприйняв соціалістичної ідеї російських й українських революційних партій, бо вони були чужі його світогляду. В 1917 р. він командував 34-м армійським корпусом на Волині. На вимогу уряду та командування, українізувавши його, 34-й армійський корпус залишився чи не єдиною дисциплінованою і боєздатною частиною, яка стримала наступ на Україну більшовицьких військ. Після цього Скоропадського 6 жовтня 1917 р. обрали отаманом козацьких загонів, які створювалися в Україні як символ відродження старих традицій і козацької слави. У жовтні – листопаді 1917 р. П.Скоропадський та його I Український корпус врятували Україну не тільки від окупації країни більшовиками, а й саму українську державність, яка була ще молода та дуже слабка. Він, роззброївши більшовизовані корпуси, відправив їх до Росії.

29 квітня 1918 року П.Скоропадського було проголошено гетьманом України. З цього приводу уряд гетьманату видав грамоту «До всього українського народу», де було сказано: «Бувше Українське Правління не здійснило державного будівництва України, позаяк було зовсім не здатне до цього. Бешкети та анархія продовжуються на Україні, економічна розруха і безробіття збільшуються і розповсюджуються з кожним днем і врешті до багатішої колись-то України встає грізна мара голоду. При такому становищі, яке загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнуло всі трудові маси населення, які виступили з категоричним домаганням негайно збудувати таку Державну Владу, яка здібна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці. Як вірний син України я вирішив відкликнутись на цей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади. Цією грамотою я оголошую себе Гетьманом всієї України» [1, с. 304].

Повалення у кінці квітня 1918 р. Центральної Ради і утворення Гетьманату Павла Скоропадського привело до істотної зміни ідеології державного будівництва. В її основу були покладені консервативно-ліберальні цінності, базовані на приматі права приватної власності, а також український територіальний патріотизм, толерантний до російської духовно-культурної спадщини. У виданих гетьманом перших установчих документах «Грамоті до всього українського народу» та «Законах про тимчасовий державний устрій України» засади національної політики не були окреслені. Хоч титул «гетьмана всієї України» свідчив про загальнонаціональний та поборницький характер нового державного правління, Грамота завершувалася закликом до «громадян і козаків – без різниці національності і віросповідання – допомогти мені і моїм працівникам і співробітникам в нашому загальному велико-відповідальному ділі». Не містив вказівок на принципи національної політики й звід законів, який фактично слугував конституцією Гетьманату [4, с. 95].

Програма П.Скоропадського передбачала створення дієздатних органів державної влади та армії, а також проведення реформ, які забезпечать зміцнення законності і порядку в країні (для цього передбачалося обмеження демократичних завоювань і свобод). У жовтні 1918 р. стало зрозуміло, що Німеччина незабаром капітулює в Першій світовій війні. Для П.Скоропадського це означало падіння гетьманського режиму, втрату влади, крах політичних планів.

Культурна політика за часів гетьманату набула високого рівня. П.Скоропадський сам виріс в оточенні українських традицій та з допомогою люблячих батьків, патріотичної та розумної тітки, його дбайливого, мудрого діда, який заклав в ньому любов до України та її український дух, а всі ці старання вплинули на подальший розвиток не тільки самопізнання самого Скоропадського, але й на подальшу долю держави при його владі.

Ще ті культурні перетворення, які були започатковані УЦР, продовжували розвиватися і в період правління Скоропадського. В сфері освіти тривав процес формування україномовних закладів, так як перевести усі тодішні заклади на українську було неможливо, оскільки батьківський комітет заперечував у цьому, їх ця ідея не влаштовувала, тому російськомовні та інші навчальні заклади не підлягали реформуванню, а створювалися нові, українські. Для малозабезпечених гімназистів виділялася часткова матеріальна допомога, а також 350 іменних стипендій (ім. Т. Шевченка, Г. Сковороди, І. Франка, І. Стешенка) для відмінників навчання. Міністерство освіти на законодавчому рівні закріпило обов'язкове вивчення української мови і літератури, історії, географії, етнографії у системі шкільної та вищої освіти України. Гетьманський уряд не шкодував коштів на подальший розвиток інших напрямів культури. Зокрема, тривала робота зі збирання центральними бібліотеками архівних матеріалів, поповнення їх книжкових фондів, розширювалася експозиція Української національної картинної галереї, збільшилась кількість музеїв, відкрився новий «Молодий театр» під керівництвом Л. Курбаса, створювалися численні аматорські театральні, музично-хорові й танцювальні колективи тощо. Однак відсутність значної підтримки таких поглядів з боку представників політичної еліти того часу призведе до нетривалого періоду існування гетьманського режиму – з 30 квітня по 14 грудня 1918 р.

Говорячи про причини поразки гетьманської держави, варто наголосити й на тому, що у своєму існуванні вона спиралася на німецькі збройні сили, а тому фактичним «хазяїном» країни був не гетьман і його уряд, а військова адміністрація на чолі з генералом В.Гренером, а сама Німеччина прагнула перетворити Україну в залежну, маріонеткову державу. Не додали популярності й призвели до падіння авторитету П.Скоропадського у суспільстві його постійні спроби балансувати між двома політичними силами – прибічниками незалежності України та

«єдиноподільцями», які виступали за відновлення «єдиної і неподільної» Росії. Гетьманський уряд також проводив соціально-економічну політику, що відповідала інтересам окупаційної влади, яка викликала ненависть у більшості населення. Сам режим мав вузьку соціальну базу. Основною його опорою були поміщики, буржуазія, старе чиновництво. В цьому і виявляється головне протиріччя – між національно-патріотичними традиціями українського народу, що глибоко укорінилися у свідомості П.Скоропадського, та реальною політикою, яку він намагався проводити у сфері внутрішніх і зовнішніх відносин Української Держави.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Грамота до всього українського народу (29 квітня 1918 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України: [Навч. посібник] / За ред. В. Д. Гончаренка. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – С. 304 – 305.
2. Остапенко П.В. Усі видатні постаті історії України / П.В.Остапенко. – Х.: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – 352 с.
3. Папакін Г.Г. Перша світова війна в рефлексії П.Скоропадського (за матеріалами приватного листування) / Г.Г.Папакін // Український історичний журнал. – 2013. - № 3. - С. 80 - 97.
4. Пиріг Р. Проблеми національної ідентифікації правлячої еліти Української Держави 1918 року / Р.Пиріг // Краєзнавство. – 2013. - № 2. – С. 95 – 106.
5. Сухонос В.В. Гетьман України як альтернативна модель інституту глави держави: теоретичні проблеми, досвід і перспективи / В.В.Сухонос // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. - № 19. – С. 1 – 8.
6. Фігурний Ю.С. Державотворча та етнонацієтворча діяльність українського гетьмана Павла Скоропадського в українознавчому вимірі / Ю.С.Фігурний. – К.: НДІУ, 2008. – 128 с.

Корнєв Олексій, учень 10 класу,
Криворізька загальноосвітня школа № 109
член героїко-патріотичного гуртка «Навчання доблесті і слави»
Науковий керівник: **Гонтар Д. А.**,
Криворізька загальноосвітня школа № 109,
учитель історії та правознавства,
керівник героїко-патріотичного гуртка «Навчання доблесті і слави»

М. С. ГРУШЕВСЬКИЙ ТА ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Михайло Грушевський став одним із найвизначніших діячів українського національного руху, провідним ідеологом української соборності, неперевершеним координатором науково-культурного життя. Мета і зміст життя видатного історика полягали в тому, щоб послужити українському національному відродженню. Завдяки Грушевському сформувалась національна самосвідомість, розвивалася українська

література, почали створюватися національні школи. Незважаючи на підвищений в останні роки інтерес до життя, діяльності та творчої спадщини М.С. Грушевського, все ще маловивченою залишається його програма українського культурно-духовного відродження, культурно-освітня діяльність історика, а також діяльність ученого по розв'язанню проблеми автономності та суверенності в період з березня 1917 по квітень 1918 рр. [3, с. 212].

Протягом першого місяця перебування в Україні М. С. Грушевський зосередив увагу на популяризації рішень Всеукраїнського конгресу, який відбувся 6-8 квітня 1917 року у Києві. Він вважав, що багатомісячні прагнення українців до свободи і рівності справдяться з перемогою Лютневої революції. Вчений був глибоко переконаний, що і Росія в цілому, і Україна зокрема, вступили в якісно нову стадію свого політичного розвитку. Повалення самодержавства вчений сприйняв як початок визволення, а в підтримці революції вбачав запоруку від реставрації царизму. Основне місце в концепції державотворення, розробленій вченим, займала проблема автономії України в складі Російської демократичної республіки. У своїй роботі «Хто такі українці і чого вони хочуть» він так характеризує значення автономії для майбутньої української держави: «Домагання народоправства і суто демократичного ладу на Україні в відокремленій, «незмішаній» автономній Україні, пов'язаній тільки федеративним зв'язком чи то з іншими племенами слов'янськими, чи то з іншими народами і областями Російської держави. Від того часу не переставало бути провідним мотивом української політичної мислі, організаційної роботи, культурної і громадської праці» [2, с. 118]. Вчений вважав, що питання про автономію України вирішать Установчі збори Російської держави. Україна повинна перебувати у складі Російської федеративної республіки. М.С.Грушевський виділив принципи автономії:

1. Свобода всіх народів Росії, свобода «висловлювати свої гадки живою мовою і друкованим словом, збиратися на зібрання й обговорювати вільно всякі справи, зв'язуватися в товариства і союзи, не питаючися на те нічийого дозволу» [1, с. 5].

2. Окрім свободи, необхідною умовою є рівність всіх людей: «однакове право повинні мати пані, мужики, просвіщенні і прості, чоловіки і жінки, якого хто б був народу і віри» [1, с. 6].

3. Загальне, рівне, пряме й таємне виборче право виховання «грамотних громадян, щоб не можна було знати, хто за кого голосував» [2, с. 115 - 116].

М. С. Грушевський пропонував запровадження демократичної виборчої системи на основі чотиричленної формули: загальні, рівні, прямі і таємні вибори.

Автономія, за М. С. Грушевським - це «право жити по своїм законам, самим собі становити закони, а не жити по чужим законам і під чужою властю» [2, с. 117]. Вчений розрізняв різні ступені самовизначення народу - від повного централізму до самостійної, незалежної держави. Найбільш доцільною він називав для України широку національно-територіальну автономію, вважаючи її найбільш корисною з трьох точок зору:

1) «з погляду національного, дуже важно, що як усі українські землі будуть зібрані в одну територію, само собою українці будуть хазяєвами у себе»;

2) з точки зору економічної вигоди «природні багатства української землі й людська сила, вживалися мудро в інтересах економічного розвитку краю і добробуту народного»;

3) для розвитку культури, підкреслюючи про «пребагаті і цінні зв'язки культури, науки і мистецтва багато обдарованого нашого народу» [3, с. 213].

На переконання М. С. Грушевського Російська федерація повинна бути демократичною республікою, устрій якої «має опиратися на рівності всіх горожан», невелику частину повноважень доцільно було делегувати державному центру, а всі останні залишити на розгляд місцевої влади: «Українці хочуть, щоб головний парламент республіки і уряд її завідували тільки справами, які не можна роздати на місця. Небагато таких справ — як одведення війни чи миру, складання трактатів з іншими державами, завідування військом усієї республіки, уставлення однакових грошей, міри та ваги, і інші такі справи». Виборюючи автономію України, один із провідників української революції враховував багатонаціональний склад населення регіону. Особливо наполегливо М.С. Грушевський виступав проти гасла «Україна тільки для українців». Такими були погляди М.С. Грушевського на українську державу в складі Російської федеративної республіки в перші місяці Лютневої революції 1917 року, коли здавалося, що Росія може бути демократичною республікою, а Україна буде серед таких само автономних держав у рівному союзі. Але Тимчасовий уряд ставився негативно до політичних домагань українців, до діяльності Центральної Ради, її програми і тактики.

У 1918 році стало зрозуміло, що ніякої автономії Росія не допустить, тоді погляди М. С. Грушевського змінились. Віра в можливість союзу з Росією остаточно була втрачена. М. С. Грушевський, який раніше був прихильником федеративного устрою, почав закликати будувати незалежну українську державу. Отже, за досить короткий проміжок часу, під впливом політики спочатку Тимчасового уряду, а потім і більшовиків, змінилися погляди видатного вченого на Українську державу. В багатьох законах Центральної Ради (наприклад, «Про національно-персональну автономію», «Про виборче право», «Про громадянство», в Конституції УНР) відбилася державницько-правова концепція М. С. Грушевського, зокрема, його погляди на федерацію і автономію.

Федералістичні уподобання видатного вченого і політичного діяча також знайшли своє втілення у діяльності Центральної Ради. Про те, що Центральна Рада надавала винятково важливого значення національно-культурному розвитку інших народів, як цього і прагнув М. С. Грушевський, говорить той факт, що з першого дня існування Генерального Секретаріату і до останнього дня функціонування Ради народних міністрів у їх складі існувало генеральне секретарство (міністерство) з міжнародних (міжнародних) справ і три товариша секретаря (міністра) — з російських справ, з єврейських справ та з польських справ [3, с. 213 - 216].

Із змісту статті можна зробити висновок про те, що еволюція суспільно-політичних поглядів М. С. Грушевського на українську державу впливала на роботу Центральної Ради. Проблематика даного дослідження є більш глибокою, ніж викладено в даній роботі, тому вона може послужити в подальших дослідженнях з даної теми чи в інших тематиках державотворчого характеру.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Солдатенко В. Ф. Внесок М.С.Грушевського в концепцію української революції / В.Ф.Солдатенко // Український історичний журнал. – 1996. - №5. - С. 5 - 6.
2. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть / М.С.Грушевський. – К., 1991. – С. 115 – 118.
3. Журавльов С.А. Еволюція поглядів М.С.Грушевського на українську державу / С.А.Журавльов // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди. – Серія «Історія та географія». – Вип. 44. – Х., 2012. – С. 211- 216.

Федько Дмитро, студент IV курсу,
Криворізький педагогічний інститут,
Історичний факультет
Науковий керівник: к.і.н., доцент **Печеніна Н.А.**,
Криворізький педагогічний інститут,
кафедра історії України та правознавства

ПІД ЗНАМЕНАМИ АНАРХІЇ: НЕСТОР МАХНО

Його ім'я в нашій країні знають всі. Але для мільйонів людей батько Махно - скоріше казковий герой, ніж реальна історична особа. Російські міжусобиці початку ХХ століття в основному представлені в «червоно-білому» варіанті. Тоді ж з'явилися і зелені, які разом з «червоними» і «білими» стрясали тупотом кінноти, озброєними до зубів анархістами на чолі з загальноновизнаним лідером Нестором Махно. Про Махно написано багато, але особливий інтерес представляють його спогади, які досить точні в описі, подій, документів, людей.

Махно Нестор Іванович походив с простої селянської родини. Народився 27 жовтня (за старим стилем) 1889 року в селі Гуляйполе (Олександрівського повіту Катеринославської губернії). З малих літ відчув тяжку долю наймита.. Ось що писав про себе сам Нестор Махно: «Отец мой – бывший крепостной помещика Мабельского. Большую часть свой жизни он прослужил у того же помещика то конюхом, то воловиком...

На восьмом году мать отдала меня во 2-ю гуляй-польскую начальную школу. Школьные премудрости давались мне нелегко. Учился я хорошо. Учитель меня хвалил, а мать была довольна моими успехами». Але навчання незабаром довелося кинути: «Летом я нанимался к богатым хуторянам пасти овец или телят. Во время молотбы гонял у помещиков в арбах волов, получая по 25 копеек в день» [5].

Восени 1906 року Будучи підлітком, Нестор став членом групи анархістів: «Спілки бідних хліборобів», що діяла на Катеринославщині. На меті ж у «Спілки» було отримання коштів на поширення пропаганди революційних ідей, придбання зброї, тобто на революційні цілі [1]. В 1908 році йому інкримінували вбивство провокатора Андрія Гура, до якого Махно і не був причетний (провокатора вбив О. Семенюта). Збереглася поліцейська картка Нестора Махна, в якій констатовалося: «Махно, зріст 2 аршини і 4 вершки, карі очі, темно-русьяве волосся, шрам на лівій щоці, що він розмовляє українською та російською мовами, православний, на час

арешту грошей та цінних речей не мав» [4]. Суд постановив Нестору смертну кару, але уникнувши її через клопотання своєї матері він проходить ув'язнення у Бутирській тюрмі в Москві.

Саме тут починається формування «батька». В цій в'язниці сидів Петро Аршинов, який вплинув на формування молодого Нестора, ознайомивши його з працями Бакуніна і Кропоткіна.

23 березня 1917 р. Махно повертається в рідне Гуляйполе, де на практиці почав застосовувати отримані знання. Анархісти під керівництвом Махна почали боротьбу з «Громадським комітетом», який заснували прихильники Центральної Ради. На противагу «Громадському комітету» анархісти засновують «Селянський союз», який повинен був представляти інтереси простих робітників та селян. У рідному Гуляйполі Махно очолював «Селянський союз», Рада робочих і селянських депутатів, Профспілку деревообробників та металістів.

У вересні - жовтні, не відчуваючи серйозного опору з боку місцевої міліції, гуляйпольські чорно гвардійці під проводом свого ватажка Махна почали затверджувати «радянську» владу. Вони вбили помічника Класека, пограбували його маєток і влаштували комуну [2].

Бідняки в комуну йшли з задоволенням, однак ставили питання щоб всі працювали без виключення. Вони казали: «Сильно розумних паразитів нам не потрібно, обійдемося без них».

До лютого 1918 року почалась німецька окупація України. Почалось об'єднання революційних сил, було сформовано полк самооборони, приблизно 5000 чоловік, добре озброєних бійців із колишніх фронтовиків, командиром цього полка було призначено Апполона Волоха.

22 квітня 1918 року Гуляйполе було зайнято окупантами, їх прихильники здавали списки людей самооборони і чорної гвардії яких жорстоко карали.

У вересні 1918 року Махно дав окупантам перший бій. Любитель зухвалих заходів, одного разу він, переодягнувшись в гетьманський офіцерський мундир, з'явився на іменини до поміщика і в розпал торжества, коли гості пили за затримання «бандита Махна», кинув на стіл гранату. Тих, хто залишилися в живих «гості» прикінчили багнетами. Садибу спалили. Крім того, на початку серпня Махно,

Чубенко, Марченко здійснили наскок на найближчу економію Резнікова, де захватили 7 гвинтівок, револьвер, 7 коней і 2 сідла [2].

Саме у військовій справі Махно отримав визнання серед війська, вони самі його охрестили своїм батьком у Дібровському лісі, коли перебували там в оточенні германськими військами. Цей випадок описав у своїх спогадах начштабу Революційної повстанської армії України (махновців) В.Ф. Білаш: «Протилежність йому був Махно. Він виступив з промовою і закликав щусевців піти за гуляйполійцями, які були прихильниками прориву. Щусевці піддалися його впливу і заявили: Відтепер будь нашим батьком, веди, куди знаєш. І Махно почав готувати прорив ...» [1; 6].

Н. Махно вивів військо з оточення, про його перемогу було чутно в усіх краях, тому до лав його війська стікалось все більше і більше людей. Тут можна побачити прояви певного українського характеру, оскільки «Батько» - це вища форма титулування отамана, коли він, окрім чисто командних функцій, ставав ще й вихователем своїх підлеглих.

Ядро загону становила невелика мобільна група, а на великі операції батько скликав добровольців, які охоче до нього йшли. Виконавши завдання, люди розходилися по домівках, а Махно з двома-трьома десятками бійців зникав - до наступного разу.

Окрім новаторства щодо тактику ведення воєнних дій, Махна також варто вважати винахідником так званої «Тачанки», яку радянська влада приписувала собі. Тачанка – це ресорний чотириколісний візок із відкритим кузовом для парної упряжі або такий же візок із кулеметом. В тачанку могли впрягатись від двох до чотирьох коней. Екіпаж складався з двох або трьох чоловік: один був погоничем, інші кулеметники. Якщо їх було двоє, то один безпосередньо вів вогонь, а інший відповідав за набої [1].

Коли в кінці грудня 1918 року повстанський загін Махна і більшовики, що домовилися про союз з ним, взяли Катеринослав, більшовики першою справою зайнялися розподілом влади. Почалися грабежі. «Я, іменем партизанів усіх полків, - звертався Махно до жителів міста, - оголошую, що всякі грабежі, розбої і насильства ні в якому разі допущені не будуть в даний момент моєї відповідальності перед революцією і будуть мною припинятися в корені» [1; 2].

В еміграції Нестор Іванович згадував: «Насправді, я за грабежі, як і за насильство взагалі, розстрілював всіх. Звичайно, серед розстріляних... виявилися, на сором більшовиків, майже всі особи з знову і наспіх більшовиками збитого Кайдацького більшовицького загону, яких самі ж більшовики заарештували і охрещували їх махновцями»[6].

Під новий, 1919 рік петлюрівські частини розбили більшовиків і захопили місто, але район Гуляйполя, куди відійшов Махно, зайняти не змогли. Суспільний устрій «Махновії» будувався у суворій відповідності з резолюцією одного з махновських з'їздів, які закликали «товаришів селян і робітників», щоб ті «самі на місцях без насильницьких указів і наказів, всупереч носіям і гнобителям всього світу будували нове вільне суспільство без гнобителів панів, без підлеглих рабів, без багатіїв, без бідняків» [3].

В середині лютого 1919 року махновці уклали військову угоду з командуванням Червоної Армії, згідно з якою їх повстанська армія чисельністю до 50-ти тисяч чоловік зберегла внутрішню автономію.

6 червня 1919 року за наказом Льва Троцького Нестор Махно був оголошений поза законом «за розвал фронту і відмову підкорятися командуванню». Влітку 1919 року Махно почав широкомасштабну партизанську війну в тилу у білих і знову закликав селянських повстанців до союзу з червоними [2; 6].

Того ж 1919 року махновці само-ідентифікували себе як українців. Це відбилося у назві їх військової організації – Революційна повстанська армія України. В ідеології руху існувала специфічна ідея української самостійності. Махно стояв на позиціях самовизначення України як окремого економічного організму, розташованого на певній географічній території, на відміну від підходу до України як до географічної території, населеної людьми переважно української національності [3].

2 листопада 1920 року Махно в черговий раз підписав угоду з Радянським урядом України від імені Революційної Повстанської Армії України (Махновців) . У результаті цієї угоди загін повстанців чисельністю до 2,5 тисяч бійців під загальним командуванням Семена Каретника був відправлений до Перекопу [6].

Більшовикам цей «анклав свободи» не подобався. У «центр» йшли доповіді: «...той район являє собою особливу державу в державі. Навколо цього знаменитого

штабу сконцентрувалися всі сили лівих есерів, анархістів, запеклих бандитів і рецидивістів» [1]. У резолюції другого з'їзду вільних рад Гуляйполя говорилося: «Прикриваючись гаслом «диктатури пролетаріату», комуністи більшовики оголосили монополію на революцію для своєї партії, вважаючи всіх інакомислячих контрреволюціонерами» [1; 6].

Тим не менш махновці увійшли в оперативне підпорядкування Червоної Армії в якості Третьої повстанської бригади і розгорнули бої проти Денікіна. Проте більшовики навмисно тримали махновську армію на голодному пайку, позбавляючи часом самого необхідного.

25 травня Рада робітничо-селянської оборони України ухвалила рішення ліквідувати Махна. Під час спільної операції по розгрому військ Врангеля Червона армія ударила в тил махновців. Нестор отримує своє останнє поранення, після якого він чудом вижив.

Так і йшла слава Нестора Махно вниз. Від короля степів він стає емігрантом-втікачем. Шлях до Парижу лежав через Румунію та Польщу. Помер Нестор Махно 6 липня (за іншими даними 25 липня) 1935 року.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Аршинов П.А. История махновского движения. – [Электронный ресурс] / П.А. Аршинов. – Запоріжжя: Дикое поле, 1995. – 195с. – Режим доступу: <http://www.makhno.ru/lit/Arshinov/01.php>
2. Волонін В.М. Неизвестная революция 1917 – 1921. – [Електронний ресурс] / В.М. Волонін – М.: НПЦ «Праксис», 2005. – 2214с. – Режим доступу: <http://piter.anarhist.org/volin-index.htm>
3. Гончарок М.М. Век воли. Русский анархизм и евреи (XIX-XX вв.). – [Электронный ресурс] / М.М. Гончарок – Єрусалим, 1996. – 124 с. Режим доступу: <http://www.makhno.ru/lit/book1.php>
4. Комін В.В. Нестор Махно: Мифы и реальность. – [Електронний ресурс] / В.В. Комін. – М.: Московский рабочий, 1990. – 82 с. – Режим доступу: <http://lib.rus.ec/b/421686/read>
5. Махно Н.І. Мятёжная юность (1888 – 1917) - [Електронний ресурс] / Н. І. Махно. – Париж: Громада, 2006 – 187 с. – Режим доступу: <http://www.makhno.ru/lit/book17.php>
6. Махно Н.І. Русская революция на Украине – [Електронний ресурс] /Н.І.Махно. – Париж, 1929. – 123с. – Режим доступу: <http://www.makhno.ru/lit/book6.php>

Мажара Діана, студентка II курсу,
Криворізький факультет Національного університету
«Одеська юридична академія»
Науковий керівник: к.і.н., доцент **Барабаш Н.О.**,
Криворізький факультет Національного університету
«Одеська юридична академія»

КОСТЬ БЛАКИТНИЙ: ОТАМАН СТЕПОВОЇ ДИВІЗІЇ

Події національно-визвольних змагань 1917-1921 років залишаються й досі вузловим пунктом у новітній історії України. Безсилля центральної влади, розпад правової системи, регіоналізація у вигляді понад 100 мікродержав, боротьба різних політичних угруповань за владу, втручання іноземних держав - все це було притаманне тогочасним подіям на Україні. Значна маса населення мріяла про «сильну владу» і «сильну руку». Подібні процеси, на жаль, відбуваються і в сучасній Україні.

12 травня 1920 року в Кривому Розі спалахнуло повстання під проводом Костя Пестушка (Степового-Блакитного), з якого, власне, і розпочалася історія антибільшовицького селянського руху, що розгорнувся на теренах Катеринославщини, Херсонщини та Черкащини, і творення легендарної 20-тисячної Степової дивізії, що стала потужною військовою силою у боротьбі з більшовизмом.

Кость Степовий-Блакитний (справжнє прізвище Костянтин Юрійович Пестушко) народився 10 лютого 1898 року в заможній селянській родині с. Ганнівки на Катеринославщині (зараз Петрівського району Кіровоградської області). Батьки його, крім 25 десятин землі, тримали Повітову Земську Станцію. Мати майбутнього отамана - Олександра, була малописьменною, а батько закінчив чотири класи церковнопарафіяльної школи. Крім Костя в родині було ще троє хлопців - Іван, Федір, Микола і троє дівчат - Поліна, Віра, Уляна (ще до 1917 року всі вони закінчили гімназію).

Після закінчення міністерської двокласної школи, де Кость виявив непересічні здібності до математики, він до 1915 року навчався в механіко-технічному училищі в Олександрівську (нині Запорізький університет). Добровольцем пішов на Першу світову війну. Спочатку рядовим воював на Турецькому фронті. За хоробрість нагороджений двома Георгіївськими хрестами. Згодом закінчив офіцерську школу в м. Горі, дослужився до офіцерського чину. В ранзі підпоручика командував ротою на Західному фронті. З 1918 року - в Армії УНР. В 1919 році - командир

Середньодніпровської групи (2500 багнетів, 17 кулеметів), яка формально підпорядковувалася Нестору Махну. Учасник повстання проти Добровольчої армії.

В 1919-1920 роках, серед основних верств населення, особливо селян ширилось розчарування в соціально-економічній політиці більшовиків, зміцнювалось розуміння їх дій як окупації та пограбування України. Особливо селяни усвідомили експлуататорську сутність «комуни»; злочинний характер більшовицької влади, що проявлявся у персональному складі та діях радянських органів; заздрість до добробуту українського селянства – «куркулів».

12 травня 1920 р. на мобілізаційний пункт у Кривому Розі повинні були з'явитися юнаки 1898 – 1900 років народження. Новобранцями – згідно з розорядженням більшовиків – мали опікуватися голова Ганнівського волосного комітету Костянтин Юрович Пестушко та голова Жовтрянського волосного комітету колишній капітан царської армії Григорій Кіндратович Гниненко. Саме тоді, насильно мобілізовані радянською владою українські хлопці під проводом Степового і Гнибіді захопили повітове місто Кривий Ріг з усіма його військовими складами. Звістка про це блискавично розлетілася по навколишніх селах і хуторах. До Костя Блакитного-Степового почали приєднуватися інші загони, зокрема, отамани: Сергій Клепач, Пилип Хмара, Голик-Залізник, Ілля Іванов. У підрозділі Іванова існував окремий відділ з росіян-старовірів, які хоч і не підтримували український національний рух, але, не витримавши терору більшовиків, приєдналися до повстання.

Дивізія воювала під синьо-жовтими прапорами та визнавала одну суверенну владу: Українську Народну Республіку.

Степова дивізія розпочала свою діяльність в районі сіл Верблюжки - Варварівки - Водяної - Петрової. Поступово розширюючи свою територію.

Успішно воювати проти червоних окупантів допомагала їй висока організація Степової дивізії. Вона мала чітку структуру: Головний отаман, штаб, контррозвідка, політична прибудова - Повстанський комітет, Пластові курені, сотні, комендантська сотня, підривна команда, кінний відділ, канцелярія, інспекторський відділ, комісія інженерного майна, збройний вілліл, комендатура руху, дивізійний суд, дивізійний госпіталь, господарські частини, а також комісії боротьби з бандитизмом. Особу, помічену в бандитизмі, комісія мала право карати якнайрішучіше, аж до розстрілу.

У березні 1920 року Степова Дивізія визволила від більшовиків Херсон та повела вдалий наступ на захід (через Білозерку) по лінії Кам`янка-Єградівка-Ружичів-Чигирин. Зупинилась дивізія в урочищі Холодний Яр, де з'єдналась з Холодноярськими збройними силами (14 тисяч гайдамаків).

24 вересня 1920 в Медведівці, де колись почалася Коліївщина, відбулася нарада холодноярських отаманів, в ній узяли участь командири Степової Дивізії, отамани інших регіонів. На цій нараді Костя Блакитного було обрано Головним отаманом усіх повстанських загонів Холодного Яру і околиць. На цей час повстанці Поділля, Холодного Яру, Херсонщини, Катеринославщини, Уманщини, Таращанщини повністю нейтралізували на своїй території діяльність Красної армії.

Восени 1920-го року, після підписання перемир'я з Польщею у більшовиків з'явилась можливість перегрупувати сили і спрямувати Кінну армію Будьоного на південь України. Невдовзі до степовиків дійшли чутки, що будьонівці палять їхні села, розстрілюють родини повстанців. Козаки почали вимагати від отамана вести їх назад - виручати рідних.

В жовтні 1920 року Кость Блакитний склав із себе повноваження Головного отамана Холодного Яру та вирушив в Катеринославську губернію на чолі Степової дивізії. Вже в районі с. Сентова маршрут Степової дивізії перетнувся з маршрутом Кінної армії Будьонного, що із заходу йшла на південь України для боротьби з Врангелем. Командир ударно-розвідувального загону Степової дивізії Чорний Ворон (Микола Скляр), першим зустрів ворога. Вміло скерувавши свій загін, відволікши близько двох тисяч будьоновців, Чорний Ворон повів їх у протилежний від Степової дивізії бік. В нерівному бою отаман Чорний Ворон та більшість бійців його загону загинуло. Але тактичної мети було досягнуто: відволікши своїм нападом увагу, вони дали можливість Степовій дивізії вийти в район свого формування (Верблюжка – Варварівка – Водяна – Петрове) і захистити своїх рідних від червоного терору.

Тим часом стало зрозуміло, що всеукраїнського повстання не відбулося. Армія УНР відійшла за Збруч і чекати від них допомоги теж не слід було. Наближення холодів виявило ще одну проблему повстанців. Козаки Степової дивізії не мали зимової амуніції. Це змусило Костя Блакитного піти на часткову демобілізацію дивізії. Дехто з повстанців повернув до Холодного Яру. Вирішив продовжувати боротьбу й кінний полк отамана Іванова. Інші перейшли у підпілля.

Потрапивши до пастки, Кость Блакитний загинув 9 травня 1921 року у рідному селі Ганнівці в бою з підрозділом криворізьких чекістів. Після його смерті перестала існувати і непереможна Степова дивізія. Але відстоюючи незалежну державу, організувавши за козацьким принципом повстанські загони під керівництвом отаманів, під гаслом «Воля України або смерть!», до 1922 року проіснували незалежними легендарні республіки Холодного Яру, Чорного Лісу, та інші республіки півдня та центру України.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Кость Блакитний, отаман Степової дивізії. Збірник документів і спогадів, 1997
2. Степова дивізія Костя Блакитного. З книги Р. Коваля «Повернення отаманів Гайдамацького краю», 2001
3. Роман Коваль. Коли кулі співали. Київ — Вінниця. «Державна картографічна фабрика». 2006. стор. 81 — 91. ISBN 966-7151-71-9
4. Енциклопедія українознавства : Словникова частина : в 11 т. / Наукове Товариство ім. Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж ; Нью-Йорк ; Львів : Молоде життя, 1954–2003.

Шабанін Денис, студент IV курсу,
Криворізький педагогічний інститут,
Історичний факультет
Науковий керівник: к.і.н., доцент **Н.А., Печеніна**,
Криворізький педагогічний інститут,
кафедра історії України та правознавства

ЕДУАРД КАРЛОВИЧ ФУКС: СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ ВИДАТНОГО ГЕОЛОГА ТА ДОСЛІДНИКА КРИВОРІЗЖЯ

«Він вирив собі шлях до каземату»

Людина завжди була ключовою фігурою в історичному процесі, вона виступала рушійною силою історичних змін. Потяг до кращого завжди зумовлював розвиток, а також потребу в еволюційних, а подекуди й революційних змінах, які також очолювала людина. Для регіональної історії людська постать завжди виступає ключовою, оскільки нерідко сукупність історичних змін певного регіону можна вибудовувати відповідно до біографії суспільних діячів.

Історію зародження промисловості Криворіжжя прийнято розпочинати з діяльності О. М. Поля, який був першовідкривачем покладів залізної руди на Криворіжжі, але про багатьох інших забувають. Одним з таких розвідників скарбів, що містять в собі надра криворізької землі, виступив Е. К. Фукс. Про його особу в

роки існування Радянського Союзу не згадували, оскільки вороги народу не можуть бути «корисними», а «корисні» не можуть бути ворогами народу.

Едуард Карлович Фукс народився у 1872 р. в селищі Капаткевичі Мінської губернії. Його батьки були етнічними німцями за походженням та лютеранами за віросповіданням. Вони не мали достатньої кількості грошей, щоб дозволити синові закінчити навчання у Петербурзі, тому провчившись лише три роки, молодий спеціаліст, де-факто ще будучи студентом, розпочав роботу на Донбасі.

У 1897 р. молодий та енергійний дослідник приїздить на Криворіжжя в пошуках роботи та нових наукових звершень, адже на той момент він був вже доволі відомим геологом. Фактичним приводом для приїзду була «залізна лихоманка», що панувала на території Криворіжжя після знаходження у 1866 р. Олександром Полем покладів залізної руди.

З липня 1900 по грудень 1901 року Е.К. Фукс керує розвідками на бурі вугілля на землях поміщика Харіна (с. Веселі Терни поблизу Кривого Рогу) [1, с. 148]. Дослідник не мав якоїсь вузької спеціалізації, він був одним з найкращих спеціалістів у своїй справі, що дозволило йому вже у тридцятирічному віці керувати розвідками бурого вугілля.

Авторитет Едуарда Фукса ніколи не піддавався сумнівам й неодноразово визнався іншими геологами. Підтвердженням даного факту може слугувати його обрання у 1904 р. членом Імператорського мінералогічного товариства, котре розташовувалося в Петербурзі [2, с. 382]. Це свідчить про те, що оцінка Фукса, як експерта в своїй справі, була досить високою, він визнавався на загальноімперському рівні.

Дослідник досить плідно працював над створенням великомасштабних геологічних мап, що виставлялися в Катеринославі, Києві, Харкові та Мілані. Саме завдяки його геологічним дослідженням на Криворіжжі й було розроблено поклади залізної руди та бурого вугілля.

Перша світова війна, що трагічно увійшла до багатьох осель українців оминула Е. К. Фукса стороною, його було комісовано через стан здоров'я, вади зору не дозволяли йому воювати. Проте дана фізична вада ніколи не заважала займатися улюбленою справою, тому в роки війни Фукс виступає ініціатором створення тресту «Руда». В роботі тресту геолог очолив розвідувальний відділ, який відповідав за

подальші дослідження території Криворіжжя на наявність покладів корисних копалин.

З початком боротьби більшовиків за владу Е. К. Фукс вирішив залишитись осторонь політики та займатись розвитком рідного краю (Криворіжжя за ці довгі роки стало для нього рідною домівкою). Нова влада звернула увагу на його професійні здобутки. Він підготував доповідь «Геологический обзор Криворожского железорудного района», в якій обґрунтував доцільність відновлення та подальшого розвитку басейну [1, с. 149]. Таким чином, він продовжував ініціювати економічні інвестиції в криворізький басейн, а відповідно й у розвиток міста. Фактично Едуарда Фукса можна вважати меценатом, котрий, не маючи власних коштів, сприяв розвитку рідного міста, оскільки саме через його дослідження в Кривий Ріг та його промисловість вкладались величезні кошти.

Проте вже через десятиліття плідної та кропіткої роботи проти Е. К. Фукса було сфабриковано звинувачення в тому, що він виступає проти розвитку промисловості та марно витрачає державні кошти. У 1930-му році його та ще 60 працівників було заарештовано й відправлено до в'язниці, де їх допитували згідно «канонам радянського правосуддя».

Рятівним для Е. Фукса стало те, що уряд СРСР прийняв рішення про будівництво в Кривому Розі металургійного заводу. Земельну розмітку під будівництво заводу та усіх допоміжних будівель було доручено зробити Е. К. Фуксу. На роботу його супроводжували під конвоєм, що виглядало досить комічно, в умовах «диктатури трудящихся», представником яких виступав Фукс.

У 1938 р. Фукса було заарештовано вдруге [2, с. 541], що викликало в нього крайню форму депресії, а вже у 1939 р. дослідник помер у в'язниці. Його дружині про смерть чоловіка не повідомили, а у відомих пролетарських виданнях не було жодного рядку про трагічну смерть вченого під жерновами системи.

Е. К. Фукс за правом може вважатись одним з найвидатніших мешканців Кривого Рогу, а місто має пишатись тим, що на його теренах жив та творив один з найвідоміших мастодонтів геологічної науки. Окрім науково-практичної діяльності Едуарда Карловича також цікавила фотографія та колекціонування. Він був першим фотографом Криворіжжя, роботи котрого по сьогоднішній день викликають подив та виступають потужним джерелом краєзнавчих знань. Також у нього була найбільша

колекція дорогих геологічних мінералів, яку після смерті власника нещадно розікрали не залишивши місту у спадок майже нічого.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Єсіна Н. Фанат Криворіжжя. До 140 річниці з дня народження Е.К. Фукса / Н. Єсіна // Геолог України. - 2012. - № 3. - С. 149-150.
2. Мельник О.О. Історична енциклопедія Криворіжжя / О.О. Мельник, С.В. Балабанов. - Кривий Ріг: Видавничий дім, 2007. - Т. 1. - 604 с.

Пасенко Марія, учениця 11 класу
Криворізька загальноосвітня школа № 15 (м. Кривий Ріг),
гурток «Юний науковець «МАНУМ» ДОР» (відділення історії),
Науковий керівник: к.і.н., доцент **Барабаш Н. О.**,
керівник гуртка «Юний науковець «МАНУМ» ДОР» (відділення історії)»

КРИВОРІЗЬКА СТАРОВИНА: ФОТОСВІТ ЕДУАРДА ФУКСА

Одним з важливих напрямів дослідження «локальної (міської) історії» є вивчення візуальних джерел (фотографій, поштів, мап-схем тощо). Маючи художню цінність, вони в той же час містять в собі високу інформативність і дозволяють якнайповніше уявити (візуалізувати) зовнішні характеристики різноманітних об'єктів міського простору, реконструювати історію міської повсякденності й т. ін.

Найвідомішим фотолітописцем Кривбасу рубежу XIX – XX століть є Едуард Карлович Фукс – відомий геолог та горний інженер, який захоплювався фотографією. Фотокамера супроводжувала його практично всюди. Саме цій людині криворіжці зобов'язані основними фотофактами, що відтворюють історію містечка кінця XIX – початку XX ст.

Едуард Карлович (Едуард Карл Юлій) Фукс народився 30 квітня 1872 р. в селі Канаткевичі Мозирського повіту Мінської губернії в добропорядній стародавньо-дворянській багатодітній сім'ї вчителя. Початкову освіту отримав за місцем проживання. З 1888 до 1890 р. Едуард Фукс навчався в Першому реальному училищі Санкт-Петербургу, а після його закінчення – з 30 вересня 1890 р. до 24 серпня 1893 р. в Санкт-Петербурзькому гірничому інституті. Через сімейні обставини він не зміг закінчити повний курс навчання. Залишивши столицю, Едуард переїхав до Донбасу, де розпочав трудову діяльність у якості гірничого інженера, а потім до Криворізького басейну. Едуард Фукс так захопився геологією залізорудних

родовищ південної частини України, що залишився в Криворізькому басейні на все життя. Найплототворнішими роками його професійної діяльності вважаємо 1910-і – початок 1930-х рр..

Як фотограф-любитель він залишив майбутнім поколінням величезну спадщину, що складається з негативів з видами Кривого Рогу та його околиць кінця XIX - початку XX століття. Тільки завдяки Фуксу сьогодні ми маємо уявлення про те, як виглядало наше місто 100 років тому. На фотографіях зображений побут криворізьких сімей, вулиці міста, металургійні підприємства і кар'єри, пейзажі. Сьогодні частина безцінних негативів Едуарда Фукса у вигляді скляних пластин розкидана по декількох музейних фондів, зокрема, вони зберігаються в Дніпропетровському краєзнавчому музеї імені Д. Яворницького, музеї Криворізького національного університету, Криворізькому історико-краєзнавчому музеї та частину колекції має криворізька громадська організація «Клуб любителів старовини».

Едуарду Фуксу на його численних знімках вдалося сфотографувати основні етапи видобутку залізної руди в кар'єрах, шахтні розробки та пошукові шурфи. Окреме місце займають знімки рудничних робітників, штейгерів, десятників, його колег - інженерів. Також ми можемо побачити на численних фотознімках Є. К. Фукса, який вигляд у ті часи мав рудничний кар'єр, процес видобутку залізної руди. Зокрема, можна уявити, який вигляд мав кар'єр після вибуху, як потім вантажили руду, яким чином вона потрапляла на залізничну колію. Ще ми можемо за допомогою світлин сформувані уявлення про тяжку працю перших гірників. Фотороботи подають інформацію про вигляд робітничої форми як кар'єрних, так й шахтних працівників; про їх відпочинок у перерві між працею.

На одному із фото ми бачимо самого Едуарда Карловича Фукса у колодязі виробки. Ці виробки мають обмежений робочий простір. Призначення цих виробок було в основному розвідувальним. На той час не існувало бурильних станків. Все робили дуже примітивно. Для проходки розвідувального шурфа потрібно було пройти вертикальну частину шурфа, а потім його горизонтальну частину. Знімок зроблено на спряженні горизонтальної частини розвідувальної гірничої виробки і вертикальної частини вертикального шурфа. Шурф – це колодязь, верхня частина якого знаходиться у м'яких породах. А в скельних гірних породах відбувалось тросування розвідувального шурфа. Едуард Фукс знаходився у бадді, яка є дуже невеликою, та за

допомогою якої можна видавати обмежені обсяги гірної маси, тобто руди. Цією ж баддею піднімали і опускали робітників, інженерів, які аналізували проби для їх подальшого використання. Едуард Карлович Фукс зафіксований у робочому одязі. Ця форма вирізняє його від простих робітників форменним кашкетом інженера; він тримає у руці молоток класичного геолога.

Чорно-білі світлини Е.К. Фукса показують життя різних прошарків суспільства: робітників, технічної інтелігенції, крупної буржуазії. Завдяки великим розмірам та деталізації цих зображень у нас є можливість самотійно побачити побут, предмети з життя того періоду, деталі одягу наших предків, що жили понад 100 років тому.

Світлини Е. Фуса дають змогу побачити у яких умовах проживали робітники кар'єру; вид робочого селища та бараків, в яких вони проживали. На одному із фото зображено, як за допомогою водяного колеса поливалися городи містян, який вигляд воно мало.

Едуарду Фуксу на його численних знімках вдалося зафіксувати дітей селян і гірників, ремісників, військових, козаків, базарних торговців, приїжджих іноземців. Через перегляд світлин маємо змогу уявити, чим гралися дітлахи гірників, які в них були інтереси. Любитель-фотограф показав нам багато представників різних національностей, що населяли Кривий Ріг. Це видно зі світлин болгарського весілля, українського застілля, буднів німецького сімейства.

Також зі снімків Едуарда Карловича Фукса ми дізнаємося, як проводили свій вільний час та вихідні мешканці нашого міста. На одному із кадрів ми бачимо групу гарно одягнених людей, серед них 3 чоловіки і 3 жінки. Вони одягнені у святкове вбрання, а саме: жінки у білі сукні, чоловіки-у шляпах та з сигарами. Можемо зробити висновок, що вони були запрошені на світський раут або вечірку. Для того, щоб розважитись, вони вийшли на поле пограти у крокет. Це свідчить про те, що наші заможні співвітчизники вибирали європейське проведення свого вільного часу.

Також у Кривому Розі була фехтовальна зала, що зафіксована на одній із фоторобіт Фукса. На знімку ми бачимо брата Фукса, який пройшов військове навчання. Можна припустити, що він приїхав у наше містечко й отримав інформацію про наявність фехтувальної зали. Він прийшов потренуватися у фехтувальну залу на рапірах. Брат був одягнений у костюм фехтувальника, а саме: захисну маску та

шолом, а також у спеціальну рукавичку та спеціальне взуття. Зала була обладнана доріжкою, розміром 14 м x 1,5 м.

Фотографії Едуарда Фукса дають нам можливість побачити природу Криворіжжя такою, якою вона була на початку ХХ століття. 100 років тому тут простягалися безкраї ковилові степи, серед яких по берегах Інгульця і Саксагані розташовувалися рудники. У балках і по берегах річок розкинулися природні ліси. У Дубовій балці ліс займав 390 десятин, тут шуміли вікові дуби, столітні груші. Для рибалок і мисливців тут був рай. Тепер на фото ми можемо бачити які дерева і квіти росли в садах і парках Криворіжжя. Фукс подарував нам можливість милуватися першими спробами озеленення нашого міста. Дуже багато світлин присвячено прогулянкам по парках, садах дітей та цілих сімейств, катанню на човні по річці.

Завдяки збереженим фото маємо змогу побачити як святкували Різдво, як наряджали ялинку, які прикраси вона мала й як виглядали дерев'яні санчата для катання дітей.

Отже, фотороботи Едуарда Фукса зроблені на рубежі ХІХ та ХХ століть на Криворіжжі дозволяють комплексно уявити повсякденне життя його мешканців: трудові будні й часи досугу представників різних верств, специфіку діяльності представників різних професій й їх робітничий одяг; природні й промислові ландшафти Криворіжжя. Саме цей візуальний матеріал може бути покладений в основу подальших наукових розвідок щодо історії нашого краю.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Есіна Н. А. Фукс Едуард Карлович (1872-1938). Свительський Николай Ігнат'євич (1884 – 1937) / Н. А. Есіна. – Кривий Ріг : Издат. центр КНУ, 2014. – 62 с.
2. Есіна Н. Фанат Криворіжжя. До 140 річниці з дня народження Е. К. Фукса / Н. Есіна // Геолог України. – 2012. - № 3. – С. 148-150.
3. Криворожский альбом. Выпуск 1. По фотографіям Едуарда Фукса начала ХХ века. – Автор-составитель И. А. Рукавицин. – Кривий Ріг, 2015. – 112 с.
4. Парнак С.М. Видатний дослідник залізорудних родовищ Криворізького басейну Едуард Карлович Фукс. 140 років від дня народження / С. М. Парнак, Г. Я. Смірнова, В. Д. Євтехов // Геолого-мінералогічний вісник.– № 2 (28).– 2012 р. – С. 96 – 100.

Волошина Інна, студентка І курсу

ВОЛОДИМИР ГІЛЯРОВСЬКИЙ ЯК СВДОК ПОЧАТКУ УРБАНІЗАЦІЇ КРИВОРІЖЖЯ

З часів легендарного Єрихону міста відігравали ключову роль у економічному, політичному і культурному розвитку людської спільноти. З початку ХІХ століття значущість міст у суспільному розвитку суттєво зростає. Розвиток капіталізму та притаманні йому високі темпи індустріалізації призвели до масштабної, у світовому вимірі, урбанізації. Так, населення Нью-Йорку впродовж ХІХ століття зросло від 60 тисяч до майже 5 мільйонів осіб [3, с. 419].

Урбаністичні процеси в Україні гальмував феодальний лад. Як тільки почалося його викорінення – шляхом ліквідації кріпосницької залежності селянства – ситуація докорінно змінилася. Формування індустріального суспільства у підросійській частині України суттєво прискорили ліберальні реформи Олександра ІІ. Останні у купі з потужним промисловим переворотом, механізацією ручної праці, застосуванням парових двигунів сприяли становленню економічно розвинутих регіонів. Одним із них став тогочасний Південь Російської імперії – Україна. На базі багатих покладів корисних копалин у другій половині ХІХ століття в українських землях утворюються кам'яновугільна, залізорудна та металургійна галузі промисловості.

Надзвичайно важливе значення для подальшого індустріального зростання мала промислова розробка багатючих родовищ криворізької залізної руди, що почалася з 1880-х рр.: у 1881 р. зусиллями підприємця О.М. Поля було засновано перший у Кривому Розі рудник – Саксаганський, а у 1884 р. почала діяти Катерининська залізниця, що з'єднала Кривбас з Донбасом [2, с. 10].

Значний вплив на розвиток промисловості тогочасної України мав іноземний капітал, приплив якого помітно посилювався у другій половині ХІХ століття. Потік бельгійських, французьких, англійських і американських капіталів буквально ринув у гірничу промисловість України: у період з 1888 р. по 1894 р. було створено 22 іноземні компанії з основним капіталом у 62,9 млн. крб. Закордонні інвестори

отримували в Україні величезні прибутки, які майже повністю йшли за кордон. Саме цей процес і відобразив у своєму оповіданні «Залізна лихоманка» (1899 р.) відомий російський письменник та журналіст Володимир Олексійович Гіляровський.

В. Гіляровський народився 8 грудня 1853 р. у невеликому хуторі Вологодської губернії. Незабаром сім'я письменника переїхала до Вологди, де його батько отримав посаду пристава. Хлопчик отримав традиційну для його стану освіту і, вочевидь, був вихований на традиціях імперського патріотизму. У 1877 році, з початком чергової російсько-турецької війни, він пішов воювати добровольцем на Кавказ.

Після демобілізації В. Гіляровський оселився у Москві, а згодом вирішив присвятити себе літературі та журналістиці. Його репортажі були відомі своєю оперативністю та резонансними темами.

Саме небайдужість до подій, що відбуваються навколо, привела московського письменника до далекого Кривого Рогу. У оповіданні «Залізна лихоманка» він описує ажіотаж і чутки, що розповсюджувалися навколо розбудови Криворізького залізничного басейну [1, с. 156-161]. Не приховуючи незадоволення, з почуттями прикrostі і враженої гідності Гіляровський пише, що «найкращі рудники і залізничні заводи по усьому Придніпров'ю належать бельгійцям». Іноземну підпорядкованість Кривбасу письменник підкреслює національністю пасажирів, що їдуть на роботу у Кривий Ріг: у купе разом з героєм оповідання знаходилися чотири французи і два мовчазних англійці, що постійно палили і читали газету. Третій клас потягу був переповнений робітниками. Вони їхали «копати руду» і були сповнені надій на хороший зарібок – вісім гривеників (80 копійок) на день. Другий клас теж забитий, але вже французами нижчого статусу та маклерами. Вони постійно обговорювали пласти, відсоток кварциту, кількість видобутку на рік тощо. У першому класі потягу їхали мовчазні товстосуми, вони зберігали свої таємниці від конкурентів. Це були багаті французи «1-го розбору».

В. Гіляровський описує не лише пасажирів, але й те, що бачить з вікна потягу. Так, Нижньодніпровськ, що зовсім недавно був пустирем, наприкінці XIX ст. перетворився на величезний залізничний вузол у оточенні кількох заводів: вагонобудівного, трубопрокатного, механічного та інших. Завдяки виробництву у містечку збудовано величезні будівлі, налагоджено постачання електрики.

В. Гіляровський зазначає, що місто зросло заводами, як у дивній чаклунській казці. Письменник був вражений швидкістю цих урбаністичних процесів.

До Кривого Рогу, за свідченням журналіста, щодня прибувала «величезна маса людей». Індустріальний розвиток Кривбасу також супроводжувався швидкою урбанізацією. Між тим, окремого гірничого інженера з реальними повноваженнями у містечку не було. Діяв єдиний на увесь Одеський округ, до якого входив і Кривий Ріг, окружний інженер. Окрім того, у Кривому Розі, за свідченням В.Гіляровського, склалася небезпечна ситуація зі зберіганням вибухових пристроїв. На рудниках постійно відбувалися нещасні випадки, які замовчувалися владою. А робітники все прибували і прибували, адже Кривий Ріг – це «Каліфорнія перших років після відкриття золотих покладів» [1, с. 159].

Взагалі, оповідання «Залізна лихоманка» В. Гіляровського є першою літературною пам'яткою про промислове становлення Кривого Рогу. Московський журналіст став очевидцем початку урбанізації Криворіжжя.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Гіляровский В. Сочинения в 4-х т. Т. 2. – Москва: Изд-во «Правда», 1967. – 448 с.
2. Криворізький залізорудний басейн. До 125-річчя з початку промислового видобутку залізних руд. – Кривий Ріг: Видавничий центр КТУ, 2006. – 583 с.
3. Соціологія. Підручник за ред. В.Г. Городяненка. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. – 560 с.

Бігун Ольга, студентка II курсу,
Криворізький педагогічний інститут,
Історичний факультет
Науковий керівник: к.і.н., доцент **Товстоляк Н.М.**,
Криворізький педагогічний інститут,
кафедра історії України та правознавства

АРХІТЕКТОР Н. Г. ЗАБОЛОТНИЙ І ЙОГО ПЛАН ЗАБУДОВИ КРИВОГО РОГУ

Володимир Гнатович Заболотний (1898-1962) - один із найвидатніших українських архітекторів, засновник і президент Академії архітектури України. Його творчий доробок є вагомим внеском в розвиток української культури.

Володимир Гнатович Заболотний народився 11 вересня 1898 року в с. Карань на Полтавщині (тепер с. Турбалівка Київської області) в родині народного майстра золотих справ Гната Павловича. 1921 року Володимир Гнатович вступив до

Українського архітектурного інституту в Києві, який після об'єднання з Інститутом пластичних мистецтв у 1924 р. отримав назву Київський художній інститут. Його навчальна програма спрямовувала студентську молодь на пошуки «нового - відповідного новій добі» стилю мистецтва. В. Заболотний продовжив навчання на архітектурному факультеті у майстерні знаменитого архітектора П. Альошина.

Нова доба запроваджувала в архітектуру теорію функціонального призначення будівель, передову техніку і нові матеріали, економічність, графічно прості форми без деталей. Соціалістичний реалізм вимагав нових підходів та ідей. На стильовому спрямуванні студентської творчості В. Заболотного позначився вплив Вищих художньо-технічних майстерень, що мали значний досвід новаторського підходу до вирішення форм і образів будівель.

У 1927 р. Володимир Гнатович успішно захистив дипломний проект, одержав звання архітектора-художника, був залишений викладачем. Так почалася його самостійна діяльність. В майстерні О. Вербицького розробляв робочі креслення Київського залізничного вокзалу, спорудженого в 1929-1933 роках. На той час це була грандіозна залізобетонна споруда. Першими творами молодого архітектора були конкурсні проекти Палацу Уряду УРСР (V премія) і житлового масиву «Промінь» у Харкові (1928, у співавторстві з П. Юрченко). Будинок Уряду в Харкові, за генпланом, розміщувався на площі Держинського, де поряд був споруджений величезний Будинок Держпромисловості (1925-1929). Другий твір є одним з перших в Україні проектів житлового мікрорайону з повним комплексом повсякденного обслуговування мешканців.

Наприкінці 20-х - початку 30-х років ХХ ст. В. Заболотний викладав архітектурне проектування в Київському інженерно-будівельному інституті. Одночасно був головним архітектором Державного інституту проектування міст - ДІПРОМІСТ. Його колектив науковців розробляв концепцію соціалістичного міста, що передбачала усупільнення побуту і колективні форми життя. Виходячи з цієї концепції, Заболотний створив проект м. Комінтернівська. У проекті територія міста поділена на промислову, житлову рекреаційну та інші зони. В цей час проектами В.Г. Заболотного споруджуються Палац культури металургійного заводу в Дніпродзержинську і будинок Облспоживспілки у Вінниці. Найкращим твором В.Г. Заболотного того часу був Будинок Верховної Ради в Києві (1936-1939).

Для нас найбільш цікавим є проект забудови Кривого Рогу, над яким В. Заболотний працював у середині 30-х рр. XX ст. Володимир Гнатович з захопленням працював над створенням нового генерального плану Кривого Рога - одного з найбільших індустріальних центрів України. До середини 1930 р. вивчався техніко-економічний стан Кривого Рогу, було складено ситуаційний план міста, до 1 жовтня 1930 р. – попередній проект забудови, на початку 1931 р. розроблено остаточний варіант.

Проведені ще до розробки проекту спеціальні дослідження та підготовлена на їх основі доповідь «Питання районної планування Криворіжжя в зв'язку з плануванням та містобудівними завданнями м. Кривого Рога» мали велике значення для розвитку міста. Ця робота була ухвалена комісією Народного Комісаріату комунального господарства УРСР. Проект передбачав будівництво житлового масиву на 80 тис. чоловік. Планувалося побудувати академмістечко у складі гірничого, металургійного і медичного інститутів, великий парк до 2 тис. га, який став би найбільшим в Радянському Союзі, бібліотеку на 6 млн. томів книг, театр на 2,5 тис. глядачів та ін. Проект було затверджено на засіданні міськради у серпні 1931 р. До 1950 р. у новому житловому масиві «Соціалістичне місто» мало проживати до 250 тис. чоловік. На жовтень 1931 р. почали споруджувати 5 чотириповерхових гуртожитків, 35 постійних і 24 тимчасових бараків [1, с.148-149].

Але цей грандіозний проект здійснювався одночасно з будівництвом Криворізького металургійного заводу, тому радянському урядові не вистачило коштів на одночасне фінансування та забезпечення матеріалами. Не вистачало фахівців та техніки для проведення робіт. Криворізький металургійний завод та коксохімічний завод, що будували поряд з ним, – екологічно небезпечні для життя людей об'єкти. Нажаль, про це у ті часи архітектори знали ще мало, не вистачало досвіду проектування житлових масивів в промисловій зоні. Будівництво Соцміста поряд з заводом відстоювало керівництво міста Кривого Рогу, за планами В.Заболотнього цей об'єкт мали побудувати в іншому місці. Пропонувалося Довгинцеве.

За цим проектом було побудовано два жилих квартали. Додані до нього схеми, графіки, профілі, розрізи, таблиці свідчили про серйозний підхід архітектора до поставленого перед ним завдання. На основі точних підрахунків були вирішені всі пов'язані з плануванням міста питання: організація міського і залізничного

транспорту розміщення заводських територій, жилих кварталів, адміністративного центру, зелених масивів. Місце і значимість кожної споруди диктувались природою, оточенням, технічними та економічними умовами будівництва.

Проект будівництва Соцміста у Кривому Розі не було повністю здійснено, але поряд з новими домами почали благоустрій територій, асфальтування тротуарів, побудували кінотеатр, ресторан, розпочали будівництво стадіону на 10 тисяч міст, обладнали парк зі світловим фонтаном та багато іншого.

Отже, проект Соцміста видатного українського архітектора В.Заболотнього мав за мету будівництво в Кривому Розі міста майбутнього, в якому поєднувалися житлові масиви з об'єктами соціально-культурного призначення, вищими науковими закладами, справжнє соціалістичне місто. Вивчення цього проекту та процесу його реалізації має бути продовжено.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Мельник О.О. Історична енциклопедія Криворіжжя: Т.2 / О.О.Мельник, С.В.Балабанов. – Кривий Ріг: Вид-во «СТПРЕС», 2009. – 704 с.

Богуненко Олександр, студент V курсу,
ДВНЗ «Криворізький національний університет»,
Електротехнічний факультет
Науковий керівник: к.і.н., доцент **Дояр Л.В.**,
ДВНЗ «Криворізький національний університет»,
кафедра історії та українознавства

ДИНАСТІЇ, ГІДНІ НАСЛІДУВАННЯ: БАТЬКО – СТАХАНІВЕЦЬ, СИНИ – ГЕРОЇ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

У минулому столітті родину Глинків знав кожен криворізький школяр. Але невблаганний час вніс суттєві корективи у масову свідомість та суспільну історичну пам'ять. Тож, призабутими стали навіть знамениті герої. Вважаємо таку «забудькуватість» несправедливою і, навіть, небезпечною для нашого національного здоров'я. Саме з цих міркувань темою даного дослідження обрано сімейну біографію родини Глинків.

Історіографія проблеми знайшла відображення у енциклопедичних виданнях загальносоюзного [1] і місцевого рівнів [2]. Першоджерельною базою стали артефакти історичного краєзнавства, зокрема, меморіальні дошки і пам'ятники.

Бронзовий бюст одному з братів-героїв Глинок – молодшому у родині Дмитру Борисовичу – був встановлений у далекому 1945 р. 5 грудня того переможного року згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 24.08.1943 р. по вул. Куйбишева у с. Рахманівка Центрально-Міського району з'явилося погруддя двічі Героя Радянського Союзу Д.Б. Глинка. Із останніх за віком артефактів слід назвати меморіальну дошку старшого брата Б.Б. Глинка, встановлену у травні 1999 р. на головному корпусі Українського заочного політехнічного технікуму, який закінчив Борис Борисович Глинка. Цікаво, що походження назви вулиці Глинка зовсім не пов'язано зі знаменитою родиною: дослідник В.П. Бухтіяров зазначає, що назва вулиці, закладеної у кінці XIX ст., походить від природних покладів глини, і, на сьогоднішній день, на цій вулиці розташовані найстаріші будинки нашого міста [2, с. 271].

Батько майбутніх героїв, Борис Пилипович Глинка, народився у 1882 р. на Криворіжжі, у с. Олександродар. У Кривому Розі він прожив майже усе життя – помер 10 травня 1947 р. у Москві, але похований у нашому місті. Батько мав незакінчену середню освіту, однак, відзначався мужнім характером, схильним до героїчних вчинків. Як учасник Першої світової війни він був нагороджений Георгіївськими хрестами 2-4 ступенів. Борис Пилипович мав революційний світогляд. Брав участь у революції 1905-1907 рр. Під час революційних подій 1917 р. він сформував у рідному селі загін Червоної гвардії, а у 1918 р., коли в Україні хазяйнували австро-німецькі псевдо союзники, Б.П. Глинка командував партизанським загonom. Учасник революцій і громадянської війни Б.П. Глинка був нагороджений знаком «Герой революційного руху». У роки радянської модернізації (1928-1941 рр.) Борис Пилипович демонстрував трудовий героїзм – працював гірником на криворізьких шахтах (МОДР, ім. Валявка, ім. Ілліча), був ударником перших п'ятирічок, стахановцем [2, с. 270]. Позитивний приклад такого батька не міг не позначитися на вихованні синів.

Борис Борисович Глинка народився 14 вересня 1914 р. у місті Кривий Ріг. Після закінчення 7-річки пішов працювати на шахту. У 1934 р. Борис закінчив гірничий технікум, що розташовувався у приміщенні тогочасного КГРІ на вулиці Пушкіна. Працював гірничим техніком і одночасно навчався у криворізькому аероклубі. Захоплення небом виявилось сильнішим, і у 1936 р. Борис Борисович закінчив школу

льотчиків Цивільного Повітряного Флоту у Херсоні, де і залишився працювати льотчиком-інструктором. У лавах Червоної Армії Борис Борисович перебував з кінця 1939 р. У 1940 р. Б.Б. Глинка закінчив Одеську військову авіаційну школу пілотів ім. П.Д. Осипенка. До початку Великої Вітчизняної війни він служив у Одесі інструктором з польотів. Майже усю війну Б.Б. Глинка перебував на фронті, лише коли 16 липня 1944 р. його літак був збитий, а Борис Борисович отримав важкі травми, він перестав літати. На той момент він виконав 300 бойових вильотів, збив 31 літак противника, здійснив лобові атаки проти ворожих літаків. Б.Б. Глинка мав авторську тактику ведення повітряного бою, яку застосовували льотчики 4-ої Повітряної армії. За зразкове виконання бойових завдань Борис Борисович Глинка Указом Президії Верховної Ради СРСР від 24 травня 1943 р. був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. У 1952 р. Борис Борисович закінчив Військово-Повітряну академію і був направлений на викладацьку роботу у Борисоглібське військово-льотне училище. У 1960 р. гвардії полковник Б.Б. Глинка був переведений у Центр підготовки космонавтів, де передавав свій багатий льотний досвід майбутнім космонавтам. Б.Б. Глинка помер 11 травня 1967 р. і похований у Зоряному містечку Московської області. Борис Борисович мав багато нагород (ордени Леніна, Червоного Прапора (3), Вітчизняної війни 1-го ступеня, Червоної Зірки, медаль «За бойові заслуги» та ін.) [1, с. 311-312]. У Кривому Розі ім'я Б.Б. Глинки занесено на міську Стелу Героїв, його ім'ям названо тенісний турнір [2, с. 270].

Глинка Дмитро Борисович народився 10 грудня 1917 р. у Кривому Розі. Як і старший брат, був вихованцем криворізького аероклубу. З січня 1942 р. перебував на фронті. Здійснив 300 бойових вильотів, 90 повітряних боїв, збив 50 літаків противника. Був соратником знаменитого радянського аса О.І. Покришкіна. У 1943 р. Дмитро Борисович був двічі удостоєний звання Героя Радянського Союзу (24.04 і 24.08). Під час Параду Перемоги 1945 р. у Москві Дмитро Борисович Глинка ніс Прапор 1-го Українського фронту. Після війни у 1951 р. Д.Б. Глинка закінчив Військово-Повітряну академію і у подальшому працював у військовій і цивільній авіації. Жив у Москві. Дмитро Борисович мав численні нагороди: ордени Леніна, Червоного Прапора (5), Олександра Невського, Вітчизняної війни 1-го ступеню, Червоної Зірки (2) [2, с. 271]. Дмитро Борисович Глинка помер 1 березня 1979 р. і був похований у Москві.

Ось така славетна криворізька родина – приклад високоморального сімейного виховання, у дусі любові до Батьківщини, готовності встати на її захист у будь-який момент. Історичний досвід свідчить, що сімейне і суспільне виховання, основане на ідеалах, формує згуртоване суспільство.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Герои Советского Союза: Краткий биографический словарь/ [предс. ред. коллегии И.Н. Шкадов]. – М.: Воениздат, 1987. – Т.1 /Абаев – Любичев/. – 911 с.
2. Енциклопедия Криворіжжя у 2-х т./ [упоряд. В.П. Бухтіяров]. – Кр. Ріг: ЯВВА, 2005. – Т. 1. – Кр. Ріг: ЯВВА, 2005. – 704 с.

Сазонов Михайло, студент II курсу,
Криворізький педагогічний інститут,
Історичний факультет
Науковий керівник: к.і.н., доцент **Товстоляк Н.М.**,
Криворізький педагогічний інститут,
кафедра історії України та правознавства

СКУЛЬПТОР ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ ВАСЯКІН (ДО 90-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Олександр Васильович Васякін - відомий скульптор, заслужений художник УРСР, повний кавалер ордена «За заслуги перед містом», почесний громадянин Кривого Рогу. Ветеран Великої Вітчизняної війни. Кривий Ріг став містом, в якому було створено найкращі художні твори скульптора. Вони відомі далеко поза межами міста. Скульптор Васякін прославив Кривий Ріг, Кривий Ріг прославив Олександра Васякіна.

Народився Олександр Васильович у 1925 р. у селі Стрельниково Мордовської АРСР. Батько, Василь Прохорович, був поштовим службовцем, мати походила із селянської родини. У 1930 році родина переїхала до Ленінграду. У 1943 р. його призвали до армії, воював. Війна назавжди залишилася в пам'яті ветерана війни. У 1953 році закінчив Ленінградське вище художнє училище з відзнакою.

У 1954 р. переїхав до Кривого Рогу. У 1954-1967 рр. працював скульптором у криворізькій майстерні Дніпропетровського художньо-виробничого комбінату. У період з 1961 по 1972 рр. працював головним художником Кривого Рогу. З 1967 року - Член Спільки художників УРСР. У 1967-1993 рр. працює в Художньому фонді УРСР. З 1993 р. - член Криворізької організації Національної спільки художників України.

Протягом усього часу своєї творчої діяльності неодноразово обирався членом Спілки художників СРСР, членом правління Дніпропетровської організації Спілки художників УРСР, головою художньої ради Криворізької художньої майстерні. Такі стислі відомості про Олександра Васильовича можна знайти в багатьох біографічних довідках. Але його доля склалася так, що найкращі його художні твори - скульптурне обличчя Кривого Рогу.

Велика кількість робіт скульптора встановлено на вулицях і площах Кривого Рогу та добре знайомі Криворіжжям: монументи, портрети видатних діячів держави, письменників, композиторів, вчених, композиції на тему Другої світової війни, історії і мирної праці. Олександр Васякін - єдиним у світі скульптором, роботи якого встановлені в трьох столицях світу: Москва (п'ять пам'ятників), Ватикан, Варшава. У 2011 році в Москві встановлено пам'ятник Іоанну Павлу II - спільна робота з російськими скульпторами Іллею і Микитою Феклініми. Авторське повторення цього пам'ятника у Ватикані в 2012 році.

Значно прикрасив площу перед Криворізьким міськвиконкомом пам'ятник «Козак Ріг». Він став своєрідною візитною карткою міста. Скульптурна композиція зображує козака Рога з конем біля місця впадіння річки Саксагань у Інгулець. Скульптури виготовлені з бронзи, та встановлено на постаменті з брили залізної руди, яку незадовго до відкриття пам'ятника доставили з кар'єру підприємства «АрселорМіттал Кривий Ріг» на місце призначення. Вага постаменту становить близько 62 тон, а вага власне скульптури - 3 тони. Загальна висота пам'ятника разом з постаментом - 5 м 30 см. Взагалі в Кривому Розу кам'яні брили з місцевих родовищ часто використовують при створенні монументальних паркових композицій, це теж одна з пропозицій криворізьких митців.

За ініціативою адміністрації міста було відновлено пам'ятник О.М.Полю, громадському діячу, меценату, засновнику промислового видобутку залізної руди, власнику історико-краєзнавчого музею. Дореволюційний пам'ятник О.Полю було знищено в радянські часи. 19 грудня 1996 р. пам'ятник О. М. Полю було відкрито на березі річки Саксагань у старій частині Кривого Рогу, на перетині вулиць К. Маркса та Жовтневої (колишні Поштова та Базарна). Автор - скульптор О. В. Васякін. Відлитий у фасонно-ливарному цеху Криворізького металургійного комбінату майстром Н. П. Репніковим. На гранітному полірованому підставі - восьмигранний

металевий постамент з погрудний зображенням О. М. Поля. Напис на постаменті «Олександрю Полю засновнику промислового виробництва Криворізьких залізних руд». Необхідно нагадати, що багато творів скульптора народилися саме в фасонно-ливарному цеху КМК.

Монумент «Данко» скульптора О.В. Васякіна був становлений на честь 100-річчя від дня народження М. Горького. Це пам'ятник, присвячений міфічному герою легенди про Данко з оповідання «Стара Ізергіль». У творі Горького розповідь про Данко подається як алегорія шляху людей до кращого, справедливого життя, з мороку до світла. Пам'ятник встановили в 1965 р. на 95 кварталі на постаменті (тоді нинішній проспект Металургів посередині був пішохідним), після реконструкції вулиць його встановили у щойно побудованого кінотеатру «Сучасник». Наш криворізький Данко з високо піднятою рукою, в якій він тримає палаюче серце, символізує бойової і трудової героїзм мешканців Кривого Рогу.

О.В.Васякін – автор пам'ятника Федору Андрійовичу Сергєєву (Артему) – професійному революціонеру, діячу комуністичної партії і міжнародного робочого руху. Пам'ятник було встановлено у 1958 р. на площі імені Артема; висота постаті 3,7 м (чавун), постамент 10 м (цегла, залізобетон, граніт). Знесений в ніч з 7 на 8 лютого 2015 року, що можна вважати актом вандалізму. Кажуть, що це значно погіршило здоров'я літнього скульптора, Олександр Васильович не дожив до свого 90-річчя всього місяць.

Скульптором О.Васякіним було споруджено стелу героїв на честь криворіжців - Героїв Радянського Союзу та Героїв Соціалістичної праці. Символізує трудовий і ратний подвиг криворіжців за період 1940-1984 рр. Створили цей меморіал із криворізьких мінералів. Їх 62 види склали основу мозаїки на залізобетоні. Стела виконана у вигляді двох напівкілець з іменами 44 Героїв Радянського Союзу та 59 Героїв Соціалістичної Праці на внутрішньому боці та 14 мозаїчних панно на зовнішньому боці, що являє літопис історії Кривого Рогу. Стелу Героїв було перенесено та доповнено списком Героїв України два роки тому. Зараз вона знаходиться неподалік виконкому Дзержинської районної ради.

Пам'ятник папі Іоанну Павлу II – один з всесвітньо відомих творів О.В.Васякіна. Церемонія урочистого відкриття пам'ятника Каролі Войтилі - Іоанну Павлу II відбулася 14 жовтня в атріумі Всеросійської державної бібліотеки іноземної

літератури. Іоанн Павло II став першим римським папою неіталійських походження, обраним за останні 455 років одним з наймолодших понтифіків в історії і першим папою слов'янського походження

В останні роки, не дивлячись на похилий вік, Олександр Васильович продовжував працювати у своїй майстерні у Криворізькій міській художній школі № 1. Олександр Васильович Васякін пішов з життя 29 вересня 2015 р., його велика творча спадщина та життя майстра, громадянина, відомого культурного діяча заслуговують на подальше вивчення та збереження.

Барановський Владислав, студент I курсу,
ДВНЗ «Криворізький національний університет»,
Електротехнічний факультет
Науковий керівник: к.і.н., доцент **Дояр Л.В.**
ДВНЗ «Криворізький національний університет»,
кафедра історії та українознавства

ВЕЛИКА ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА У ГРАНІТІ І МАРМУРІ (ОБЕЛІСКИ І МЕМОРІАЛИ КРИВОГО РОГУ)

Піднята нами тема не є новою. Скульптурне обличчя міста раніше дослідив відомий краєзнавець В.П. Бухтіяров [1, с. 240-241]. Нещодавно вийшла фундаментальна праця інгулецького журналіста, краєзнавця О.В. Степаненка, присвячена пам'ятникам Кривого Рогу [2]. Метою даної розвідки є актуалізація проблеми збереження пам'ятників Великої Вітчизняної війни у Кривому Розі.

Загалом, у нашому місті встановлено 43 пам'ятники, присвячені героям минулої війни. На сьогоднішній день відомими є 6768 імен людей, що загинули у боях за Кривий Ріг. Вони покояться у 22-х братських могилах. Серед похованих – військові, учасники радянського партизанського руху, міські підпільники, звичайні мешканці міста, що не встигли евакуюватися і випробували на собі гітлерівський окупаційний режим...

На згадку про радянських воїнів, партизанів і підпільників, що воювали за визволення Кривого Рогу від німецько-фашистських загарбників, в адміністративному центрі нашого міста (Дзержинський район) було споруджено монумент «Перемога». Скульптурна композиція являє собою 14-метровий чотиригранний пілон, облицьований полірованими гранітними плитами. На його вершині встановлена 7-метрова чавунна скульптура воїна з автоматом. На

майданчику монументу розміщено стелу з барельєфним зображенням воїнів, партизанів і підпільників, перераховано з'єднання і частини, яким було присвоєно звання криворізьких. На стелі викарбувана історично достовірна теза: «Слава радянському народу - народу-переможцю!». У підніжжя пілону завжди горить Вічний вогонь. Даний монумент був урочисто відкритий 9 травня 1968 року. Авторами пам'ятника є скульптори М. Красотін, Є. Горбань та архітектор І. Ланько.

На вулиці Пушкіна, біля будівлі Криворізького національного університету, встановлений пам'ятник викладачам і студентам гірничорудного інституту, які у далекому 1941-му році відправилися на фронт захищати рідну Батьківщину. Автором пам'ятника став відомий криворізький скульптор А.І. Ярошенко. Пам'ятник був споруджений до 40-річчя Перемоги на кошти, зібрані студентами, викладачами і співробітниками Криворізького гірничорудного інституту. Кожного дня пам'ятник нагадує студентам нашого університету про велику трагедію людства – війну.

У Комсомольському парку Кривого Рогу є пам'ятник, споруджений на честь героїв комсомольського підпілля з групи Миколи Решетняка. У перші місяці окупації шістнадцятилітній комсомолец створив підпільну комсомольську організацію. Її активними учасниками були Анатолій Жовтуха, Микола Ходич, Груня Романова. Пам'ятник встановлений на місці, де були розстріляні молоді підпільники. Груня Романова була тяжко поранена, гітлерівські кати зарили її у землю разом з товаришами, коли вона ще була живою.

Криворіжці добре знають пам'ятну стелу, що знаходиться на вулиці Іллічівській. На ній зображений солдат з автоматом у руках. Там покоїться прах 272-х воїнів. Більшість з них були бійцями 92-ої гвардійської стрілецької дивізії. Стелу було урочисто відкрито 9 травня 1981 року. Факел Вічного вогню запалив фронтовий розвідник, повний кавалер орденів Слави Федір Іванович Малихов.

На вулиці 23 лютого, біля шахти «Гвардійська» встановлена стела «На лінії вогню». Це братська могила радянських воїнів, які загинули під час визволення міста Кривого Рогу у лютому 1944 року. На стелі зображено радянського солдата, який приготувався кинути гранату. На монументі викарбовано важливі для нас і наших нащадків заповідальні слова: «Пам'ятайте люди! Тут у жорстоких боях у 1943 році герої-співвітчизники відстояли Кривбас». В знак пам'яті про подвиг бійців п'яти радянських дивізій над прахом похованих скорботно схилюлися кам'яні фігури двох

жінок, що принесли своїм визволителям польові квіти. Меморіал був відкритий у 1967 році. У 2012 році на це святе для кожного криворіжця місце було перенесено «Меморіальне кладовище», зруйноване внаслідок аварії на шахті ім. Орджонікідзе ПАТ ЦГЗК у червні 2010 року. Тут знайшли своє друге поховання Герої Радянського Союзу В.А. Дишинський і В.М. Симбірцев, у братські могили були перепоховані останки 262-х загиблих воїнів радянської армії та мирних жителів – жертв нацистської окупації.

Неподалік від Криворізького Жовтневого ліцею, де навчався я, а, за радянських часів, і мій науковий керівник Лариса Василівна Дояр, у парку Богдана Хмельницького, є великий меморіальний комплекс (братська могила) і зворушливий пам'ятник. Там горить Вічний вогонь. Над ним схилилася жінка з лавровим вінком у руках – символом перемоги. Поряд у вічній жалобі навечно постав Солдат із Прапором. Перед скульптурою – численні надгробки з прізвищами похованих героїв.

28 жовтня 2010 року у Саксаганському районі на площі 30-річчя Перемоги відбулося урочисте відкриття меморіалу «Годинник пам'яті», присвяченого 66-ій річниці визволення України від фашистських загарбників. Пам'ятник уміщує викарбувані золотими літерами імена усіх героїв-криворіжців. Пам'ятник встановлено біля Спасо-Преображенського собору. Меморіал «Годинник Пам'яті» - це символ глибокої подяки сучасних поколінь героїчному воєнному поколінню, що врятувало людство від жахів нацизму.

22 червня 2011 року у Кривому Розі зусиллями міської організації ветеранів Великої Вітчизняної війни було відкрито пам'ятник воїнам штрафного 6-ого штурмового батальйону. Цей окремий штурмовий стрілецький батальйон звільняв наше місто у лютому 1944-го року. Він складався зі 150-ти колишніх військовополонених. У битві за Кривий Ріг усі 150 бійців загинули смертю хоробрих. На відкритті пам'ятника були присутні онуки загиблих воїнів-штрафників. Пам'ятний знак заввишки шість метрів виготовлений з граніту. Він являє собою постамент з елементами п'ятикутної зірки та трьох колон, на яких прикріплені металеві фігури лелек у польоті. На постаменті викарбовано імена 150-ти загиблих воїнів батальйону. Пам'ятник було встановлено на благодійні кошти.

Отже, Кривий Ріг зберігає пам'ять про Велику Вітчизняну війну.

Ми повинні шанувати власну історію. Наступні покоління мусять знати своїх справжніх визволителів – воїнів радянської армії. На совісті сучасних поколінь буде лежати сором історичної фальсифікації, яка вже охопила країни «золотого мільярду»: так, задоволені життям європейці стверджують, що гітлерівську Німеччину розгромили американці; японці, що постраждали від атомних бомбардувань американських літаків, переконані, що бомби на них скинув Радянський Союз! У власному суспільстві ми повинні викорінювати цинічне ставлення до історичної пам'яті: на Вічному Вогні смажити яєчно можуть лише люди з порожніми душами – мерзотники, що, по суті своїй, втратили ознаки людини...

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Енциклопедія Криворіжжя у 2-х т. Т. 2. – Кривий Ріг, 2005.
2. Степаненко А.В. Памятники Кривого Рога. – Кривой Рог, 2015.

Коломоєць Катерина, учениця 11 класу
Криворізька загальноосвітня школа № 108
Науковий керівник: к.і.н., доцент **Барабаш Н.О.**,
керівник гуртка «Школа юного науковця
(секція історія)» МАНУМ ДОР

ТЕАТРАЛЬНА ДИНАСТІЯ БЕЛЬСЬКИХ

*«Театр - це спосіб життя, який
сприйняти може не кожен. Це велике
випробування долі людини. Треба бути
носієм етичних норм, намагатися
підіймати загальний рівень культури
суспільства...
О. Бельський*

Зародження та розвиток музично-пластичного театрального мистецтва на Криворіжжі пов'язується із діяльністю творчої родини Олександра та Антоніни Бельських, основним досягненням яких можна вважати створення Криворізького академічного Театру музично-пластичних мистецтв «Академія руху».

Початок «Академії» лежить в 1974 році, коли Олександр Бельський створив незалежну альтернативну театральну трупу, в програму якої увійшла розробка основ театру нових форм – театру філософського напрямку та пластичної метафори. Через рік (тобто в 1975 році) Олександр та Антоніна Бельські створили єдиний в Кривому Розі театр-студію пантоміми при Палаці культури Центрального гірничо-

збагачувального комбінату. Потім цій студії було присвоєно статус Театр пантоміми «Театр двох «А». В 1983 році театру пантоміми присвоєно звання «народний». А в 1985 році театр представив творчий звіт у Будинку актора в Києві й став учасником фестивалю пантоміми у столиці УРСР «Мім-карнавал». Цього ж року труппа театру стала учасником XII-го Всесвітнього фестивалю молоді і студентів у Москві. Театр-студія учасник I та II республіканського фестивалю театрів пантоміми (1986 рік) [2, с. 6-7].

В 1987 році створюється на Базі «Театру двох «А» професійний Молодіжний театр пантоміми при ПК ЦГЗК та школи-студії «Рух». Через 7 років Антоніна та Олександр Бельські створюють «Центр пластичних мистецтв» з власною матеріально-технічною базою та навчальним центром з підготовки акторів пластичної драми [2, с. 7].

Формально «Академія руху» виникла 10 серпня 1994 року за рішенням виконкому Криворізької міської ради. Тоді за підтримки мера Ю. В. Любоненка у театру з'явилась окремо виділена будівля – колишній клуб ТЕЦ, який допомогли переобладнати під справжній театр. Творче ядро колективу склала професійна труппа молодіжного театру пантоміми, очолювана Бельськими.

Театр Бельських презентував своє мистецтво та проводив всеукраїнські та міжнародні фестивалі: «Караван Світу» (Ленінград, 1989), «Мім - сесія» (Кривий Ріг, 1990, 1991 та 2003), «Леся Українка і Театр на межі тисячоліть» (Кривий Ріг, 2001). На базі театру також двічі відбулася творча Лабораторія з проблем пластичного театру, а також творчий форум «Поет тиші», присвячений 90-річчю з дня народження французького міма Марселя Марсо [2, с. 6-7].

Вже сорок років поспіль спираючись на енергію молодого покоління, маючи власну унікальну концепцію сучасного театру, Олександр Бельський одну за одною випускає вистави, кожна з яких стає мистецьким явищем у театральному світі. Він береться за драматургію, яка, здається, несумісною з мистецтвом пантоміми. Режисер створив пластичні феєрії «Метаморфози», які підкорили глядачів французького міста Антіб, де проходив Всесвітній фестиваль, заснований Ж.-І. Кусто; «Пурпурові вітрила» за О. Гріном; зонг-драму за поезією О. Туманяна «Крапля меду»; пластичні драми «Пристрасті за Гоголем», «Лісова пісня» (за участі Ади Роговцевої), «Голос землі», «Маленькі трагедії», «Безсоння», «Реквієм» за Василем Биковим; мім-балет

«Арлекінада» в стилі італійської комедії масок на музику А. Вівальді; мім-балет «Лускунчик» на музику П. І. Чайковського. У виставі «Остання стрічка Креппа» Олександр Бельський виводить на сцену драматургію театру абсурду С. Беккета. Крім того, режисером поставлено ряд мюзиклів [1].

2014 - театральний рік видався важким, але досить-таки успішним. Колектив театру випустив чотири вистави: «Пер Гюнт», «Мауглі», «І мертвим, і живим, і ненародженим...», «Щоб пам'ятали...». Це було досить складно, адже до колективу театру влилася творча молодь [3]. Також афіша «Академії руху» поповнилася новою виставою — пластичною драмою «Дідух» за мотивами новел «Камінний хрест», «Похорон», «Катруся», «Злодій» Василя Стефаника. Автор, сценограф, художник по світлу і режисер О.Бельський не випадково виносить у назву вистави прізвище головного героя однієї з новел. Без імені вона стає словом із українського фольклору. У давніх традиціях солом'яний дідух був оберегом роду, символом урожаю, благополуччя, багатства і безсмертя. Багатозначність цього образу народжує масштаб сценічної оповіді. Тема змушеної еміграції українців, їх насильницької відірваності від рідної землі, бідкування, голоду і неминучості, могутньо піднята Стефаником у своїй прозі, несподівано актуально звучить сьогодні.

Лише за ювілейний для «Академії руху» 2014 рік театр отримав безліч відзнак й винагород. Так, на Херсонському XVI Міжнародному театральному фестивалі «академіки» отримали диплом у номінації «Самобутність візуального втілення поезії Т.Шевченка» за виставу «І мертвим, і живим, і ненародженим...».

Родинну справу театралів продовжує їх син – артист театру, лауреат премії Кабінету Міністрів України імені Лесі Українки, лауреат найвищої театральної нагороди Придніпров'я «Надія Січеславни», лауреат Міжнародного театрального фестивалю «Тернопільські театральні вечори. Дебют» – Сергій Бельський.

Він поставив такі вистави: «Снігова королева» Г.Х. Андерсен, сценарій С. Бельського; «Попелюшка» Ш. Перро, сценарій О. Новопашина; «Телефонуйте 03, або Шоу без гальм» клоун-мім-буфонада, лібрето С. Бельського; «Балаганчик» клоунський бурлеск С. Бельського тощо.

У 2014 р. Сергій Бельський отримав грант Президента України на нову постановку і покладені на нього надії виправдав сповна. На театральному фестивалі Придніпров'я «Січеславна-2014» вистава молодого режисера «Пер Гюнт» за п'єсою

Г. Ібсена була удостоєна гран-прі, а відзнаки за акторську роботу в ній отримали Вікторія Івасіх (Осе), Руслана Бобьор (Сольвейг) та й сам Сергій Бельський (Пер Гюнт). Це вже третє завойоване на «Січеславні» гран-прі «Академії руху» (попередні - в 1997 та 2004 роках). За активний творчий процес та підтримку креативних ідей заслужений діяч мистецтв України Олександр Бельський був названий на цьому фестивалі кращим директором театру в Придніпров'ї.

Указом Президента України від 27 березня 2015 р. артисту - провідному майстру сцени Криворізького театру музично-пластичних мистецтв «Академія руху» Сергію Бельському було присвоєно звання заслуженого діяча мистецтв України. Так держава і мистецька громада оцінили заслуги молодого талановитого криворіжця у розвитку українського театрального мистецтва.

Ось така театральна династія живе і працює поруч з нами. Родина театральних акторів та режисерів, яку знають в Україні й поза її межами.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Панова М. Унікальний режисер унікального театру / М. Панова. - [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.teatr-belskih.com.ua/article46>;
2. Театр музично-пластичних мистецтв «Академія руху» / Відповідальний редактор А. Бельська – Кривий Ріг, 2004. – 31 с.;
3. Токар І. Пурпурові вітрила – символ непохитної віри / І. Токар // Кореспондент. – 16.07.2014. - [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://blogs.korrespondent.net/blog/2340/3393390/>

Уманець Микола, учень 11 класу,
Криворізька гімназія № 95
Науковий керівник: **Бабенко Ю.Л.**,
Криворізька гімназія № 95,
вчитель історії;
к.і.н., доцент **Барабаш Н.О.**,
керівник гуртка «Школа юного науковця
(секція історія)» МАНУМ ДОР

ОДНА СТОРІНКА З ЖИТТЯ М. ПРОНЧЕНКА

*Я не боюсь тюрми і ката —
Вони для мене, не (страшні).
Страшніш тюрма у рідній хаті,
Неволя в рідній стороні.
О. Кониський*

Окупація Кривого Рогу німецько-фашистськими військами тривала з 14 серпня 1941р. по 22 лютого 1944 р., поряд з економічною експлуатацією природних ресурсів нова влада створила умови для своєрідного «національного відродження» на загарбаній території. Переслідуючи мету налагодження стосунків з місцевим населенням та реалізації систематичної, ідеологічної обробки жителів нашого міста, Криворізькою Міською Управою, було налагоджено видання часопису «Дзвін». Редактором даного періодичного видання з жовтня по листопад (перше видання вийшло друком 1 жовтня, а останній номер часопису за редакцією М. Пронченка виданий 28 листопада 1941 р.) був відомий місцевий письменник Михайло Семенович Пронченко.

Уродженець селища Покровське (нині м. Апостолове), народився у бідній сільській родині. Навчався у місцевій школі, активно займався самоосвітою, багато подорожуючи вивчав історію рідного краю. Листувався з істориком Д. Яворницьким. Паралельно друкуючись у літературному часописі «Зоря» та інших літературних альманахах, видає збірку «Штурмую надра», був редактором криворізької газети «Червоний гірник». У 1934 р. репресований та засланий в Сибір. Після повернення (1939 р.) тривалий час не міг знайти місця роботи, адже мав тавро репресованого націоналіста. Як зазначав С. Польовий: «Український поет Михайло Пронченко, що довгі роки гинув в холодних снігах чужини і навіть повернувшись із заслання в рідну Україну та Криворіжжя перебував в щоденній небезпеці, нині збудився з особливим піднесенням. Наш поет готує до друку велику книгу віршів та бере найжвавішу участь в українському національному відродженні нашого краю» [4, с. 3].

Ситуація змінила після приходу в Кривий Ріг німців – він отримує шанс працювати головним редактором часопису «Дзвін». Під його керівництвом вийшло 24 номери періодичного видання, яке було пронизане українофільськими настроями, окрім того автор отримав можливість самостійно друкувати власні твори.

Проаналізувавши 37 номерів часопису, ми встановили, що в за період перебування на посаді головного редактора було надруковано 16 поетичних творів та 3 прозові доробки (№ 14 – про М. Олійника, № 15 – про Д. Яворницького, № 16 – спогади про заслання). У номері 19 М. Бузюн розміщує критичну замітку про збірку М. Пронченка «Кобза». Б. Олешко характеризує творчість колеги наголошував: «Кожне слово лісні Михайла Пронченка, кожний рядок, строфа палають любов'ю до

України, до рідного народу. Перебуваючи п'ять років на засланні, далеко від рідної України, він, мов той Тарас, тільки і живе Україною, її водами і степами, її селами і містами, її думами і сподіваннями... Правдивість образів, справжня щирість і безпосередність роблять поезії нашого поета привабливими і популярними. Кожне слово, кожний рядок і строфа легко осідають на дно вашого серця, фіксується в пам'яті. Тому перед нами стоїть ділком сформований поет, з певним і своєрідним поетичним обличчям [5, с. 3].

Від імені редакції на шпальтах 6 номеру зазначалося: «Шановні друзі! Часопис наш — то є Ваш часопис! «Дзвін» покликаний для того, щоб будити серця й сили Нашого Народу до праці, до дії, на користь і добробут цілого Народу... Надсилайте свої думки і дописи до редакції, сприяйте праці часопису, висвітлюйте все те, що Вас цікавить і хвилює». Огляд розділів часопису створює умови для аналізу матеріально-побутового укладу, господарського розвитку, окреслення основних тенденцій у розвитку науки і культури. Слід відмітити, що в номерах 8, 12, 19, 20, 34 містяться замітки та оголошення про Криворізький педагогічний інститут. Такі назви статей, як «Відкриття Педінституту», «Вступні іспити до Педінституту», «Здійснена мрія», «Новий факультет в Педінституті», «Криворізький педінститут розпочав навчання» промовисто ілюструють розвиток життя в навчальному осередку.

В замітці восьмого номеру газети «Дзвін» йдеться про відновлення діяльності педінституту, який з 25 жовтня 1941 р. розпочинає набір студентів на два факультети: мовно-літературний та історичний. Для вступу абітурієнтам потрібно було здавати українську мову та літературу і німецьку мову. Далі зазначалося: «Велике зацікавлення виявляє молодь до історичного факультету. Юнаки та дівчата, що закінчили середню школу, вступаючи на історичний факультет, палають бажанням присвятити себе вивченню історії нашої любої України та понести нашим українським дітям свої знання»[1, с. 4].

Про популярність вузу свідчить наступна замітка «...Пересічно, на, кожне місце — дві заяви... Треба сподіватися, що наш педагогічний інститут було центром культурного життя молоді нашого міста. Вступники любовно оглядають приміщення, просторі залі, де мріють провести кращі роки юності. Велику зацікавленість проявляють вступники та студенти старших курсів до товариства «Січі». [2, с. 4]. У 20 номері інформувалось про відкриття фізико-математичного

факультету та наголошувалось «Отже, наша молодь, що прагнула, навчатися саме на цьому факультеті. Дістала задоволення своєї жадоби». Звітним виданням було 34, в якому повідомлялось про те, що КДПІ розпочав свою роботу від 20.12.1941. До навчання приступило більше 300 студентів з 383 зарахованих. При вузі є гуртожиток та планується відкриття їдальні.

Після прибуття до Кривого Рогу цивільного німецького управління посилилися наклепи, провокації, спрямовані проти місцевих діячів українського відродження. Жертвою репресивного апарату став М. Пронченко, який за свідченнями обвинувачення «Називав себе, «свідомим українським поетом», а рядки своїх віршів, про які нарід ще не сказав свого присуду, дозволяв називати «скарбами», «рівними найкращим класичним творам». Щодалі, то фіміам ставав сильнішим. Кінець-кінцем, 23 листопада на шпальтах часопису мала з'явитися стаття під наголовком «Селянський син», де поета Пронченко названо «титаном», а про його нікому невідомо драму сказано, що вона «сміливо може бути прирівняна до «Лісової пісні» Лесі Українки». Не має гірше ворога, як запроданець, як ренегат! Не має більшої огиди, як торгівля своїм пером та іменем!». Звинувачення у завчасному отриманні гонорару у розмірі 10 850 карб. за надруковану збірку «Кобза» та щомісячні виплати заробітної плати у 3 тис. карб. перетворили М. Пронченка на «продажну людину з гнилою мораллю».

М. Миколаєнко у спогадах про М. Пронченка відмічав: «Яка б система не пришла, а справжній поет в опалі... І при більшовиках, і при німцях... розстріляли, бо бачили що патріот, що це людина, яка не змириться з окупацією Кривого Рогу, що це людина, яка все що має віддасть за досягнення мети. Мети визволення України з рабства» [3].

А закінчити хочеться словами І. Шаблія наведеними у 19 номері «Дзвону»: «Студенти — українці! Будьте гідними нащадками своїх великих предків! Пам'ятайте, як вони зі зброєю в руках обстоювали волю свого Народу, гак і ви — по закінченні Інституту донесете глибові знання, станете борця ми за національне і культурне відродження славного, Українського Народу».

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Відкриття педінституту// «Дзвін». – 1941.- № 8. – С. 4.
2. Вступні іспити до педінституту // «Дзвін». – 1941. – № 12. – С. 4.
3. М. Миколаєнко [khttp://www.youtube.com/watch?v=vabaB671RT8](http://www.youtube.com/watch?v=vabaB671RT8)

4. Польовий С. Розкуті руки і вуста // «Дзвін». – 1941.- № 1. – С. 3.
5. Олешко Б. Співець горя і любові // «Дзвін». – 1941.- № 7. – С. 3.

Беззян Катерина, студентка II курсу,
Криворізький факультет Національного
університету «Одеська юридична академія»
Науковий керівник: к.і.н., доцент **Барабаш Н.О.**,
Криворізький факультет Національного
університету «Одеська юридична академія»

ГРИГОРІЙ ІВАНОВИЧ ГУТОВСЬКИЙ: СЛАВЕТНІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ

У нашому місті започатковані гарні традиції вшанування пам'яті визначних городян через меморіальні відантропні назви урбананонімів.

Одним із почесних громадян міста є Гутовський Григорій Іванович, який народився 8 січня 1930 року на Донеччині у родині робітників. Трудову діяльність розпочав у 1948 році бухгалтером ошадкаси в Тернопільській області; з 1950 по 1953 рік він проходив службу у лавах Збройних Сил СРСР. З 1953 року працював на господарських і комсомольських посадах у місті Кривому Розі. Закінчив Криворізький педагогічний, а пізніше – Криворізький гірничорудний інститути [1].

З 1960 року працював на партійній роботі, обирався на керівні посади районних і міських громадських організацій. У 1969-1973 1-й секретар Тернівського райкому КПУ. У 1973-1979 2-й секретар міського КПУ. З 1979 по 1992 рік Гутовський Г.І. очолював міську раду народних депутатів, два скликання обирався депутатом Верховної Ради України, був членом її Президії. 1992-1993 роки – голова міського відділення ПФ.

Цю людину наше місто не зможе забути ніколи. За тринадцять років, - з 1979 по 1992, - протягом яких Григорій Гутовський незмінно очолював Криворізьку міську раду, займаючи посаду голови міського виконавчого комітету, він втілював у життя стільки потужних проектів, скільки не зробив ні один з його попередників.

Він був останнім радянським мером Кривого Рогу, депутатом Верховної Ради двох скликань (1981-1989), членом Президії Верховної Ради України (1981-1986). Його нагороджено двома орденами Трудового Червоного Прапора, двома орденами "Знак Пошани", медалями, Почесними Грамотами Президії Верховної Ради України, знаком "За заслуги перед містом", присвоєне звання "Почесний громадянин міста Кривого Рогу" (посмертно, 2000 р) [2].

Діяльність Григорія Гутовського стосувалася як соціального, так і промислового будівництва, за його ініціативою був відкритий найбільший у місті будівельний комбінат, завод великопанельних конструкцій для суспільних споруд, завдяки йому в нашому місті з'явилися такі мікрорайони: Зарічний, Макулан, Сонячний, 5-й Гірницький, Східний - 1, 2, 3, Індустріальний, мікрорайон Інгулецького комбінату та об'єкти соціально-культурного призначення.

У 1983 році було засновано Криворізький ботанічний сад - державну, неприбуткову наукову установу, що перебуває у віданні Національної Академії Наук України і яку з перших днів існування підтримував голова міськради Григорій Гутовський [1].

У 1986 році Григорій Гутовський став ініціатором будівництва першої гілки швидкісного трамваю від станції „Мудрьона” до станції „Майдан Праці”. Будувалися нові школи, в тому числі і № 35.

За часів керування Григорія Івановича у нашому місті з'явився міжнародний аеропорт «Кривий Ріг», що знаходиться біля селища Лозуватка.

Понад двадцять років тому прихожани і мешканці Саксаганського району міста звернулися до голови міськради Г. Гутовського з проханням надати місце для будівництва нового храму. Після довгого обговорення було прийнято рішення будувати новий храм на вул. Перемоги. Спасо – Преображенський собор - це типовий дев'яти купольний собор, на честь дев'яти янгольських чинів, виконаний у стилі українського бароко, площею більше тисячі квадратних метрів. Одночасно храм вміщує 3000 осіб.

Разом з колективом однодумців Г. Гутовський мріяв про те, щоб Кривому Рогу було надано статус міста республіканського підпорядкування. А коли це не вийшло, у 1991 році він спромігся вирішити питання, щоб Кривий Ріг значився окремим рядком у бюджеті колишнього УРСР. На жаль, цей статус не вдалося зберегти за часів незалежності України.

У 1997 році започатковано виплату іменних стипендій ім. Г. І. Гутовського, які протягом навчального року отримують 68 найкращих студентів криворізьких вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації.

Криворіжці шанують пам'ять Григорія Івановича Гутовського, а тому його ім'я під номером 28 було внесено до списку почесних громадян Кривого Рогу (Рішенням

XIV сесії Криворізької міської ради XXIII скликання від 26 квітня 2000 року). У січні 1999 року Криворізький виконком прийняв рішення встановити меморіальну дошку на будинку № 17 по вул. Леніна, в якому він прожив 20 років (1974-1993) [2].

У 1996 на честь колишнього голови міськради Г. І. Гутовського в житломасивах Східний - 2, 3 Довгинцівського району була названа вулиця і на будинку № 53, встановлена меморіальна дошка. Напис на ній свідчить, що вулиця названа ім'ям Г. І. Гутовського.

З 1 квітня 2007 року станція швидкісного трамваю “Жовтнева” була переіменована і названа ім'ям Григорія Гутовського [3].

Тільки зовсім нещодавно в життя втілилась ще одна ідея «останнього радянського мера Кривого Рогу»: на площі біля виконкому був встановлений замовлений ще за життя Григорія Івановича відомому криворізькому скульптору Олександрю Васякіну пам'ятник легендарному засновнику нашого міста Козаку Рогу.

Григорій Гутовський любив людей, а Кривий Ріг любив Гутовського. Проблеми суспільства та населення були проблемами, які хвилювали місцевий уряд. У 1991 році з подання мера були виплачені борги по пенсіям, зарплати працівникам бюджетної сфери. Завдяки йому кожен третій мешканець міста зміг незначно, але покращити своє матеріальне становище.

Григорій Іванович Гутовський пішов з життя у 63 роки (13.01.1993р.) Цей вік досить невеликий для людини, сповненої багатьох ідей та бажання працювати для міста і його мешканців. В одній із промов біля могили Григорія Івановича, архієпископ Криворізькій і Нікопольській владика Єфрем зазначив, що він повністю виконав свій обов'язок і перед людьми, і перед Богом.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Степанюк Д. О почётных профессиональных нагрудных знаках общественной организации «Криворожская городская Ассоциация "Комсомолец Кривбасса"» / Д. Степанюк // Єднання поколінь. — 2012. — № 1 (9). — С. 7. (укр.)
2. Байдужий А. 39 почесних громадян Кривого Рогу [Текст] / А. Байдужий // Зоря. — 2013 (25 грудня). — № 100 (21531). — С. 13. (укр.)
3. ТРК «Рудана»: Криворожские главы. Глава 13.

Гришко Анна, учениця 7 класу,
Криворізька гімназія № 95
Науковий керівник: **Бабенко Ю.Л.**,
Криворізька гімназія № 95,
вчитель історії;
к.і.н., доцент **Барабаш Н.О.**,
керівник гуртка «Школа юного науковця
(секція історія)» МАНУМ ДОР

«КРИВОРІЗЬКА ЗОЯ КОСМОДЕМ'ЯНСЬКА»

*Герой – це той, хто творить життя всупереч смерті,
хто перемагає смерть.
М. Горький*

Сучасна реальність суперечливо вимальовує українську картину буття. З одного боку, це переповнене почуття захоплення, перебування у свободі, волевиявленні, єднанні, героїзмі, а з іншого – сповнена жаху, втрат, жалоби, ситуація «без виходу» і «без майбутнього». Сьогодні є наглядним посібником з курсу «молодого бійця», «робітника невидимого фронту», відкриває таємниці «творення героїв», дозволяє глибше усвідомити своє місце і призначення, по іншому оцінювати й «бачити з середини» минулі події. Тому головними завданнями сучасної молоді є збереження пам'яті про бойові потуги українського народу; відмова від статистичних методів висвітлення історичних подій та явищ; встановлення прямого зв'язку між поколіннями для створення нового інформативного поля й обміну досвідом.

Одним з найактуальніших питань воєнного часу є роль жінки в тогочасному суспільстві. Не винятком є і події II Світової війни, адже за роки окупації до лав Червоної армії було мобілізовано близько 800000 жінок, що значно перевищувало показники призову в інших країнах світу. Даний ентузіазм пояснюється систематичною та клопіткою роботою над створенням ідеалу радянської жінки, що фактично завершився в 30-тих рр. XX ст. Цей образ уособлював жінку, яка була комсомолкою, долала рекорди, освоювала традиційно чоловічі заняття, позбавляючи себе від «домашнього рабства» і приймала активну участь в побудові комуністичного суспільства. Про це свідчать дані «у 1940 році серед робітників і службовців – більше 13 млн. жінок, тобто 39 % від числа всіх робітників» [1, с. 269].

З початком Радянсько-німецького конфлікту (22 червня 1941 р.) розпочалась масова мобілізація жінок до армії, відповідно до Статті 13: «у воєнний час жінки, які

мають ... підготовку, можуть бути призвані в Армію і Флот, для несення допоміжної і спеціальної служби» [2].

Буряченко Таїсія Іванівна (1919-1942) - криворізька підпільниця. Навчалася в Криворізькій середній школі № 37, мала середню освіту. Була організатором створення сільської організації - Ленінська Комуністична Спілка Молоді України. Навички роботи з людьми в сільському клубі с. Божедарівка та дитсадку ШУ ім. Р. Люксембург, сприяли її становленню як чудового агітатора, підпільниці, яка продемонструє жертовність та самовідданість своїй Батьківщині. У 1941 р. входить до складу підпільної групи "Червоногвардієць", яка «діяла під керівництвом М. Д. Мазикіна в районі кол. Рудника «Червона гвардія» та в північній частині Кривого Рогу. Боротьбу почала у вересні 1941 року в складі 17 чоловік. Мала радіоприймач, друкарську машинку. Вела розвідку, виготовляла листівки, рятували молодь від заслання в Німеччину, визволяли військовополонених. Влаштувала схованки зброї, готувала збройне повстання. Влітку 1943 року сформувала партизанський загін у 50 багнетів, який на початок жовтня 1943 року зріс до 130 чоловік. Кілька підпільників загинуло в боях і під тортурами гестапо. Серед активних учасників Т. І. Буряченко, М. Ф. Грабовий, М. П. Гриньов, Г. Д. Колесник, І. П. Гудзь, М. І.Санкевич, М. Д. Мазикін та інші» [3, с. 706].

Вступаючи до підпільної групи, комсомольці підписувалися під клятвою «Клянусь бути вірним своєму народові, його боротьбі до останнього подиху». Т. Буряченко разом зі своєю сестрою Р. Лавиріною протягом 1941-1942 років випустила і розповсюдила понад 150 листівок. В одній із них писалося: «Вступайте до партизан. Не вірте фашистській брехні! Знищуйте окупантів, мстите їм на кожному кроці!».

Але в березні 1942 року фашистам все-таки вдалося напасти на слід відважної комсомолки Таїсії Буряченко. Вони зняли з будинку листівки, на звороті яких був помічений клей для гуми. Зібравши всіх чоботарів, поліцаї з'ясували, хто давав цей клей Таїсії, а потім її арештували.

Як зазначає Д. Кан, три дні продовжувалися нелюдські тортури, але молода жінка мовчала. Потім її вирішили перевезти до гестапо. Коли під'їхала машина й змучену Таїсію вивели на ганок, вона побачила людей і закричала: «Мучте мене! Пийте мою кров! За мене вам відплатять мої бойові товариші!». У гестапівській

в'язниці допити продовжувались, а тортури були ще жорстокішими: її били шлангами, обливали льодяною водою, але щоразу вона трималася надзвичайно мужньо й не видавала жодного зі своїх друзів. Гестапівці заарештували всю рідню Т. Буряченко: її сестер, навіть чоловіка рідної сестри, свекруху та маленького дворічного сина. На очах у матері вони мучили її дитину. Жінка непритомніла, але так і не виказала своїх друзів [4, с. 6].

П. І. Макаренко, сестра Таїсії Буряченко, згадувала про ті дні: «Жахливо було в ті дні, але ми обидві знесли всі тортури й нікого не зрадили, на третій день Таїсія голосно закричала: «Листівки я поширювала сама! Нікого не знаю. Нас багато, всіх не перестріляєте!». На четвертий день вона знову кричала: «Я мстилася всім вам за кров і смерть, за страждання й муки нашого народу, за те, що ви загарбали нашу землю!».

У квітні 1942 року фашисти вивезли Т. Буряченко за місто й повісили її. Зійшовши на ешафот, вона закричала: «Я безмежно люблю свою Батьківщину! Вона скоро стане вільною! Радянський народ переможе!». 23-літня Таїсія повторила подвиг Зої Космодем'янської – мужньо вистояла під натиском ворога, не зрадивши Батьківщині.

Отже, відповідно до вище сказаного можна стверджувати, що явище героїзму, є багатовимірним та ситуативним. Кожен з нас проявляє героїзм: одні у боротьбі з лінню, інші – відмовляючись від шкідливих звичок та найвищим рівнем даного феномену є його жертовність «заради Батьківщини», «заради ідеї» саме в останніх проявах він вкарбовується в історичне полотно подій, стає його невід'ємною частиною.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Бухтіяров В.П. Енциклопедія Криворіжжя:230-річчю з дня заснування Кривого Рогу присвячується. – У 2-х т. / Упоряд. В. П. Бухтіяров. – Кр. Ріг: «ЯВВА», 2005. – 816 с.
2. Великая Отечественная война. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – С. 269
3. Закон СССР от 1.09.1939 о всеобщей воинской обязанности // <http://allpravda.info/content/1895.html>
4. Кан Д. І. Місто бойової і трудової звитяги. Документально-публіцистична оповідь. – Кр. Ріг: ТОВ «Кривбасавтоматика плюс», 2005. – 407 с.

Костенко Анастасія, студентка II курсу,
Криворізький факультет Національного
університету «Одеська юридична академія»
Науковий керівник: к.і.н., доцент **Барабаш Н.О.**,
Криворізький факультет Національного
університету «Одеська юридична академія»

ОТТО БРОЗОВСЬКИЙ У ПАМ'ЯТІ КРИВОРІЖЦІВ

Внутрішньоміські назви, іншими словами – урбаноніми, у межах Кривого Рога заслуговують на ґрунтовне дослідження. Вони дозволяють прослідкувати певну історичну епоху освоєння території та існування населеного пункту, створити картину розвитку даного населеного пункту, оскільки виникнення та формування урбанонімів тісно пов'язане з тенденціями розвитку суспільства.

Одна із вулиць м. Кривий Ріг названа на честь Отто Брозовського, засвідчує дружбу рудокопів Криворізького басейну і гірників з видобутку мідної руди, яка виникла у 20-х роках ХХ століття в Німеччині. На початку 1920-х, а згодом і під час світової економічної кризи, з Кривого Рогу відправляли німецьким колегам гроші й продуктивні посилки, бо життя у наших гірників налагоджувалось, а голод у їхніх німецьких побратимів був жорстоким.

У 1928 році комуністи Криворізького басейну прийняли рішення надіслати до Німеччини художньо оздоблений червоний прапор на знак солідарності з класовою боротьбою страйкарів мансфельдського рудника. Організаторами відправки прапора були Ф. Нетреба, Ф. Басс, О. Соловйов, подружжя О. та Є. Барабаш. 21 квітня 1929 року на мітингу шахтарів Мансфельда¹ шахтар Отто Брозовський прийняв Червоний прапор від гірників шахти імені Дзержинського і проніс його на маніфестації в Берліні. Отто Брозовського працював на Вітсумской шахті (спочатку - Пауль Шахта) Мансфельдського гірничого округу в Німеччині, де з 1925 року був секретарем партійної організації. Партійний осередок шахти шукав міжнародні контакти з працівниками Радянського Союзу.

Робітники Кривого Рогу та Мансфельда листувалися. З приходом до влади в Німеччині Гітлера Отто Брозовський надійно сховав подарунок криворіжців, замурувавши його в стіну будинку. Самого Отто Карловича кинули у в'язницю, де

---

¹ Район в Німеччині. Центр району – місто Лютерштадт-Айслебен. Район входить до землі Саксонія – Анхальт. Займає площу 758,71 квадратних кілометрів. Населення - 100 191 чоловік. Район поділяється на 59 общин.

змушували сказати, де знаходиться прапор. Після відмови повідомити місце схованки була схоплена його дружина Мінна, але місце, де знаходиться прапор також не видала.

У липні 1945 року Мінна зустріла з Прапором Кривого Рогу підрозділ Червоної Армії.

В мирний час дружні відносини криворізьких і мансфельдських гірників розквітли з новою силою: почався регулярний обмін делегаціями, передовим виробничим та науковим і культурним досвідом.

Багато криворіжців побували на шахті в Мансфельді, де працювали сини Брозовського – Отто та Вальтер. В 1964 році робітнича делегація рудника імені Дзержинського їздила до німецьких побратимів на святкування 35-х роковин криворізького прапора .

До цієї ж дати згідно з рішенням Криворізької міськради, Мінні Брозовській, яка разом з чоловіком зберігала прапор, присвоєно звання почесної громадянки міста Кривого Рогу. Одна з вулиць нашого міста названа іменем німецького антифашиста Отто Карловича Брозовського. Раніше ця вулиця мала назву 2-а Прокатна. Довжина вулиці - близько 10 тисяч метрів. Вона має 18 багатоповерхових і 30 приватних будинків у Саксаганському районі і 12 висотних будинків - у Дзержинському. Тут проживає понад 4000 чоловік. Вулиця Отто Брозовського - перша газифікована вулиця Кривого Рогу.

Отто Брозовський пішов з життя в 1947 році, після ускладнень від перебування у в'язниці. Похований у місті Гербштедт.

Нажаль в 1990-х роках дружні побратимські відносини з німецьким містом Мансфельдом згасли.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Воронова Т. П. Обережно історія / Т. П. Воронова // Червоний гірник. - 2005. - 18 серпня. – С.4
2. Кривий Ріг // Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. – К.: Головна редакція Української Радянської енциклопедії АН УРСР. – 958 с.
3. Новик Л. И. Кривой Рог: Путеводитель-справочник / Л. И. Новик, Д. И. Кан. — Днепропетровск : Промінь, 1986. — 191 с.
4. Праздник улицы Отто Брозовского. - [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://krlife.com.ua/news/prazdnik-ulitsy-otto-brozov..> (з екрану 13.11.2015 р.).

ЛЮБОВ ЯНОВСЬКА – ПИСЬМЕННИЦЯ, ГРОМАДСЬКА ДІЯЧКА, ОСОБИСТІТЬ

В історії жіночого руху на Наддніпрянщині на початку ХХ століття важливою є проблема формування свідомого жіноцтва, яке стало організатором і активним діячем громадського життя. Причому вивчати цю проблему необхідно як на загальному, так й на індивідуальному рівнях.

Любов Яновська – це не тільки талановита літературна діячка, але й визначна, по своїй обдарованості та енергії, громадянка.

В Києві 1909 р. Любов Яновську побачили в Українському Клубі як нову паню, що приймала жваву участь у справах клубу. Вона користувалася симпатіями українського суспільства, і цілком ці симпатії виправдувала: адже належала до тих осіб, попри які не можна перейти без уваги.

Вона організує в Києві гуртки десятки за програмою тогочасної української партії ТУП. Входить в зносини з російськими жінками і пояснює їм ідею української справи, українських культурних вимог. Любов Яновська виголосила в Москві (1911 р.) доповідь у п'ятдесяти роковини з дня смерті Шевченка. А коли в Києві було заборонено святкувати Шевченківські дні (1914 р.), Яновська їде до Москви, знову як делегатка київського українського громадянства, й виступає з доповіддю, засуджуючи акцію російського уряду.

Особливе місце належить Любові Яновській в українському жіночому русі. Саме вона, настояла на участі українок в роботі Першого Всеросійського жіночого з'їду, який став найвагомішою подією жіночого руху Наддніпрянщини в період наступу реакції. З'їзд повинен був покласти початок об'єднанню сил для завоювання жінками своїх прав. Утім, надзвичайно непростою видалася підготовка до з'їзду жінок – членів українських громад Києва. Частина діячів пропонувала жінкам Наддніпрянської України бойкотувати імперський з'їзд. Після тривалих обговорень та дискусій, що відбувалися серед жіноцтва, все ж було вирішено: «Українська справа надто поважна і багатьма своїми сторонами торкається життя інших народів Російської імперії. Через це ховатися од своїх сусідів за високий тин немає рації і не корисно. Треба знайомити поступові верстви чужого громадянства з українською справою. Українців як націю

не знають: щоб боронити свою справу українське жіноцтво повинно гуртуватися в свої національні організації”. Делегаткою від громади жінок Українського Клубу на з’їзд була обрана Любов Яновська, яка підготувала доповідь “Сучасне становище селянки-українки” та надзвичайно успішно виступила в Сан-Петербурзі. Зала, в якій було понад 1000 делегатів з величезним зацікавленням вислухала виступ Любові Яновської, а сама доповідь, надрукована в матеріалах з’їзду, і сьогодні вражає своєю ґрунтовністю.

7 січня 1909 р., повернувшись зі з’їзду, Любов Яновська організувала серед київських жіночих організацій слухання в Українському Клубі про роботу з’їзду та познайомила з його основними рішеннями.

Коли в 1913 р. в Києві створилося Київське Жіноче Загальне Зібрання Любов Яновська стає його членкою. Товариство, що об’єднало “цвіт ліберального київського жіноцтва”, прагнуло піднести жінку, підготувати її до громадського, а, головне політичного життя. Багатонаціональний склад Жіночого Загального Зібрання не завадив спільній праці жінок і Любов Яновська разом з Софією Русовою, Вірою Клячкіною та Зінаїдою Мірною були обрані до Ради Старшин товариства.

Велика працездатність Любові Яновської виявилася в часи першої світової війни. Вона серед організаторів спеціальної комісії для вирішення проблем, пов’язаних з війною, що розгорнула в серпні 1914 р. свою діяльність при “Київському товаристві оборони жінок”. А коли при Українському клубі був влаштований шпиталь для поранених вояків, то і у цій праці Любов Яновська взяла близьку участь. Її надзвичайна енергія та порядність виявилися в роботі Допомогового комітету опіки над втікачами, який з 1915 р. існував як “Товариство допомоги населенню Півдня Росії, що постраждало від війни”. Хоча товариство не було виключно жіночим, але до його складу увійшло багато жінок, на яких, головним чином, лежала вся праця. До найбільш діяльних членів належала Людмила Старицька-Черняхівська, Наталя Дорошенко, Любов Шульгіна та інші.

Демократизація суспільства, що відбулася після перемоги лютневої революції відкривала нові горизонти, нові можливості для розвитку жіночого руху, розгортання творчих можливостей жінок. У березні 1917 р. українки, що належали до Загального Жіночого Зібрання засновують Український Жіночий Союз і Любов Яновська, разом з іншими, бере активну участь у створенні нових жіночих громад.

Період Центральної Ради посідає особливе місце в історії жіночого руху, формуванні жіночих особистостей, жіночої самореалізації. З перших днів формування Центральної Ради жінки активно залучились до державотворчого процесу. Велику роботу проводили вони з організації різноманітних з'їздів, конференцій. І та повсякденна, рутинна організаційна праця на формування молодого держави в значній мірі була винесена на плечах саме жіноцтва.

На долю Любові Яновської випала підготовка до скликання Всеукраїнського національного конгресу, вона організувала зустріч делегатів, займалася їх розселенням, харчуванням. Наступним випробуванням для Любові Яновської, утім, як і для всіх діячок Центральної Ради, стала організація “Дня Національного Фонду”. Центральна Рада не мала грошей і було вирішено провести День Національного Фонду для організації грошових зборів. Акцією продажу українських книжок управляла Любов Яновська, яка і влаштувала цей захід, а зібрані гроші поклала в банк на рахунок Центральної Ради.

Напружена робота далася взнаки на здоров'ї Любові Яновської і в 1917 р. вона їде лікуватися до Одеси. У 1921 р. повернулася до Києва, але в 1923 р. параліч прикував її до ліжка. Прикував, але не скував творчі сили Яновської і в 1928 р. вона диктує секретарю останній роман і один з найкращих її творів - “Тайна нашої принцеси”. Десять років лежала паралізована, а голод у 1933 р. прискорив її смерть у Києві.

Таким чином, Любов Яновську можна охарактеризувати, як представницю громадсько-народницького руху з притаманними йому ідеалами співпраці інтелігенції і народу, культом народної мови і письменства, спробами розв'язання селянського питання. Прикметною рисою її культурно-громадської діяльності була активна робота, спрямована на становлення жіночого руху в Україні.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Енциклопедія українознавства : Словникова частина : в 11 т. / Наукове Товариство ім. Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж ; Нью-Йорк ; Львів : Молоде життя, 1954–2003.

2. Приймак І. Любов Яновська у дзеркалі доби кінця XIX — початку XX ст.: відома і невідома / І. Приймак. — Дрогобич: ВФ «Відродження», 2011. — 208 с.

3. «З когорта просвітян». До 150-річчя від дня народження української письменниці, громадської діячки Любові Яновської (1861–1933) // Літературна Україна. - № 4 (5411). - 25 серпня 2011 року.

Грубник Даніель, учень 10 класу
КВ «НВК «КЗШ I-III ступенів із поглибленим вивченням
іноземних мов
Науковий керівник: **Манько М.А.**,
КВ «НВК «КЗШ I-III ступенів із поглибленим вивченням
іноземних мов, вчитель

ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО ГОЛОКОСТ: ПЕРСОНАЛІСТИЧНИЙ ВИМІР

Конструювання національного міфу, формування на рівні колективної пам'яті цілісного образу української історії є невід'ємною складовою українського національного проекту, необхідною умовою демократичного, європейського поступу України. Інтегративний потенціал історичної пам'яті на теренах України повною мірою не реалізовано. Вивченням політики пам'яті в Україні займаються такі вчені, як О. Білий, О. Галенко, В. Горбулін, В. Гріневич, І. Дзюба, Л. Залізняк, Л. Зашкільняка, Г. Касьянова, С. Кульчицького, А. Портнова, М. Розумного, О. Романіва, М. Рябчука, а також зарубіжні автори – Х. Арндт, А. Безансона, А. Бозена, Х. Вельцера, О. Гнатюк, Л. Гудкова, Т. Джадта, Б. Дубіна, С. Єкельчика, Я. Зерубавеля, Е. Кінана, О. Міллера, Є. Томпсон, Ш. Требста, Е. Франсуа, Р. Шпорлюка [1, с. 123]. Під історичною пам'яттю ми розумітимемо вивчення способів ідеологізації минулого, або сам процес ідеологізації знання про минуле [2, с. 409].

Однією із подій, яка долучила українців до європейської історії стала страшна трагедія – Голокост. Здавалося, що за 74 роки має бути відома правда про злочини тоталітарних держав на теренах України. Поте це не так.

Довгий час масове знищення євреїв в СРСР замовчувалося. Причина цього явища криється в зоніщньо-політичних стратегіях держави. Проголошення держави Ізраїль у 1948 році, під егідою США, призвело до розгортання антисемітської кампанії в рамках Союзу. Через це, вбивства євреїв перетворилося на масове винищення «місцевого населення». Показовим є той факт, що у 1965 році був оголошений конкурс на кращий проект пам'ятника, загиблим у Бабиному Яру. Через рік у південній частині яру було встановленоobelіск. Через 10 років після цих подій, 2 липня 1976 року, з'явився «Пам'ятник Радянським громадянам і військовополоненим солдатам та офіцерам Радянської армії, розстріляним німецькими окупантами в Бабиному яру». За кордоном тоді було багато обурених тим фактом, що розстріляних євреїв не було окремо згадано. Пам'ятник загиблим у

Бабиному Яру євреям було відкрито 29 вересня 1991 року[3]. Проголошення України дозволило по-новому подивитися на проблеми масового знищення євреїв на території України.

Політика держави в царині збереження пам'яті про Голокост визначається намаганням повернути єврейському народу втрачену пам'ять про ті страшні події. Зокрема, 1 березня 2007 відповідно до Наказу Кабінету Міністрів України Бабиного Яру було присвоєно статус Державного історико-меморіального заповідника.

На сьогодні вчені намагаються відновити справжній перебіг подій за допомогою історичної пам'яті, яка ґрунтується на свідченнях очевидців та документах. Але, українська держава не в змозі організувати повноцінний зір спогадів, тих хто пережив ті страшні події. Зокрема, на території Криворіжжя є свій Бабин Яр – колонія Інгалець, населення якої було майже повністю знищене.

Функції по відновленню історичної пам'яті на місцях належить громадських єврейським організаціям, активістам. Однією із таких добровольців є Лія Ізраїлівна Бородовська. Вона розповідала, що їй з батьками та дядьком вдалося евакуюватися з м. Кривого Рогу, а от родичі, що залишилися в колонії Інгалець були всі закатовані. Нині Лія Ізраїлівна бере активну участь в роботі благодійного фонду «Хесед Хана», збрає, оформлює та відсилає свідчення про жертв Голокосту до національного меморіалу Катастрофи і Героїзму Яд Вашем. Збирати анкети вона почала з середини 2000-х років. За цей час було опрацьовано і надіслано більше 300 листів до меморіального комплексу.

Отже, проаналізувавши все вищевикладене можна зробити висновок, що створення реальної картини минулого це складний процес, про те до нього мають бути залучені не лише державні діячі, професійні історики, а й учні, студенти, викладачі.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу / Козеллек Р. – К. : Дух і літера, 2005. – 380 с.
2. Савельєва И. М. Перекрестки памяти / И. М. Савельєва // Хаттон П. История как искусство памяти. – СПб. : Владимир Даль, 2003. – С. 398–421.
3. Тетяна Тур Правда про Бабин Яр. Документальне дослідження [Електронний ресурс] // «Вечірній Київ». - 16 березня. - 1996 р. Режим доступу: <http://ar25.org/article/pravda-pro-babyn-yar-dokumentalno-doslidzhennya.html>

4. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.07 № 308 „Про Державний історико-меморіальний заповідник „Бабин Яр”[Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://docs.dtkk.ua/ua/doc/1136.311.0>

Єршов Володимир, учень 9 класу,
КВ НВК КЗШ із поглибленим
вивченням іноземних мов
Науковий керівник: **Манько М.А.**,
КВ НВК КЗШ із поглибленим
вивченням іноземних мов, вчитель

СТРАТЕГІЯ ВИЖИВАННЯ ЄВРЕЇВ В РОКИ ГОЛОКОСТУ (НА ОСНОВІ БІОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ)

На окупованій території Радянського Союзу у період Голокосту, згідно з новітніми дослідженнями загинуло близько 2 820 000 євреїв [1, тоді як врятуватися змогли лише 170 000 [2]. Наведені цифри свідчать проте, що в усях коли євреїв проголосили персонами нон грата вижити було майже неможливо. Тому, виникає питання, які психофізіологічні характеристики індивіда допомогли йому вижити? Для того щоб більш повно змодельювати можливі шляхи порятунку ми будемо використовувати поняття «стратегія виживання». Під цим поняттям розумітимемо варіативність стратегій поведінки живої істоти у ситуації стресу: «бій», «біжи» та «замри» (дві активні: спротив або втеча, та пасивну - покірність долі). І якщо порівнювати з тими самими українцями, у яких покірність долі ще могла означати, що вони виживуть, то у євреїв, покірність долі означала лише один варіант. Смерть.

Звісно, був варіант залучення євреїв до каторжних робіт. Але він ще гірший, адже через жахливі умови життя, смерть розтягувалась для них на довгий час. І навіть якщо після цього євреї виживали, тоді приводився у дію план «По знищенню всіх європейських євреїв» [3]. На основі «усної історії» - спогадів очевидців, з якими нам вдалося поспілкуватися за сприяння благодійного фонду «Хесед Хана» та опублікованих спогадів [3].

Матвеева Світлана Олександрівна, 1941 року, яка проживала зі своєю родиною у с. Трифанівка Великоолександрівського району Херсонської області розповідала, що як тільки розпочалася війна її батько пішов на фронт, а її матері наказав сидіти вдома і ні в якому разі не переїздити. Мати налякана відомостями про масові розстріли євреїв знайшла візника, заплативши йому всім господарством і ввечері

вирушили в рідне село. Світлана Олександрівна пам'ятає лише, що переховуватися допомагала їм українська родина.

Хазан Лідія Петрівна, що народилася 14 квітня 1932 мешкала в м. Маріуполь Донецької області, розповідала, що із 20 єврейських родин, що мешкали в їхньому дворі врятуватися вдалося лише родині її подруги- Самойлович Елли. Це стало можливим тому що, мати дівчинки була гречанкою, а для доньки вона спромоглася дістати підробні документи на ім'я Окової Ольги.

Майя Борисівна, батько якої мешкав перед війною у Тернопільській області говорила, що коли його з мамою повели розстрілювати мати шепнула йому біжи. І 15-річний юнак побіг, ховаючись чи то полі, чи то на горищі у старенької бабусі. Подібну історію розказала нам і Лія Ізраїлівна Бородовська. Вона зазначила, що їй з батьками та дядьком вдалося евакуюватися з м. Кривого Рогу, а от родичі, що залишилися в колонії Інгулець були всі закатовані.

Отже, на основі опрацьованого матеріалу (в публікації наводилися приклади різних стратегій виживання) можна зробити висновок, що залишалось тільки два варіанти: спротив або втеча. Більшість євреїв обирали варіант втечі. Вони змінювали імена та прізвища, ховалися на горищах, підвалах, евакуювалися з окупованих територій.

Тобто стратегій виживання було декілька:

- 1) Евакуація з окупованої території;
- 2) Переховування від німців на окупованій території;
- 3) Зміна імені/прізвища/по-батькові.

4) Найгірше всього у цій ситуації було людям похилого віку. Їх національність знали більшість сусідів, а тікати з окупованих територій вони фізично не могли.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Жертвы ненависти. Холокост в СССР. 1941 – 1945 гг. - Коллекция «Совершенно секретно».-М.: Фонд «Ковчег», 2002. — 544 с.
2. Додик С. Д. Судьба евреев Транснистрии. [Електронний ресурс] // "Заметки по еврейской истории"- №2(172).- 2014.-. Режим доступа: <http://www.berkovich-zametki.com/2014/Zametki/Nomer2/SDodik1.php>
3. Круглов А.И. Энциклопедия Холокоста: Еврейская энциклопедия Украины / Ред.:И.М. Левитас. — К., 2000. — С. 204.

Олійник Василь, учень 9 класу,
Криворізька педагогічна гімназія
Науковий керівник: **Манько А.А.**,
Криворізька педагогічна гімназія,
вчитель

КРАЄЗНАВЧА КОЛОНКА ТЕТЯНИ ВОРОНОВОЇ

Чи можемо ми відокремити людину від історії країни, області чи рідного міста? Навряд чи. Але ми не можемо заперечувати той факт що саме і творить історію. Хтось стає політиком, хтось обирає йде шляхом безкорисного служіння свого народові такою людиною и була Тетяна Петрівна Воронова, яка присвятила значну частину свого життя відновленню “білих плям” в історії міста Кривого рогу. Зараз пропоную вам поринути у минуле нашого міста дороговказом буде краєзнавча колонка Т. Воронової. Які ж теми висвітлювала Тетяна Петрівна на шпальтах газети “Червоний гірник”? Гортаючи сторінки газети доходжу до висновку, що Воронова цікавилася питанням війни, але і це не дивно, адже їй самій довелося пройти крізь полум’я воєнних років.

Одним із героїв Криворіжжя є В. М. Найденко. Із краєзнавчої колонки Воронової дізналися, про складні випробування льотчика із Кривого рогу під палаючим Сталінградом ось ці рядки: «це була четверта війна майора, а бій. що тільки-но минув – триста сімдесяти боек. І ніколи, ніколи ще під крилом літака він не бачив на своїй землі шістдесяти метрового моря вогню» [1, с.4].

Вражає чи не так? Читаючи ці рядки майстерно написані автором, ти ніби опиняєшся там, під Сталінградом. у кабіні літака з військовим авіа льотчиком, починає розуміти які почуття переживає людина перебуваючи у цьому пеклі. А мріяв майор Найденко про тишину ..., але мабуть не про тишину лікарняних палат. У цьому бою криворіжець був важко поранений але на щастя йому вдалося вижити, хоч до польотів він більше не повернувся за словами Т. Воронової Василь Михайлович був нагороджений званням “Герой Радянського Союзу” та завершив війну на командному пункті однієї з повітряних армій [1, с.4].

Тетяна Воронова у своїй краєзнавчій колонці не оминула увагою ще одного нашого земляка, який ще з 30-х років ХХ століття не аби як захопила авіація. Мова йде про Антона Чихуна хоча його історія трагічна, адже після початку війни йому залишилося жити не довго більше трьох місяців [2, с. 4].

Але чому цей молодий льотчик залишився у пам'яті побратимів, адже сотні тисяч солдат гинули на фронті Другої світової війни, залишилися забутими. Тетяна Петрівна з притаманним їй журналістським хистом описує загибель молодого пілота так: «5 жовтня 1941 року – четвірка воєнних – Хитирин, Мигунов, Гребнев, Чихун – провели 2 повітряні бої. Були збиті три літаки. Повертали додому. Але машину Мигунова виявляється, ворог пошкодив. І ворог холоднокровно очікував моменту щоб добити льотчика, помітивши це, Антон кинувся на допомогу другові. Один він пішов на трьох [2, с. 4].

Уважно вчитуючись в рядки написані Тетяною Петрівною у газеті «Червоний гірник» мимоволі доходжу до думки, що тільки так через невтомну працю на користь міста, людей можна лишити глибокий слід у пам'яті нащадків. Але не тільки собі здобула безсмертя авторка, вона повернула нащадкам імена героїв, таких як Антон Чихун та Василь Найденко.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Воронова Т. П. Над палаючою Волгою // Червоний гірник. – 1982. – № 23. – С. 4.
2. Воронова Т. П. Таке коротке славне життя // Червоний гірник. – 1982. - № 159. – с.4